

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SERASKER MEHMET RIZA PAŞA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FEYZULLAH UYANIK

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

GAZİANTEP
TEMMUZ 2012

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİHANA BİLİM DALI

SERASKER MEHMET RIZA PAŞA

Öğrencinin ADI SOYADI
FEYZULLAH UYANIK

Tez Savunma Tarihi: 25.07.2012

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Yrd.Doç.Dr.Ahmet AĞIR
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof.Dr.Bilgehan PAMUK
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisantezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK
Tez Danışmanı

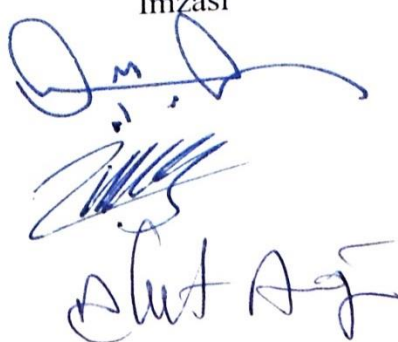
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri:
(Unvanı, Adı ve SOYADI)

Prof.Dr.Bilgehan PAMUK

Doç.Dr.Hilmi BAYRAKTAR

Yrd.Doç.Dr. Ahmet AĞIR

İmzası

ÖZET

SERASKER MEHMET RIZA PAŞA

UYANIK, Feyzullah

Yüksek Lisans Tezi, Tarih A.B.D

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bilgehan Pamuk

Temmuz 2012, 176 sayfa

Bu çalışma, II. Abdülhamit döneminin önemli asker ve devlet adamlarından biri olan Serasker Rıza Paşa'nın (1845-1920) biyografisinden oluşmaktadır. Rıza Paşa, 1845 yılında Koca Mustafa Paşa semtinde dünyaya gelir. 1857 yılında kaydolduğu Askerî Lise'deki eğitimini tamamladıktan sonra 1866 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun olur. Üsteğmen rütbesiyle Şumnu'da aynı yıl memuriyet hayatı başlar. İlk önemli başarısını 1866 yılındaki Girit isyanında gösterir ve burada komutanlarının dikkatini çeker. 1888 yılında Yıldız Sarayı'nın korunmasından sorumlu olan Arap ve Arnavut askerler arasında yaşanan problemi hızlıca çözer. Böylelikle II. Abdülhamit'in güvenini kazanan Rıza Paşa, Yıldız Sarayı'nın muhafazasından sorumlu olan İkinci Fırka'nın kumandanlığına atanır. 1891 yılında da rütbesi Müşirliğe çıkarılarak Seraskerliğe getirilir. Yeni görevine başladığında ordunun lojistik açıdan iyileştirilmesi için çalışmalarda bulunur. 1897 yılında çok kritik bir karar alarak II. Abdülhamit'i ikna eder ve zaferle neticelenecek olan Osmanlı-Yunan Harbini başlatır. Bu savaşta elde ettiği başarı kendisine büyük bir şöhret kazandırır. Seraskerliği müddetince, Anadolu ve Rumeli'de yaşanan olayları yakından takip ederek güvenlik ve asayişin sağlanması için birçok çalışmalar yapar. Bunun yanı sıra, maliye, eğitim, kalkınma vs. konularında da görüşlerini bildiren yazılar kaleme alır. 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmeden iki gün önce, sadrazam Sait Paşa ile arası açık olduğu için oluşturulan kabinenin dışında bırakılır. Yeni yönetim, Rıza Paşa'yı Midilli adasına sürgüne gönderir. Sürgünden döndükten sonra Fransa'ya gider ve 1920 yılında burada vefat eder. Göreve başladığı 1866 yılından Seraskerlikten azledildiği 1908 yılına kadar yaptığı çalışmalar, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki askeri, sosyal, ekonomi ve siyasi tarihine ışık tutması bakımından önemlidir. Çalışmanın esas kaynakları, arşiv belgeleri ile Rıza Paşa'nın "*Hülasa-i Hatırat*" ve "*Hatırat*" isimli eserleridir. Bunun yanı sıra süreli yayınlar, oğlu Süreyya İlmen'in hatıraları, literatürde konuyla ilgili kitap ve makaleler de araştırmanın kaynakları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Rıza Paşa, Seraskerlik, II. Abdülhamit, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Nizamiye Hazinesi.

ABSTRACT

SERASKER MEHMET RIZA PASHA

UYANIK, Feyzullah

M.A. Thesis, Department of Historia

Supervisor: Prof. Dr. Bilgehan Pamuk

July 2012, 176 pages

This study consists biography of Serasker(Minister of War) Rıza Pasha(1845-1920), who is one of the important soldier and statesman of Abdulhamit II era. Rıza Pasha *was born in 1845 at Koca Musatafa Pasha district. He was matriculated to Military High School in 1857 and graduated from Harbiye in 1866. Rıza Pasha started his governmental duty as a first lieutenant at Shumen. His first major success was at Crete riot in 1866 and this drew the attention of commanders. In 1888, he solved the problem between Arab and Albanian soldiers, who is responsible for the defense of Yıldız Palace. Thus, by gaining confidence of Abdulhamit II, he promoted as a Commander of Second Legion, which is responsible for the defence of Yıldız Palace. In 1891, his rank was increased as Marshalship and become Serasker. After starting his new mission, he worked on the enhancement of army in logistics. In 1897 by a very critical decision, he started Ottoman-Greek war by persuading the Abdulhamit II and get success in the end. The success of this war gave him a great reputation. During his Serasker mission he followed the events of Anatolia and Rumelia closely and made many studies on security and public order. In addition, he wrote articles about finance, education, development etc. In 1908, two days before the declaration of 2nd Constitutional Monarchy, he left outside of the cabinet because of the problems with the Grand Vizier Sait Pasha. New management sent him into exile to the Island of Lesbos. After returning from exile in 1920 he went to France and died there. From 1866 to 1908 his studies are important because it throws light on the military, social, economic and political history of Ottoman Empire in the second half of XIX century. The main sources of this study are the archival documents and his works “*Hülasa-i Hatırat*” and “*Hatırat*”. Besides that, periodicals, memories of his son Sureyya İlmen, related books and articles are also among the sources of this study.

Keywords: Rıza Pasha, Seraskerlik (Ministry of War), Abdulhamit II, 1897 Ottoman-Greek War, Treasury of Nizamiye.

ÖN SÖZ

Biyografi çalışmaları, tarihi hadiselerin mikro düzeyde ele alınmasını sağlaması bakımından son derece önemlidir. Herhangi bir tarihi hadisede rol alan aktörlerin olaylara dahli kendi hayat hikayeleri üzerinden ele alındığında aynı olayın farklı yönleri ortaya çıkar. Böyle bir yaklaşımla hazırlanan biyografi çalışmaları bir araya getirildiğinde tarihi hadisenin yada dönemin bir bütün halinde anlaşılmasında önemli bir mesafe alınmış olur.

Bu düşüncelerden hareketle ortaya çıkan çalışma, II. Abdülhamit'in en sadık adamlarından Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın hayatını konu edinmiştir. Son 20-25 yıldır, II. Abdülhamit dönemi ile ilgili akademik düzeydeki çalışmalar yoğunluk kazanmasına rağmen Mehmet Rıza Paşa'nın hayatı üzerine bilimsel bir araştırmanın yapılmamış olması ilgimizi çeken bir diğer husustur. Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlikten azledildikten sonra kaleme aldığı hatıraları, faaliyetlerinin ortaya çıkarılmasında büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bunun yanı sıra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ilgili tasnifler taranarak vesikalar tespit edilmiş ve çalışmaya zenginlik katması için kullanılmıştır. Tez, dört bölüm üzerine tesis edilmiştir. İlk bölümde Mehmet Rıza Paşa'nın ailesi, dünyaya gelişi ve Serasker olana kadar faaliyetleri değerlendirilmiştir. İkinci bölüm, Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlik makamına atanması ile başlar ve bu dönemdeki çalışmalarını konu edinir. Üçüncü bölümde Nizamiye Hazinesi'nin ortaya çıkışı ve harcamaları, dördüncü bölümde de Mehmet Rıza Paşa'nın azledilmesi, sürgüne gönderilmesi ve nihayetinde ölümü ele alınmıştır. Bu tez Mehmet Rıza Paşa'nın hayatının tamamını ortaya koyma iddiasında değildir. Nitekim böyle bir çalışma yüksek lisans tezinin hazırlanma sürecini ve hacmini aşacak boyuttadır. Çalışmanın hedefi, Osmanlı Devleti'nin en zor günlerini geçirdiği dönemde Seraskerlik gibi tarihe yön veren bir makamda yaklaşık 17 yıl kalabilmeyi başarmış olan Mehmet Rıza Paşa'yı literatüre tanıtarak yeni tartışmaların ortaya çıkmasına ve dönemin daha fazla eleştirel yaklaşımla ele alınmasına, tezin mütevazî hacmi kadar katkıda bulunmaktır. Tüm çabalara rağmen mevcut olan eksiklik ve hataların şahsımıza ait olduğunu itiraf ederken anlayışla karşılanacağımızı ümit etmekteyiz.

Çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan pek çok kişiye teşekkürü bir borç bilirim. İlk olarak kendisini tanıma fırsatı veren ve her daim maddi-manevî desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Bilgehan PAMUK'a hayatımın en önemli aşamalarındaki kıymetli teşvik ve tavsiyelerinden ötürü medyûn-ı şükrân olduğumu burada ifade etmem vefa borcumu ödemeye yetmeyecektir. Çalışmalarım süresince zaman ve mesâî mefhumunu aradan çıkararak sabırla sorularımı yanıtlayan Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR'a ve Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Arşivde araştırmalar yapmam hususunda beni teşvik eden ve bölümde huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan Prof. Dr. İlker ALP ve Doç. Dr. İbrahim SEZGİN'e ayrıca teşekkürlerimi bildirmek isterim. Teknik anlamda desteklerini esirgemeyen değerli dostum Dr. A. Tahir BAYRAÇ'a müteşekkîrim. Sözlerimi nihayete erdirirken, çalışmanın varlık sebebi olan anne ve babama, hayatım boyunca verdikleri maddî-manevî desteklerden ötürü sonsuz şükranlarımı sunmak benim için çok zevkli bir vazifedir.

FEYZULLAH UYANIK
GAZİANTEP-2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLoların LİSETESİ.....	viii
GRAFİKLERİN LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR	x

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. GİRİŞ	1
1.2. MEHMET RIZA PAŞA’NIN AİLESİ, DOĞUMU, ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ	4
1.2.1. Emiroğulları Ailesi ve Mehmet Rıza Paşa.....	4
1.2.2. Mehmet Rıza Paşa’nın Doğumu ve Yetiştği Ortam	5
1.2.3. Mehmet Rıza Paşa’nın Eğitimi	6
1.3. MEHMET RIZA PAŞA’NIN ASKERLİK HAYATININ BAŞLAMASI.....	7
1.3.1. İlk Görevi; 1866 Yılındaki Girit Olayları	7
1.3.2. Anadolu ve Rumeli Umum Rediflerini Teftişi ve Rumeli’deki Faaliyetleri	10
1.3.3. Mekteb-i Tıbbiye Müdürlüğü	11
1.3.4. 1875 Hersek İsyanı	12
1.4. OSMANLI DEVLETİ’NİN RUMELİ’Yİ KAYBI; 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİ VE MEHMET RIZA PAŞA’NIN ESİR DÜŞMESİ	15
1.4.1. Osmanlı Sırp Savaşı Sonrası ve 93 Harbi Başlamadan Önce Yaşanan Gelişmeler.....	15
1.4.2. Savaş Öncesinde Osmanlı Devleti’nin ve Rusya’nın Durumu.....	16
1.4.3. Savaşın Başlaması ve Mehmet Rıza Paşa’nın Esareti	18
1.5. MEHMET RIZA PAŞA’NIN RUSYA ESARETİNDEN DÖNDÜKTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ.....	20
1.5.1. İstanbul’da Yaşadıkları	20
1.5.2. Mehmet Rıza Paşa’nın Balkanlar’daki Faaliyetleri	22
1.5.3. Mehmet Rıza Paşa’nın Anadolu’daki Faaliyetleri.....	23
1.5.4. 1885 Şarkî Rumeli Olayları ve Mehmet Rıza Paşa	25
1.5.5. Yıldız Sarayı’nda Yaşananlar ve Mehmet Rıza Paşa’nın İstanbul’a Dönüşü	27

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKERLİK DÖNEMİ	31
2.1. SERASKERLİK VE BÂB-I SERASKERÎ’NİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	31
2.2. MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKERLİĞE ATANMASI.....	33
2.3. MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKER OLDUĞU YIL OSMANLI ORDUSU	34

2.4. MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKERLİK DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ	36
2.4.1. 1897 Osmanlı-Yunan Harbine Kadar Ordu Islahı İçin Yaptığı Çalışmalar.....	36
2.4.1.1. Elbise Temini İçin Yapılan Çalışmalar.....	36
2.4.1.2. Ayakkabı ve Çizme İhtiyaçlarının Giderilmesi	38
2.4.1.3. Ekmek ve Buğday Hususunda Yapılan Düzenlemeler	40
2.4.1.4. Asker Sayısının Artırılması	43
2.5. 1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI’NA KADAR SİYASET VE MEHMET RIZA PAŞA	45
2.5.1. Mehmet Rıza Paşa’nın İlk İcraatları ve Diplomatik Temasları	45
2.5.2. İran Sınırı Meselesi ve Mehmet Rıza Paşa’nın Görüşleri	46
2.5.3. Bulgarların Çetecilik Faaliyetleri ve Mehmet Rıza Paşa’nın Çalışmaları.....	50
2.6. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ VE MEHMET RIZA PAŞA	51
2.6.1. 1895-1896 Girit İsyanları ve 1897 Osmanlı-Yunan Harbini Hazırlayan Etmenler.....	51
2.6.2. Albay Vassos’un Girit’e Çıkışı.....	55
2.6.3. Sınırlarda Tansiyon Yükselirken Mehmet Rıza Paşa’nın Olaylarla İlgili Değerlendirmeleri	56
2.6.4. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Başlamadan Önce Osmanlı Devleti’nin Durumu ve Meclis-i Vükelâda Savaş Tartışmaları.....	58
2.6.5. Savaşın Başlaması ve Serasker Mehmet Rıza Paşa	63
2.6.6. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşının Sonucunda Mehmet Rıza Paşa	67
2.7. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ SONRASI MEHMET RIZA PAŞA’NIN FAALİYETLERİ	69
2.7.1. Mehmet Rıza Paşa’nın Haydar Paşa Limanı İle İlgili Görüşleri	70
2.7.2. Mehmet Rıza Paşa ve Demiryolları	73
2.8. SERASKER MEHMET RIZA PAŞA VE RUMELİ	76
2.8.1. Makedonya ve Rumeli Olayları.....	76
2.8.2. Balkanlardaki Karışıklıklar ve Seraskerliğin Uygulamaları.....	78
2.8.3. Mehmet Rıza Paşa’nın Jandarma Teşkilatları Hususunda Yaptığı Çalışmalar ve Görüşleri	80
2.8.4. Islahat Programı Doğrultusunda Jandarma Teşkilatı’nın Lojistik Açından Desteklenmesi İçin Rıza Paşa’nın Faaliyetleri	85
2.9. YEMEN HUDUDUNDA YAŞANAN PROBLEMLER VE SERASKERLİĞİN TUTUMU.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKERLİĞİ DÖNEMİNDE (1891-1904) NİZAMİYE HAZİNESİ HARCAMALARI	88
---	----

3.1. OSMANLI ORDUSU'NUN MÜSTAKİL BİR HAZİNE TARAFINDAN FİNANSE EDİLME ÇABALARI VE NİZAMİYE HAZİNESİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI	89
3.2. SERASKER MEHMET RIZA PAŞA DÖNEMİNDE NİZAMİYE HAZİNESİ'Nİ FİNANSE ETME PROBLEMİ.....	93
3.3. MEHMET RIZA PAŞA DÖNEMİNDE NİZAMİYE HAZİNESİ BİLANÇOLARI.....	96
3.3.1. Nizamiye Hazinesi'nin 1307 (1891-1892) Malî Yılı Harcamaları.....	98
3.3.2. Nizamiye Hazinesi'nin 1892-1893 (1308) Malî Yılı Harcamaları.....	101
3.3.3. Nizamiye Hazinesi'nin 1893-1894 (1309) Malî Yılı Harcamaları.....	104
3.3.4. Nizamiye Hazinesi'nin 1310 (1894-1895) Malî Yılı Harcamaları.....	107
3.3.5. Nizamiye Hazinesi'nin 1311 (1895-1896) Malî Yılı Harcamaları.....	111
3.3.6. Nizamiye Hazinesi'nin 1312 (1896-1897) Malî Yılı Harcamaları.....	114
3.3.7. Nizamiye Hazinesi'nin 1313 (1897-1898) Malî Yılı Harcamaları.....	117
3.3.8. Nizamiye Hazinesi'nin 1314 (1898-1899) Malî Yılı Harcamaları.....	120
3.3.9. Nizamiye Hazinesi'nin 1315 (1899-1900) Malî Yılı Harcamaları.....	122
3.3.10. Nizamiye Hazinesi'nin 1316 (1900-1901) Malî Yılı Harcamaları.....	124
3.3.11. Nizamiye Hazinesi'nin 1317 (1901-1902) Malî Yılı Harcamaları.....	127
3.3.12. Nizamiye Hazinesi'nin 1318 (1902-1903) Malî Yılı Harcamaları.....	129
3.3.13. Nizamiye Hazinesi'nin 1319 (1903-1904) Malî Yılı Harcamaları.....	132
3.3.14. Nizamiye Hazinesi'nin 1320 (1904-1905) Malî Yılı Harcamaları.....	134

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETİN İLANI, MEHMET RIZA PAŞA'NIN SERASKERLİK'TEN AZLEDİLMESİ VE ÖLÜMÜ	137
4.1. II. MEŞRUTİYET VE BU SÜRECE DOĞRU YAŞANANLAR.....	137
4.1.1. II. Meşrutiyet'in İlanını Hazırlayan Etmenler	137
4.1.2. Rumeli'de Tansiyon Yükseldiği Sırada II. Abdülhamit'in Tutumu ve Serasker Rıza Paşa'nın Yaklaşımı	141
4.1.3. Said Paşa'nın Sadrazam Olması ve Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlikten Azli	142
4.2. II. MEŞRUTİYET SÜRECİNDE MEHMET RIZA PAŞA.....	144
4.2.1. Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlikten Azli ve Yankıları	144
4.2.2. II. Meşrutiyet'in Tesisi ve II. Abdülhamit Dönemi Devlet Adamları Üzerinde Kurulan Baskılar	146
4.2.3. “ <i>İ'âne-i Milliye</i> ” ve “ <i>Eski Yağmalar</i> ” Adı Altında II. Abdülhamit'in Yakınlarından Toplanan Paralar	147
4.2.4. İttihat-Terakkî'nin İdarede Güçlenmesi, 31 Mart Vakası ve Divan-ı Harb-i Örfî'nin II. Abdülhamit Ricali İle İlgili Kararı.....	149
4.2.5. Mehmet Rıza Paşa'nın Midilli'ye Sürgünü, Yurt Dışına Çıkışı ve Ölümü	152

4.2.6. Sünbül Efendi Türbesi ve Rıza Paşa'nın Mezarı	153
4.3. MEHMET RIZA PAŞA'NIN KİŞİLİĞİ VE AİLESİ.....	154
4.3.1. Mehmet Rıza Paşa'nın Kişiliği	154
4.3.2. Ailesi.....	156
SONUÇ.....	157
KAYNAKLAR	159
1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, Gazeteler ve Düsturlar	159
2. Makale ve Kitaplar	161
EKLER.....	168
Ek.1. Serasker Rıza Paşa, Dolmabahçe Sarayı Müzesi Tablo Deposu 100/1271, 50 x 80 cm, Fotoğraf: Abdullah Biraderler, Renklendiren: Josef Manas	168
Ek 2. Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi ve Serasker Rıza Paşa'ya verilen murassa iftihar nişanı.....	169
Ek.3. Serasker Rıza Paşa'ya Avusturya tarafından gönderilen 1. Rütbeden Leopold Nişanı'nın kabul edildiğine dair	169
Ek.4. Serasker Rıza Paşa'ya Hicaz Demiryolu Madalyası Verilmesi	170
Ek.5. Romanya Hükümeti Tarafından Rıza Paşa'ya verilen 1. Rütbeden Etval dö Romani Nişanı Hakkında.....	170
Ek.6. Rıza Paşa'nın maaşı ile ilgili teşekkürü	171
Ek.7. Mehmet Rıza Paşa'nın Mezarı ve Kitabesi	172
EK.8. Serasker Rıza Paşa'nın Mezar Kitabesi'nin Transkripsiyonu.....	173
Ek.9. Nizamiye Hazinesi İle İlgili Grafikler.....	174
Ek.10. NizâmiyeHazîne-i Celîlesi'nin Rü'yet Edilen Sinîn-i Muhtelifê Hesâbât-ı Umûmiyyelerinde Tahakkuk Eden Mesârifât-ı Âdiye İle O Senelerde Müstahdem Bulunan Ümerâ ve Zâbitân ve Efrâdının Mikdârını ve Bu Mesârifin Beher Nefere İsâbet Eden Mebâliği İrâ'e Eder Cedvel.....	175
ÖZGEÇMİŞ.....	176
VITAE.....	176

TABLOLARIN LİSTESİ

3.1. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]307 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	98
3.3. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]309 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	104
3.4. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]310 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	108
3.5. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]311 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	111
3.6. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]312 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	115
3.7. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]313 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	117
3.8. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]314 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	120
3.9. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]315 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	122
3.10. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]316 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	125
3.11. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]317 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	127
3.12. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]318 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	129
3.13. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]319 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	132
3.14. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]320 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası.....	134

GRAFİKLERİN LİSTESİ

2.1. 1891 Yılında Osmanlı Ordusu ve Arka Planda Hizmet Veren Personelin Miktarı.....	35
2.2. 1891-1897 Asker Miktarı.....	43
2.3. Kişi Başı Düşen Yıllık Gelir (Kuruş).....	44
3.1. Nizamiye Hazinesi'nin 1891-1892 (1307) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	100
3.2. Nizamiye Hazinesi'nden 1892-1893 (1308) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	103
3.3. Nizamiye Hazinesi'nden 1893-1894 (1309) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	106
3.4. Nizamiye Hazinesi'nden 1894-1895 (1310) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	110
3.5. Nizamiye Hazinesi'nden 1895-1896 (1311) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	114
3.6. Nizamiye Hazinesi'nden 1896-1897 (1312) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	116
3.7. Nizamiye Hazinesi'nden 1897-1898 (1313) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı	119
3.8. Nizamiye Hazinesi'nden 1898-1899 (1314) Mali Yılında Tahakkuk Eden Miktarın Dağılımı	121
3.9. Nizamiye Hazinesi'nden 1899-1900 (1315) Mali Yılında Tahakkuk Eden Miktarın Dağılımı	124
3.10. Nizamiye Hazinesi'nden 1900-1901 (1316) Mali Yılında Tahakkuk Eden Miktarın Dağılımı	126
3.11. Nizamiye Hazinesi'nden 1901-1902 (1317) Mali Yılında Tahakkuk Eden Miktarın Dağılımı	128
3.12. Nizamiye Hazinesi'nden 1902-1903 (1318) Mali Yılında Tahakkuk Eden Miktarın Dağılımı	131
3.13. Nizamiye Hazinesi'nden 1903-1904 (1319) Mali Yılında Tahakkuk Eden Miktarın Dağılımı	133
3.14. Nizamiye Hazinesi'nden 1904-1905 (1320) Mali Yılında Tahakkuk den Miktarın Dağılımı	135

KISALTMALAR

a.g.b.	:Adı geçen belge
a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t.	:Adı geçen tez
A.MKT.	:Sadaret Mektubî Kalemî
A.MKT.MHM.	:Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemî
BEO.	:Bâb-ı Âlî Evrak Odası
bkz.	:Bakınız
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	:Cilt
C.AS.	:Cevdet Askerî
C.ML.	:Cevdet Maliye
ev.	:eviren
DH.İ.UM.	:Dahiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye
DH.MKT.	:Dahiliye Mektubi Kalemî
DİA.	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DUİT.	:Dosya Usûlü İrâde Tasnifi
Ed.	:Editör
HAT.	:Hatt-ı Hümâyûn
haz.	:Hazırlayan
HR.SFR.3.	:Hariciye Londra Sefareti
İ.TAL.	:İrâde Taltîfât
İ.AS.	:İrâde Askeriye
İ.DH.	:İrâde Dâhiliye
İ.HR.	:İrâde Hârîciye
İ.HUS.	:İrâde Husûsî
İ.İMT.	:İrâde İmtiyaz ve Mukavelat

İ.MTZ.GR.	:İrâde Girit
İ.MVL.	:İrâdeler Meclis-i Vâlâ
İA.	:Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MAD.	:Maliyeden Müdevver Defterler
MV.	:Meclis-i Vükela Mazbataları
nr.	:Numara
s.	:Sayfa
ŞD.	:Şûrâ-yı Devlet
t.y.	:Tarih Yok
TD.	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
TFR.I.A.	:Teftişat-ı Rumeli Evrakı (sadaret)
TFR.I.AS.	:Teftişat-ı Rumeli Evrakı (jandarma müşiriyeti)
TFR.I.KV.	:Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Kosova)
TFR.I.MKM.	:Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Makamat)
trc.	:Tercüme eden
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:Ve devamı
Y.A.HUS.	:Yıldız Hususi Maruzat
Y.A.RES.	:Yıldız Resmî Marûzât
Y.E.E.	:Yıldız Esas Evrâkı
Y.MTV.	:Yıldız Mütenevvî Mârûzât
Y.PRK.A.	:Yıldız Sadaret
Y.PRK.ASK.	:Yıldız Askerî Marûzât
Y.PRK.AZJ.	:Yıldız Arzuhal Jurnal
Y.PRK.BŞK.	:Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH.	:Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.EŞA.	:Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Y.PRK.HR.	:Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MK.	:Müfettişlikler ve Komiserlikler
Y.PRK.MYD.	:Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye
Y.PRK.PT.	:Posta Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.TKM.	:Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn

Y.PRK.UM. :Yıldız Perakende Umûmî
y.y. :Yayın Yeri Yok
ZB. :Zabtiye Nezareti

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. GİRİŞ

Rıza Paşa, Osmanlı Devleti'nin büyük bir değişim ve dönüşüm yaşadığı Tanzimat Devri'nde dünyaya gelmiş (1845) ve bu dönemde yetişmiş bir Osmanlı askeridir. Rıza Paşa'nın çocukluk ve gençlik yılları Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl dünyasında var olabilmek için sürdürdüğü reform çalışmalarına denk gelmektedir. Bu yönüyle Rıza Paşa ve emsali devlet adamları, Tanzimat Dönemi'ndeki yenileşme çabalarının ürünüdür denilebilir.

Rıza Paşa'nın kendi ifadesine göre “*askerliğe hîn-i tıfuliyetinden beri*” ilgisi vardır. İlk ve orta dereceli eğitimini tamamladıktan sonra 1866 yılında Harbiye Mekteb'inden mezun olmuştur. Öğrencilik yıllarının bitmesinin ardından Şumnu'da başlayan memuriyet hayatı Anadolu ve Rumeli'de teftiş, talim ve cephelerde savaşlarla geçmiştir. Rıza Paşa, çok çetin mücadelelerin içerisinde yer almış, hatta 93 Harbi'nde esir düşmüştü. Bu bakımdan denilebilirki; Rıza Paşa, askeri rütbelerini bilfiil mücadele içerisinde, cepheden cepheye koşarak kazanmıştır.

1888 yılında Yıldız Sarayı'ndaki bayram kutlamalarında Arap ve Arnavut askerleri arasında çıkan çatışmayı Edirne'den gelerek padişahın arzusu doğrultusunda başarı ile bastırması, kendisine sarayın ve bürokrasinin yolunu açmıştır. Nitekim bu görevi yerine getirdikten sonra II. Abdülhamit'in takdirini kazanan Rıza Paşa, padişahı korumakla görevli olan Yıldız Sarayı'ndaki 2. Fırka'nın Kumandanlığına atanmıştır. Yıldız Sarayı'ndaki kumandanlığı esnasında, başarılı hizmetleri olan Rıza Paşa, padişahın gözündeki imajını yükseltmiştir. 2. Fırka Kumandanlığı sırasında kendisine verilen madalya ve nişanlar da bunun açık göstergesidir. 1891 yılına gelindiğinde Serasker Ali Saib Paşa vefat edince yerine Gazi Osman Paşa bu makama getirilmişti. Padişah, Gazi Osman Paşa'nın yaşı hayli ilerlemiş olduğundan seraskerlik makamına üç yıldır yakından tanıdığı ve takdir ettiği 2. Fırka Kumandanı Rıza Paşa'yı atamayı münasip görmüştür. Rıza Paşa,

Osmanlı tarihinde seraskerlik makamında yaklaşık 17 yıl süre kalarak bu makamda en fazla görev yapan devlet adamı olmuştur.

Rıza Paşa'nın seraskerliği Osmanlı Devleti'nin en sancılı günlerine tekabül etmektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından imzalanan Berlin Antlaşması'yla büyük devletler Osmanlı toprakları üzerinde yeni bir siyaseti tatbik etmeye koyulmuş, milliyetçilik akımları ile efkârı değişen Balkan milletleri ve Anadolu'da Ermeniler kendi ulus devletlerini kurmak için sürekli Berlin Antlaşması'nda tanınan hak ve imtiyazların tatbiki için mücadele vermişler ve büyük devletlerin bu sürecin içerisinde yer alması için çaba göstermişlerdir.

Rıza Paşa'nın seraskerlik döneminde yaşanan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra oluşan olumsuz havayı dağıtan hadise ise 1897 Yunan zaferidir. Bu savaşın açılmasını başlangıçta II. Abdülhamit istememişti. Padişaha yaranmak isteyen dönemin devlet ricali de Yunanistan ile herhangi bir muharebeye girilmesine şiddetle muhalefet etmişlerdi. Rıza Paşa ise 30 yıllık askeri kariyerini ve hayatını hiçe sayarak bu savaşın açılması için amansız bir mücadele vermiş ve padişahı ikna etmeyi başarmıştır. Siyasi-askerî sonuçlarının yanında Türk milletinin fikri yapısında da önemli değişiklikler yaşatan 1897 Yunan Zaferi, sadece tarihi bir başarı olmanın ötesinde Türk Edebiyatı'nda da büyük yankılar uyandırmıştır.

II. Abdülhamit ve Serasker Rıza Paşa için dönüm noktası olan bir diğer olay Makedonya'nın ıslahı meselesidir. Islahat programı çerçevesinde Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmeleri ve kendi subaylarını jandarma teşkilatının içerisine yerleştirmeleri Osmanlı Devleti'nin bölgede başarılı olmak için en iyi subaylarını burada toplamasına yol açmıştı. Makedonya'da bir araya gelen başarılı subaylar arasında basın-yayın organları ve yeni gelişen fikir akımları doğrultusunda Jön Türkler etkili olmuş ve burada İttihat-Terakki Cemiyeti doğmuştur. Genç subaylar içerisinde iyi bir şekilde yapılanan İttihat-Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet'in ilanını sağlamış, II. Abdülhamit'in ve başta Serasker Rıza Paşa olmak üzere dönemin ricâl-i devletinin sonunu getirmiştir. Görevden ayrılmak mecburiyetinde kalan Rıza Paşa'yı bundan sonraki hayatında sürgün ve gurbet beklemekteydi. 1909 yılında Midilli'ye sürülen Rıza Paşa, 1920 yılında Fransa'da hayatını kaybetmiş, vasiyeti üzerine gönülden bağlı olduğu Sünbül Efendi'nin Koca Mustafa Paşa'daki türbesinin yanına defnedilmiştir.

Çalışmada, Rıza Paşa'nın hayatı ortaya koyulurken, aynı zamanda dönemin yaşanan hadiselerine farklı bir gözle bakmaya gayret gösterilmiştir. Olaylar incelenirken Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikaları ve Rıza Paşa'nın "*Hülâsa-i Hâtırât*" ve "*Hâtırât*" isimli eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. Bunların yanında Rıza Paşa'nın oğlu Süreyya İlmen tarafından yazılan ve Vedii İlmen tarafından *Tarih ve Toplum* dergisinin 181-184. sayıları arasında tefrika edilen hatıralar da Rıza Paşa'nın gençlik yılları, ailesi ve eğitimi hususunda bize önemli bir yol gösterici olmuştur.

Tez hazırlanırken bunların dışında, dönemin kitabî kaynakları da ihmal edilmemiştir. Nitekim, değinilen konularla bağlantısı açısından Vakanüvis Esad Efendi, Ahmet Lütfi Efendi, Ahmet Cevdet Paşa ve Abdurrahman Şeref Efendi'nin naklettiği çok kıymetli bilgiler, arşiv vesikaları, dönemin diğer hatıratları, gazete haberleri ve konuyla ilgili mevcut literatür mukayese edilerek kullanılmış, en doğru bilginin ortaya koyulması hususunda gayret gösterilmiştir. Metin tesis edilirken tarihi hadiselerin ya da Rıza Paşa'nın şahsının tarihi hadiseleri arka planda bırakmamasına özen gösterilmiştir.

1.2. MEHMET RIZA PAŞA’NIN AİLESİ, DOĞUMU, ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİMİ

1.2.1. Emiroğulları Ailesi ve Mehmet Rıza Paşa

Rıza Paşa kendi kaleminden hayat hikayesini anlatırken babasından “*Pederim Serkâtib Mustafa Paşa’nın divân efendisi Lefke’li Emiroğlu Mustafa Şükrü Efendi*”¹ diyerek bahsetmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, Rıza Paşa, Anadolu’ya ilk gelen Türkmen ailelerinden Hacı Emiroğulları ailesine mensuptur.

Faruk Sümer’in “*Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy-Teşkilatı-Destanları*” isimli çalışmasındaki bulgular, Anadolu’da XIII. yüzyılın ortalarında kalabalık sayıda bir Çepni’li grubun Sinop ve civarında yaşadığını, Trabzon Rum İmparatoruna karşı ciddi mücadeleler verdiğini ortaya koymaktadır. Samsun’un doğusundan Giresun’a kadar uzanan Canik Bölgesi’nin fethi ise, Ordu yöresinde kurulmuş Hacı Emirli (Emiroğlu) Beyliği’nin mücadelelerinin sonucudur. Çepnililere bağlı olan bu ailenin beylerinden Hacı Emirli Süleyman Bey 1381 yılında Giresun’u fethetmişti.²

Hacı Emiroğulları Beyliği, daha önce Türk toprakları olan Tokat’ın kuzeyi ve Mesudiye ile kendileri tarafından fethedilen Ordu, Giresun, Samsun’un doğusu ve Trabzon’un batısında hüküm sürmüş, Orta Karadeniz Bölgesi’nin büyük bir bölümünün Tük-İslamlaşmasında önemli rol oynamış ikinci dönem Türk beyliğidir. Selçuklular tarafından sınır bölgesinin fethi için Çepni’lilerle beraber buraya yerleştirilmişlerdir.³ Menşeleri ise Danişmentliler Beyliği’ne bağlıdır.⁴ Osmanlıların Anadolu’da hâkimiyeti eline alması üzerine başta Karadeniz sahilleri olmak üzere, Anadolu’nun muhtelif yerlerinde Emiroğlu ailesinin mensupları yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

¹ Rıza Paşa. (1325). *Hülâsâ-i Hâtîrât*, [y.y.], s. 1.

² Faruk Sümer. (1967). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy-Teşkilatı-Destanları*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları No:170, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 165-166.

³ Necati Demir. Emiroğulları Beyliği ve Karadeniz Bölgesindeki İskan Hareketleri, <http://www.emirogullariailesi.com/emiroglu/id1.htm> (11.07.2012); M. Hanefi Bostan. (2002). Anadolu’da Çepni İskânı. *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.299-311.

⁴ Necati Demir, a.g.m.

Rıza Paşa'nın babası Lefke'li Emiroğlu Mustafa Şükrü Efendi ise, günümüzde Bilecik iline bağlı olan Osmaneli (Lefke)de dünyaya gelmiştir. Mustafa Şükrü Efendi'nin babası ve ondan önce gelen ailenin büyükleri hakkında, Rıza Paşa ve oğlu Süreyya İlmen herhangi bir bilgi vermez.⁵ Hatta Süreyya İlmen, büyükbabasının babası hakkında herhangi bir şey bilmediğini açıkca belirtmektedir. Bu durum Rıza Paşa'nın aile büyükleri ile ilgili, babası dışında başka kimse hakkında çocuklarına bir şey anlatmadığın ortaya koymaktadır.

Mustafa Şükrü Efendi küçük yaşlarda iken babası vefat etti. Dul kalan annesi, Lefke'den İznik'e evlenerek göç etmiş, üvey babası Mustafa Şükrü Efendi'yi İstanbul'a tahsile göndermişti. İstanbul'da tahsilini ikmal eden Mustafa Şükrü Efendi, Koca Mustafa Paşa'da Hacı Atıf Efendi namında birinin kızı ile evlenmişti.⁶

1.2.2. Mehmet Rıza Paşa'nın Doğumu ve Yetiştği Ortam

Mustafa Şükrü Efendi, Hacı Atıf Efendi'nin kızı ile evliliğinden Mehmet Rıza Paşa dünyaya gelmiştir. Mehmet Rıza Paşa'nın Hülâsâ-i Hatırat isimli eserinde ifade ettiğine göre doğum tarihi 1261/1845'tir.⁷ Doğduğu yer bugün İstanbul'da Fatih Belediyesi sınırları içerisinde yer alan Koca Mustafa Paşa semtidir.⁸

Doğumundan 39 gün sonra annesinin vefatı, hayatında yaşadığı büyük talihsizliklerdendir.⁹ Babası Mustafa Şükrü Efendi ise, hanımının vefatı üzerine dul kaldığından, taşrada muhtelif mahallerde memuriyette bulunmuştur.¹⁰ Bu suretle hem annesiz hem de babasız kalan Mehmet Rıza'nın bakımını anneannesi üstlendi. Mehmet Rıza'nın çocukluk hayatı, dedesi Hacı Atıf Efendi'nin Koca Mustafa Paşa'daki evinde geçti. Validesinin vefatıyla anne sütünden mahrum kalan Mehmet Rıza'yı 64 yaşındaki anneannesi¹¹ ve Koca Mustafa Paşa semtinde bulunan kadınlar

⁵ Vedii İlmen. (1999). Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları I. *Tarih ve Toplum*, (181):44

⁶ Vedii İlmen, a.g.m., s. 44-45.

⁷ Gerek tarafımızdan yapılan araştırmalarda gerekse de Mehmet Rıza Paşa'nın kendi ifadelerinde 1845 yılının hangi ay ve gününde dünyaya geldiği tespit edilmemiştir.

⁸ Rıza Paşa, a.g.e, s. 1.

⁹ Rıza Paşa, a.g.e, s. 1.

¹⁰ Vedii İlmen, a.g.m., s. 44-45.

¹¹ Babannesinin o yaşta kendisini emzirmesini bir mucize olarak gören Mehmet Rıza Paşa, “altmış dört yaşında büyük validemin memelerine bir muhebbet-i şedide eserei olarak süd gelip beni üç yaşına kadar emzirmiş bu hal o zaman makâm-ı saltanatda bulunan Mecîd-i merhumun mesmû ‘uolmağla büyük valideme kayd-ı hayat şartıyla şehr-i beş yüz gurus maaş bağlamış...” sözleri ile bu durumu ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Paşa, a.g.e, s.1-2.

emzirmiştir. Bu sebepten dolayı Süreyya İlmen anılarında, babasının Koca Mustafa Paşa semtinde birçok sütkardeşinin olduğunu ifade etmektedir.¹²

1.2.3. Mehmet Rıza Paşa'nın Eğitimi

Küçük yaşlarda eğitim hayatına başlayan Mehmet Rıza, sırasıyla sıbyan ve rüşdiye mekteplerini bitirdi. 1857 yılında Üsküdar Yeni Mahalle'de bulunan Askeri Liseye kaydolması ise biraz maceralı bir süreçtir. Mehmet Rıza 12 yaşına geldiğinde Babası Mustafa Şükrü Efendi İstanbul'a döndü. Burada Kıztaşı¹³ tarafında yaşayan bir paşa kızı ile evlenerek oğlu Mehmet Rıza'yı da yanına aldı ve beraber yaşamaya başladılar.¹⁴ Bu sıralarda Mustafa Şükrü Efendi, Serkâtip Mustafa Paşa'nın da Divân Efendisi olmuş böylelikle taşradaki sıkıntılı memuriyet hayatı artık son bulmuştur.¹⁵ Babasının ikinci karısının oğlu olması Mehmet Rıza için bir takım olumsuzlukları beraberinde getirdi. Üvey annesi kendi oğluna Mehmet Rıza'dan daha fazla şefkat ve ilgi göstermekteydi. Bu durum karşısında Mehmet Rıza, üvey annesini kardeşi ile kendisine eşit muamelede bulunması yönünde uyarmıştı. Üvey annesinin olumsuz bir tavır takınarak yanıt vermesi üzerine yaşanan münakaşada araları açılmış ve Mehmet Rıza babasının evinden ayrılarak Koca Mustafa Paşa'da yaşayan anneannesinin yanına kaçmıştı. Mustafa Şükrü Efendi'nin çocuğu yeniden yanına alarak kötü muamele etmesinden korkan anneannesi, Mehmet Rıza'yı Beşiktaş'ta Hâzîne-i Hâssa memuriyetinde bulunan bir akrabalarının yanına götürdü.¹⁶ Buraya geldikten sonra *"askerliğe hîn-i tıfıliyetinden beri"* fevkalade ilgi duyduğunu ifade eden Mehmet Rıza, 1857 yılında Üsküdar'da bulunan Askeri Liseye kaydoldu.¹⁷ Böylelikle, hem

¹²Vedii İlmen, a.g.m, s. 45.

¹³ Asıl adı Marikanos Sütunu olan ve bugün Kıztaşı denilen bu yapı, 455 tarihinde Bizans İmparatoru Marikanos anısına dikilmiştir. Fatih'te, bulunduğu yöreye ve bir caddeye adını vermiştir. Sütunun yeri, bugünkü röperlerle, Saraçhanebaşı'ndan Macar Kardeşler Caddesi Üzerinden kuzeybatıya(Edirnekapi'ya doğru) giderken Fatih Camii'ne gelmeden, solda kalan Dülgeroğlu Camii'nin yanından geçen Kıztaşı Caddesi'nin güney ucunun açıldığı meydandır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Asnu Bilban Yalçın. (1994). Kıztaşı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 17.

¹⁴Vedii İlmen, a.g.m, s. 45.

¹⁵ Divan Efendisi, Osmanlı Devlet teşkilatında vezir ve beylerbeyi gibi yüksek memuriyetleri yürüten devlet görevlilerinin yazı işlerini takip ettirmek üzere istihdam ettikleri kişidir. Divan Efendileri diğer kapı halkı gibi vezir, beylerbeyi veya beyin kendi adamlarıdır. Maaşları ve giderleri hizmet ettikleri kişi tarafından karşılanırdı. Devletin resmi memuru sayılmadıkları için hazineden Divan Efendi'lerine herhangi bir ödeme yapılmazdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın. (1991). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 462.

¹⁶ Vedii İlmen, a.g.m, s. 44-45.

¹⁷ Rıza Paşa, a.g.e, s. 1.

çok sevdiği askerlik mesleğine ilk adımını atmış hem de üvey annesi ile yaşadığı tartışmadan dolayı babası Mustafa Şükrü Efendi'nin gazabından kurtulmuştur.

Askeri Lisedeki eğitimini tamamlayan Mehmet Rıza Harbiye Mektebi'nden 1866 yılında subay olarak mezun olmuştur.¹⁸ Harp okulundan mezun olanlar o dönemde subay elbisesi giyip kılıç kuşanırlardı. Fakat Mehmet Rıza elbisesini giyip kılıcını kuşanmamıştı. Çocukluk döneminin Koca Mustafa Paşa'da geçmesi nedeniyle bu yıllardan itibaren Sünbül Efendi'yi tanıyan ve manevi olarak ona bağlanan Mehmet Rıza, Harbiye'den mezun olduktan sonra Sünbül Efendi'nin Türbesi'ne gitmişti. Burada bir Cuma akşamı kılıcını türbenin kenarına asıp iki rekat namaz kılarak subaylığın kendisi hakkında hayırlı olması için dualar ederek kurban kesmiştir. Bu merasim bittikten sonra elbisesini giyip kılıcını kuşanan Mehmet Rıza Paşa, Sünbül Efendi'nin türbedarı Nuri Efendi'nin dikkatini çekmişti. Genç subay Mehmet Rıza'nın samimiyetini takdirle karşılayan Nuri Efendi yanına gelip omzunu okşayarak “*sen cihan seraskeri olacaksın*” demişti. Bu müjdeyi alan Mehmet Rıza Paşa hayatı boyunca hatırasını hep yâd etmiş, hatta henüz askerlik hayatının ilk yıllarındayken bile oğlu Süreyya İlmen'in hatıralarında naklettiğine göre “*ben serasker olacağım*” diyerek ailesine ve yakın çevresine aktarmıştı.¹⁹

1.3. MEHMET RIZA PAŞA'NIN ASKERLİK HAYATININ BAŞLAMASI

1.3.1. İlk Görevi; 1866 Yılındaki Girit Olayları

Mehmet Rıza Paşa Harp Okulunu bitirdikten sonra hemen aynı yıl içerisinde Mülâzım-ı Sâni'lik²⁰ rütbesi ile ikinci ordunun Şumnu'da bulunan birinci alayının üçüncü taburunun dördüncü bölüğüne tayin edildi.²¹

¹⁸ Mehmet Zeki Pakalın. (2008). *Sicill-i Osmânî Zeyli*. c. XV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 110; Ayrıca bkz. Vedii İlmen, a.g.m, s. 45.

¹⁹ Süleyman Kâni İrtem. (1999). Abdülhamid Devri'nde Hafiyelik ve Sansür; Abdülhamid'e Verilen Journaller. (Haz.) Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları, İstanbul, s. 119; Ayrıca bkz. Vedii İlmen, a.g.m, s. 45; Kabri Sünbül Efendi'nin türbesinde olan Mehmet Rıza Paşa'nın mezar kitabesine de bu rivayet yansımıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek.3.

²⁰ Günümüzde Üstteğmen'lik ile eşdeğer olan askeri rütbedir.

²¹ Rıza Paşa, a.g.e, s.1; Mehmet Zeki Pakalın tarafından kaleme alınan ve sonra bir heyet tarafından düzenlenip TTK yayınları arasından çıkan Sicill-i Osmânî Zeyli isimli çalışmada Mehmet Rıza Paşa'nın ikinci ordunun Şems'de bulunan birinci alayının üçüncü taburuna tayin edilmesinden bahsedilse de Mehmet Rıza Paşa hatıratında Şumnu'ya tayin edildiğini yazmaktadır ve çalışmada bu bilgi esas alınmıştır. Söz konusu tayin hususunda bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî*...,s.110.

Fransız İhtilalinin 1789 yılında patlak vermesi ve ardından milli duyguların uyanması Rumeli’de yaşayan Slav ırklarını hareketlendirdi.²² II. Katerina döneminde (1762-1796) çizilen ve daha sonra Panslavizm olarak adlandırılacak olan politika, Osmanlı Devleti’nin sınırları dâhilinde yaşayan Hristiyan (Ortodoks) tebaanın kendi devletlerini kurmalarını sağlayarak Osmanlı Coğrafyası üzerindeki birliği bozup, yerel hükümetler vasıtasıyla Rumeli üzerindeki Rus hakimiyetini tesis etmeyi hedeflemekteydi.²³ Bu bağlamda Yunanistan bağımsızlığını kazanmış ve 3 Şubat 1830 tarihinde yapılan Londra Antlaşmasıyla sınır düzenlemeleri yapılmıştı. Rum nüfusunun yoğun olduğu Girit Adası’nın Yunanistan sınırları dışında bırakılması, Megal-i İdea düşüncesi etrafında toplanan Rumların Girit Adası’nı ilhak için 19. yüzyıl boyunca çıkaracakları birçok isyanın fitilini ateşlemesine neden oldu.²⁴

1866 yılında Girit’te Hristiyanlardan oluşan bir grup vergilerin ağırlığından şikayet ederek bir araya toplandı ve dönemin Girit Valisi Hekimbaşı İsmail Paşa’dan damga, müskirat (içki) ve tuzdan alınan vergilerin kaldırılarak bir kısım idari ıslahatların yapılması yönünde bazı taleplerde bulundular.²⁵ İsyançıların Hanya’ya giderek büyük devletlerin konsoloslarını da haberdar etmeleriyle isyan uluslararası boyut kazanmıştı.²⁶ Durum hakkında Sadr-ı Azam Rüştü Paşa tarafından Girit Valiliğine yazılan tahriratta, burada yaşayan ahalinin ekonomik durumunda herhangi bir sıkıntı olmadığından bahsedilerek böyle gereksiz yere nümayiş çıkarmak “*takbih*” olarak tanımlandı ve bir an evvel son verilmesi istendi.²⁷

Girit’te yaşanan isyan esnasında Yunanlıların Amerikan kamuoyunu etkileyerek silah yardımı sağlamak için aşırı çaba sarf etmeleri Sadrazam Âli Paşa’nın dikkatini çekmişti.²⁸ 2 Nisan 1867 tarihli irade-i seniyye ile “*ashâb-ı liyakat ve dirâyetden*” olan Edouvard Blacque Bey, rütbe-i ulâ sınıfı sâñsi ile Amerika’daki

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Louis Levine. (1914). Pan-Slavism and European Politics. *Political Science Quarterly*, 29 (4):664-686.

²³ Panslavizmle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cuma Sertan Subaşı. (2007). *Dünden Bugüne Panislavizm*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, s. 49 vd..

²⁴ Ayşe Nükhet Adıyeke. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 17; Ayrıca bkz. Metin Hülâgü. (2008). *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid’in Zaferi*. Yitik Hazine Yayınları, İzmir, s. 23-24.

²⁵ Ali Fuat Türkgeldi. (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*. (haz.) Bekir Sıtkı Baykal. C. III, TTK, Ankara, 1987, s. 13-14.

²⁶ Ayşe Nükhet Adıyeke, a.g.t, s. 19; Ayrıca bkz. Ali Fuat Türkgeldi, a.g.e, s. 13.

²⁷ Ali Fuat Türkgeldi, a.g.e, s. 13-14.

²⁸ Ali İhsan Gencer vd. (2008). *I/Belgeler Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, s. 34-35.

gelişmeleri yakından takip etmek üzere Osmanlı Devleti'nin ilk Amerika Sefiri olarak tayin edilmişti.²⁹ Bu arada, Âli Paşa'nın sadarete getirilmesi üzerine, Rüştü Paşa beşinci defa 11 Şubat 1867 tarihinde seraskerlik makamına atandı.³⁰ Âli Paşa Amerika cihetinden silah konusundaki gelişmeleri takip ederken, Serasker Rüştü Paşa da İngiltere yapımı “*Şnayder*” marka tüfeklerle ilgili bir takım çalışmalar yürütmekteydi.³¹ Bu çalışmalar neticesinde deneme amaçlı belli bir miktar tüfek alındıktan sonra Serasker Rüştü Paşa, İkinci ordunun Şumnu'da bulunan alayında görev yapmakta olan Mehmet Rıza Efendi'yi İstanbul'a çağırdı. İstanbul'a gelen Mülazım-ı Sâni Mehmet Rıza, her gün Serasker Rüştü Paşa'yla bir araya gelerek Harbiye Nezareti'nde tüfeklerin kullanımı ile ilgili talim ve deneme yaptılar.³²

Çalışmalar neticesinde bu marka tüfeklerin satın alınması kararlaştırıldığında Mehmet Rıza Efendi tüfekleri kullanabilen ve nasıl kullanılabileceğini de anlatabilecek donanıma sahip bir askerdir. Devleti uluslararası arenada hayli sıkıntıya sokan Girit İsyanının bastırılması amacıyla burada bulunan askere silah talimi yaptırması için Mehmet Rıza Efendi muallim sıfatıyla Girit'e gönderildi. Mehmet Rıza Efendi Hanya Kalesi'nde mektepli askere tüfek kullanmayı öğretti. Aynı zamanda Hanya'nın dışında Galata mevkiinde de asker tüfek talimi ile iştigal etti.³³

Mehmet Rıza Efendi Girit'te yüksek bilgisi, disiplinli çalışması, emrindeki askerleri kaliteli bir şekilde yetiştirme noktasında gösterdiği azim ve gayret, o vakit Girit Kumandanı Macar Ömer Paşa'nın gözünden kaçmadı. Mehmet Rıza Efendi'yi yanında yaver olarak istihdam etmek istedi. Fakat kimsenin maiyetine girmeden askerlik mesleğinde tüm rütbeleri kendi gayreti ile alma arzusunda olan Mehmet Rıza Efendi, Macar Ömer Paşa'nın bu teklifini kabul etmeyerek İstanbul'a döndü.³⁴

²⁹ Münir Aktepe. (1982). Dünkü Fransızlar Blak Bey ve Oğlu M. Alexandre Blaque ve Edouard Bloque. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (23):266-268.

³⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal (1983), *Son Sadrazamlar*, I, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 106.

³¹ BOA, *HR.SFR.3*, nr. 127/83.

³² Rıza Paşa, a.g.e, s. 1.

³³ Rıza Paşa, a.g.e, s. 1-2.

³⁴ Rıza Paşa, a.g.e, s. 1-2.

1.3.2. Anadolu ve Rumeli Umum Rediflerini Teftişı ve Rumeli'deki Faaliyetleri

Mehmet Rıza, İstanbul'daki taburunda bir süre görev yaptıktan sonra ikinci ordunun Gabrova, Tırnova ve Lofça taburlarının durumlarını incelemek üzere görevlendirilmiştir.

1870 yılında ise Mehmet Rıza Efendi, Yüzbaşılığa terfi etmiştir.³⁵ Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve Tanzimat'ın tatbiki Balkanlarda düzenin bozulmasını hızlandıran önemli etkenlerdir.³⁶ Bu yıllardan başlayarak, 93 Harbi öncesi başta Bosna Hersek'te³⁷ ve Balkanlar'da Bulgar unsurun yaşadığı topraklar olmak üzere³⁸ Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında başlayan bir takım hareketlenmeler, ordunun durumunun yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktaydı. Yüzbaşı Mehmet Rıza Efendi, Bâb-ı Ali tarafından Rumeli ve Anadolu'daki ordunun durumunu tetkik etmek üzere görevlendirildi. O dönemde tren henüz yaygın bir ulaşım aracı olarak kullanılmadığından Yüzbaşı Mehmet Rıza at üstünde, Edirnekapı'dan çıkarak tabur merkezi olan Çekmece'de, Silivri'de, Babaeski'de, Edirne'de, Cısır-i Mustafa Paşa'da, Filibe'de, Kızanlık'ta, Lofça'da, Plevne'de, Sofya'da, Niş'te, Vidin'de, Lume'de, Tırnova'da, Gabrova'da, Ruscuk'ta, Şumnu'da, Varna'da, Silistre'de ve Rumeli'nin tabur merkezlerinde teftiş yaptıktan sonra, İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da hiç vakit kaybetmeyen Mehmet Rıza Efendi, ertesi gün İzmit'e, Adapazarı'na, Düzce'ye, Bolu'ya, Çankırı'ya, Safranbolu'ya, Kastamonu'ya Taşköprü'ye, Beypazarı'na, Ankara'ya, Çorum'a, Yozgat'a, Kayseri'ye ve Kırşehir'e giderek incelemelerde bulunmuştur.³⁹

³⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî*... s. 110; Rıza Paşa, a.g.e, s. 2.

³⁶ Halil İnalıcık. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezi'nin 50. Yılı 1942-1992)*. Eren Yayınları, İstanbul, s. 17 vd.; Halil İnalıcık. (2011). *Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Ed.) Halil İnalıcık ve Mehmet Seyitdanoğlu, İstanbul, s. 169-195; Musa Çadircı. (1987). *Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler. Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri Ankara 13-14 Mart 1985*, TTK, Ankara, s. 97-105.

³⁷ Zafer Gölen. (2009). *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, Alter Yayıncılık, Ankara, s. 105 vd.; Zafer Çakmak. (2003). 1875 Hersek İsyanı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), Elazığ, s. 241-254.

³⁸ Bulgarların isyanını hazırlayan etmenler arasında Osmanlı idarecilerinin eksik kalan bir çok yönü olmuştur. Nitekim idarecilerin niteliksizliği ve sorumsuzluğu bunda en baş etkindir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Lütfi Efendi. (1990). *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*. (Haz.) Münir Aktepe, c. XIII, TTK, Ankara, s. 44-48.

³⁹ Rıza Paşa, a.g.e., s. 2.

1871 senesinde İstanbul'a dönen Rıza Paşa burada çok fazla kalmayarak Şumnu'daki taburuna dönmüştür. Şumnu cihetinde bulunduğu zaman diliminde İşkodra-Karadağ sınırındaki kalelerle, İşboz Kalesi'ni ve Sortum, Podgoriçe taraflarındaki Veliborda mevkiinde kışla inşasına nezaret ederek Balkanlardaki müstahkem yerlerin güçlendirilmesine katkıda bulundu.⁴⁰ Görevi sırasında o zaman İşkodra Kumandanı olan (Gazi) Osman Paşa ile beraber çalışma imkanı bulan Mehmet Rıza Paşa,⁴¹ (Gazi) Osman Paşa'nın tecrübesinden istifade etmiştir.

1.3.3. Mekteb-i Tıbbiye Müdürlüğü

1873 yılında Mehmet Rıza Efendi, İstanbul'a geldi. Galatsaray'a nakledilen Mekteb-i Tıbbiye'nin⁴² ıslah edilmesi ve düzenlenmesi için rütbesi sol kol ağalığına⁴³ yükselttilerek Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin Dahiliye Müdürlüğü görevine getirildi.

Mehmet Rıza Paşa, memuriyeti esnasında hastanede ölenlerin otopsi raporlarını tetkik ettirmiş, bu raporların doğru bilgiler verip vermediğini ortaya koydurmaya çalışmıştı.⁴⁴ Mekteb-i Harbiye'de kurulmuş olan askeriye ve mülkiye baytar sınıfının Mekteb-i Tıbbiye'ye taşınması düşünülmüş,⁴⁵ daha sonra çıkan karar ile mevcudu artırılarak Mekteb-i Tıbbiye'ye nakledilmiştir.⁴⁶ Harbiye ve mülkiye baytar sınıfının bu şekilde bir düzenleme ile Mekteb-i Tıbbiye bünyesine alınmasıyla kamu hizmetlerinin yürütülmesinde önemli yeri olan atların ve diğer hayvanların bakımı ve ıslah edilmesi noktasında geleceğe yönelik bir adım atılmış oldu.

Mehmet Rıza Paşa, müdürlük ve hastane işlerinin dışında asayişle de bizzat ilgilendi. Tıbbiyeliler Beyoğlu'nda müzikli bir mekanda toplanmışken buradaki Rumlar, ortamı germek için Yunan marşının çalınmasını istemişler, tıbbiyeliler ise bu talebi tepkiyle karşılamışlardı. İki grup arasında tartışmanın büyümesi üzerine

⁴⁰ Rıza Paşa, a.g.e.,s. 2.

⁴¹ Metin Hülagü. (2008). *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, s. 34-35.

⁴² BOA, *İ.DH.*,nr. 669/46609.

⁴³ Eskiden mevcut olan yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbedir.

⁴⁴ Süreyya İlmen. (1951). *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka (III. Kitap Hatıralarım)*. Muallim Fuad Gücüyener Yayını, İstanbul, , s. 50-51.

⁴⁵ BOA, *A.MKT.MHM.*,nr. 461/70.

⁴⁶ BOA, *A.MKT.MHM.*,nr. 464/49.

durum hemen Mehmet Rıza Paşa'ya bildirilmiş, Rıza Paşa'da tıbbiyelileri toplayıp mektebe göndererek olayları yatıştırmıştı.⁴⁷

1.3.4. 1875 Hersek İsyanı

(30 Mart 1856) Paris Antlaşması'nın imzalanmasıyla Rusya'nın Balkanlardaki faaliyetleri en azından kontrol altına alınmıştı.⁴⁸ 1870 yılına gelindiğinde Rusya, Panslavizm politikasına yeni bir boyut kazandırmıştı. Bu politikayı daha etkin bir hale getirmesiyle 1856 yılında kurulan denge Rusya'nın lehine değişmişti. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'ne doğru yaklaşıırken Rusya, Balkanlar'da yaşayan Hristiyan toplumlarını Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden koparmak için maddi-manevi desteği ve kışkırtıcı faaliyetleri ile Hersek sınırları dahilinde bulunan Nevesin'de isyanın patlak vermesinde önemli bir rol oynadı.⁴⁹

Nevesin Kazası'na bağlı Dabre ve Zovidol köylerinin reayasından 160 kişinin toplanıp “*ağnam resminin ağırlığını, mültezim ve memurların kendilerine kötü davranmasını*” bahane ederek Karadağ'a sığınmalarıyla Hersek isyanı başladı.⁵⁰ Olay duyulur duyulmaz harekete geçen Hersek Mutasarrıfı işin iç yüzünü araştırmış,⁵¹ Bosna Valisi Derviş Paşa'da bazı tedbirler almıştı.⁵² Sadrazam Esat Paşa ise meseleyi yakından takip ederek yabancı konsoloslarında müdahil olduğu bir komisyon teşkiline müsaade etmişti. Ancak, yabancı konsolosların yaşanan olaylara dahil edilmesi, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırma fırsatını elden kaçırmaya neden olan tarihi ve stratejik bir hataydı.⁵³ Bir diğer yandan Ahmet Cevdet Paşa'nın naklettiğine göre, dönemin devlet adamları arasındaki kişisel çıkar ve sürtüşmeden dolayı meseleye gerekli ehemmiyetin verilmemesi isyanın kontrolden çıkmasında önemli bir etkendi.⁵⁴

⁴⁷ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış ...*, s. 50.

⁴⁸ Paris Antlaşması ile Rusya Tuna Nehri deltasında işgal ettiği yerlerin bir kısmını Boğdan'a terk edecek aynı zamanda Tuna Nehri'ndeki ulaşım serbest hale getirilerek Paris Antlaşması'nda imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden bir komisyon oluşturulacak ve bu komisyon tarafından ulaşım faaliyetleri sürdürülecekti. Bu maddeler ile Rusya'nın Balkanlar üzerindeki etkisi bir nebze de olsa kontrol altına alınmış oluyor, başta İngiltere olmak üzere diğer büyük devletlerin çıkarlarına ters düşmeyecek şekilde yeni bir formül geliştirilmişti. Paris Antlaşması'nın maddeleri ve metni için bkz. Nihat Erim. (1953). *Devletler Arası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*. c. I, TTK, Ankara, s. 341-363.

⁴⁹ Rıfat Uçarol. (2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. Der Yayınları, İstanbul, s. 336-337.

⁵⁰ Zafer Gölen, a.g.e, s. 145.

⁵¹ Zafer Gölen, a.g.e, s. 145.

⁵² Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir 40-Tetimme*. (Haz.) M. Cavid Baysun, TTK, Ankara, s. 147.

⁵³ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme...*, c. II, s. 8.

⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, a.g.e, s. 147.

Nevesin’de başlayan olayların değişik propagandalar ve Osmanlı Devleti’nin zafiyeti üzerine büyüyerek devam etmesi İstanbul’da da duyulmuştu. Yaşanan gelişmeleri takip eden Mehmet Rıza Paşa, asıl işinin askerlik olduğu düşüncesinden hareketle Daruşşura-yı Askerî’ye başvurarak Hersek’teki taburlardan birine mevcut rütbesiyle tayin edilmesini ister. Bu teklifi değerlendiren Daruşşura, Hersek’te bulunan taburlarda boş yer olmadığını, eğer kabul ederse Karadağ’da Nikşik’de muhasarada bulunan tabura gönderilebileceğini Mehmet Rıza Paşa’ya bildirir ve Paşa’da bu görevi kendi ifadesiyle “*ez-dil ü cân*” kabul eder.⁵⁵

Daruşşara-yı Askerî’deki bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra Mehmet Rıza Paşa, Ragoza (Dubrovnik) yolu ile Tirebin’e giderek Süleyman Paşa’nın komutasına girmişti.⁵⁶ Nikşik’deki taburun kuşatmada bulunduğunu söyleyen Süleyman Paşa⁵⁷ yakında o tarafa hareket edileceğini ifade ederek, Mehmet Rıza Paşa’ya Tirebin dahilinde bulunan ve binbaşısı olmayan Muğla taburunun kumandanlığını verdi. Tabur kumandanlığına tayin olunan Mehmet Rıza Paşa, Trebin’den İstolça’ya ve yine oradan da taburuyla beraber Domaniç ormanına gönderildi. Buradan da Mostar’a geçen Rıza Paşa Bolugay ordugahına gitti. Yaklaşık iki ay sonra Karadağ üzerine operasyon başladı.⁵⁸

Piva’da yaşanan muharebelerden başarı ile çıkan Rıza Paşa’ya Üçüncü Ordunun Altıncı Nişancı Taburu Binbaşılığı rütbesi verildi.⁵⁹ Bundan sonra meydana gelen Preşika muharebesinde de başarı sağlayan Mehmet Rıza Paşa, hizmetlerinden ötürü kumandanı Süleyman Paşa tarafından dördüncü rütbeden mecidi nişanı ile taltif edildi. Bu muzafferiyetten sonra Nikşik’e girildi.⁶⁰ Mabeyn-i Hümayun’dan ve Harbiye Nezareti’nden Süleyman Paşa’ya gönderilen telgraflarda Karadağlıların olası bir hücumu ile İşboz’da bulunan Ali Saib Paşa’nın ordusunun dağılma tehlikesi olduğu bildirildi. Süleyman Paşa’dan da maiyyetindeki askerlerle beraber İşboz’daki Ali Saib Paşa ordusu ile birleşmek üzere Ostrog boğazına doğru hareket etmesi istendi.⁶¹ Ali Saib Paşa’nın ordusuna herhangi bir zarar gelmesi durumunda

⁵⁵ Rıza Paşa, a.g.e, s. 3.

⁵⁶ Rıza Paşa, a.g.e, s. 3.

⁵⁷ Süleyman Paşa bu dönemde Feriklik rütbesini haizdi. Balkanlar’da çeşitli mevkilerde görev yapmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Özbilgen. (2006). *Osmanlı’nın Balkanlardan Çekilişi Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 61-64.

⁵⁸ Rıza Paşa, a.g.e, s. 3.

⁵⁹ Rıza Paşa, a.g.e, s. 4.

⁶⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî*.... s. 110; Rıza Paşa, a.g.e, s. 4.

⁶¹ Erol Özbilgen, a.g.e, s. 84-85.

kendisinin sorumlu tutulacağını bilen Süleyman Paşa bu emri yerine getirmek için, Mehmet Rıza Paşa'nın birliklerinin de bulunduğu beraberindeki askerlerle 36 saat sürecek olan uzun bir yolculuğa çıkmıştı.⁶² Bu esnada Ali Sâib Paşa'da İşboz cihetinden Süleyman Paşa'nın ordusu ile birleşmek için yerine vekaleten Ferik Hasan Hüsnü Paşa'yı bırakarak ayrılmıştı.⁶³

İstanbul'dan gelen emir doğrultusunda birleşen ordular, Ostrog Boğazı'nda şiddetli bir çarpışma yaşadı.⁶⁴ Bu muharebede Mehmet Rıza Paşa ve Veysel Paşa sağ taraftan, Recep Paşa sol ve Şakir Paşa'da merkezden hareket etti. Üç gün üç gece yaşanan ve çok çetin şartlar altında geçen muharebelerde Osmanlı ordusu herhangi bir başarı elde edemedi. Karadağ eşkıyası, Osmanlı ordusunu güç durumda bırakmak ve zahire akışını kesmek için Piva'yı ve Duga boğazını şiddetle savunmakta, bir diğer yandan da Osmanlı ordusunu kuşatmaktaydı.⁶⁵ Muharebenin dördüncü günü Mehmet Rıza Paşa'nın maiyetindeki taburun hareket etme imkanı bulmasıyla beraber Yeşiltepe mevki Osmanlı askerinin eline geçti. Bu muvaffakiyet üzerine, daha önceden İşboz cihetinde görev yaptığından dolayı bölgeyi tanıyan Mehmet Rıza Paşa'yı Süleyman Paşa yanına alıp, Mehmet Rıza Paşa'nın maiyyetindeki birlikleri kuvvetlendirerek Yeşilağaç üzerine hareket emrini verdi. Yardımcı kuvvetlerle birliğini güçlendiren Mehmet Rıza Paşa, karşısında kuşatılmış halde bulunan Ali Saib Paşa'ya "*umûm borîzânlarla*" işaret verdi. Dört beş saat süren hareket neticesinde Martin Tepelerinde asker kalmadı ve Ali Saib Paşa'nın ordusu Mehmet Rıza Paşa'nın ordusuyla buluşmak için harekete geçti.⁶⁶ Çok kanlı bir şekilde cereyan eden bu mücadeleden sonra Osmanlı ordusu İşboz'da artık muzafferiyeti elde etmiş oluyordu.⁶⁷ Bu başarılı harekât nihayete erdirildikten sonra İşboz'a geri dönmüş, Veliborda ve Maliborda? mevkilerinden geçilerek Podgoriçe cihetine gidilmiştir. Zaferin sevinci ve motivasyonu ile burada Sırlara karşı savaşırken yıpranan ordu, geçici barış sürecinde eksiklerini gidermeye çalışmıştır.

⁶² Erol Özbilgen, a.g.e, s. 85.

⁶³ BOA, Y.PRK.ASK, nr. 1/29.

⁶⁴ Rıza Paşa, a.g.e, s. 4.

⁶⁵ Rıfat Uçarol. (1976). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askerî ve Siyâsi Hayatı); Bir Osmanlı Paşa'sı ve Dönemi*. [y.y.], s. 50; Ayrıca bkz. Erol Özbilgen, a.g.e, s. 84-85.

⁶⁶ Rıza Paşa, a.g.e, s. 4.

⁶⁷ BOA, Y.PRK.ASK, nr. 1/30.

1.4. OSMANLI DEVLETİ'NİN RUMELİ'Yİ KAYBI; 1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİ VE MEHMET RIZA PAŞA'NIN ESİR DÜŞMESİ

1.4.1. Osmanlı Sırp Savaşı Sonrası ve 93 Harbi Başlamadan Önce Yaşanan Gelişmeler

Balkan bunalımı ve Osmanlı-Sırbistan savaşıyla gelişen süreç, Avrupa devletleri –özellikle İngiltere ve Rusya- arasındaki çıkar çatışması haline döndü.⁶⁸ Rusların, Sırbistan-Karadağ'ı koruma bahanesiyle Balkanlar'da tek başına egemen güç olması İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmekteydi. Bu bakımdan İngiltere barış şartlarını Rusların tek başına belirlemesinden yana olmadığını, yapılacak olan muahedenin uluslararası bir konferansta görüşülmesi gerektiğini dile getirdi.⁶⁹ Aksi takdirde İngiltere, Rusya'ya karşı en az 20 yıllık bir savaşı tek başına sürdürebilecek güçte olduğunu söyledi.⁷⁰ İngiltere'nin bu tehditkâr açıklaması Rus Çarı II. Alexandır üzerinde etkili oldu. II. Alexandır, İstanbul'da altı büyük devletin (Düvel-i Sitte-i Muazzama) katılacağı bir konferansın toplanmasını teklif etti. Bu konferansta, Paris Antlaşması (1856)'nı imzalayan Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya yer aldı. Düvel-i Sitte-i Muazzama'nın temsilcileri, 11-12 Aralık 1876 tarihinde bir araya gelerek konferansta ele alınacak konuları görüştüler. Tüm bu teşebbüslerin sonucunda Sırp, Rusların girişimi ve diğer Avrupa devletleri sayesinde Osmanlılardan kurtulmuş oldu.⁷¹

İstanbul'daki Tersane Konferansı 23 Aralık 1876 tarihinde toplandı.⁷² Osmanlı Devlet adamları Meşrutiyeti ilan ederek Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına gölge düşüren böyle bir konferansın dağılmasını sağlamak istese de bir netice elde edilemedi. Konferansa katılan devletler Osmanlı Devleti'nin Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki durumunu tanımasını ve Bulgaristan ile Bosna-Hersek'e bazı ayrıcalıkların verilmesini istediler. Osmanlı hükümeti, devletin bağımsızlık ilkesine ve onuruna aykırı olan bu istekleri reddetmesiyle Tersane (İstanbul) Konferansı

⁶⁸ Mithat Aydın. (2004). Osmanlı-Sırp Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (15):139-163.

⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfât Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 365-368.

⁷⁰ Enver Ziya Karal. (1962). *Osmanlı Tarihi*. c. IV, TTK, Ankara, s. 25-26.

⁷¹ George Vernadsky. (2009). *Rusya Tarihi*. (çev.) Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, s. 282.

⁷² Mithat Aydın. (2005). Osmanlı İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri. *OTAM*, (12):1-11.

dağıldı (20 Ocak 1877).⁷³ Tersane (İstanbul) Konferansından bir sonuç alınamayacağının netleşmesinin ardından Rusya yeni diplomatik girişimlerde bulundu.⁷⁴ Bu girişimler neticesinde 31 Mart 1877 tarihinde imzalanan Londra Protokolü ile Osmanlı Devleti'nin mevcut silahlı kuvvetlerinin azaltılması ve vaat edilen ıslahatların İstanbul'da bulunan elçilerin kontrolü altında olması gibi yine bağımsızlık ilkesi ile bağdaşmayan şartlar öne sürüldü. Bâb-ı Ali ise Tersane (İstanbul) Konferansında gösterdiği tavrı değiştirmede ve 12 Nisan 1877 tarihinde protokol kararlarını reddetti. Bu kararların reddi, Osmanlı-Rus Harbi'nin ilanı anlamına geliyordu.⁷⁵ Gelişmeler, konjonktürün Rusya'nın lehine dönmesinden başka bir şeyi ifade etmemekteydi. Sürecin sonuna gelindiğinde 24 Nisan 1877 tarihinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.⁷⁶

1.4.2. Savaş Öncesinde Osmanlı Devleti'nin ve Rusya'nın Durumu

Osmanlı ordusunun asker mevcudu, Serasker Redif Paşa'nın savaş başladığında verdiği rakamlara göre 490.000'dir.⁷⁷ Bu ordunun 310.000'i Balkanlarda, 100.000'i Doğu Anadolu'da⁷⁸ geri kalan 80.000'ini de imparatorluk coğrafyasının muhtelif yerlerine yerleştirilmiştir. Ordu içinde talimli askerlerin sayısı ancak 150.000 kadardı. Redif birlikleri, bir ihtiyat kuvveti olması hasebiyle eğitimden uzaktı. Muhafız sınıfının ise çoğu askerlik çağını geride bırakmıştı.

Osmanlı ordusu, Avusturya yapımı (325.000 adet) Şnayder, Amerikan yapımı Henry Martini (334.000 adet) ve yine Amerikan yapımı Vinçester (39.000 adet) tüfenklerini kullandı.⁷⁹ Harp esnasında, Osmanlı ordusunun çeşitli marka ve modellerdeki tüfenk miktarı ise toplam 935.000 taneydi.⁸⁰ Bu tüfekler, Sultan Abdülaziz döneminde yapılan silah antlaşmasıyla temin edilmişti. Mevcut

⁷³ Rıfat Uçarol, a.g.e, s. 367-368; Meşrutiyet ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanoğlu.(2004). *Meşrutiyet. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 388-393. Ayrıca bkz. Yuri A. Petrosyan. (2002). 1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Yeri. *Türkler Ansiklopedisi*, c. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 899-908.

⁷⁴ Akdes Nimet Kurat. (1970). *Türkiye ve Rusya*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 82.

⁷⁵ Yuluğ Tekin Kurat. (1962). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri. *Belleten*, 26 (3):567-592.

⁷⁶ Mahir Aydın. (1994). 93 Harbi. *DİA*, c. IX, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s. 498-499.

⁷⁷ Mirat-ı Hakikatte Redif Paşa'nın verdiği rakamlar tablo halinde gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmud Celaleddin Paşa. (1983). *Mir'at-ı Hakikat; Tarihi Hakikatlerin Aynası I-II-III*. (Haz.) İsmet Miroğlu, Berekât Yayınları, İstanbul, s. 294.

⁷⁸ Ordunun Doğu'daki durumu hakkında Ahmet Muhtar Paşa Erzurum'a geldiğinde kesin ve net bilgilere ulaşır. Aslında 4. ordunun durumunun seraskerin verdiği bilgilerin aksine, asker sayısının çok daha az (57.860 kişi) olduğunu tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa...*, s. 72.

⁷⁹ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 295.

⁸⁰ Ali İhsan Gencer vd., *Türk Amerikan...*, s. 119.

mühimmatın savaşın ilk safhasında yeteceğini, devam eden süreçte de lojistik takviyesinde bulunulması için gayret sarf edileceğini ve bu yolda yeterli miktarda paranın bulunduğunu Mahmut Celalettin Paşa ifade etmektedir.⁸¹ Bunun dışında Tophane’de dökülen toplar ile Avusturya ve Amerikan yapımı tabancalar vardı. Savaşta çok önemli bir fonksiyonu bulunan taşıma araç gereçleri ise hayli yetersizdi.

93 Harbi’nde Osmanlı donanması üç filo halinde Karadeniz’e çıkarılmıştı. Birinci Filo Tuna boğazlarının ve Rumeli sahillerinin muhafazasından sorumluydu. Ruslar ise Tuna Nehri boyuna mayın döşemişler, karayolu ile getirdikleri istimbotları da karaya indirmişlerdi. Bu istimbotların beş tanesi batırılsa da, Rusların Tuna nehri üzerindeki varlığını yok edemedi. Aksine istifade edilmesi gereken zırhlıları koruma ihtiyacı savaşın cereyan ettiği dönemde Osmanlı ordusunu zor durumda bıraktı.⁸²

Osmanlı ordularının genel idaresi Serasker Redif Paşa’nın uhdesine verilmişti. Rumeli ve Balkanlardaki kuvvetlere Serdar-ı Ekrem sıfatıyla Abdülkerim Nadir Paşa, Rusçuk taraflarına Eşref Paşa, Karadağ taraflarına da Müşir Süleyman Paşa komuta edecekti.⁸³ Müşir Ahmed Eyüp Paşa ise orduya hareket amirliği yapacaktı. Anadolu’daki kuvvetlerin başına Gazi Ahmet Muhtar Paşa,⁸⁴ Batum’daki kuvvetlerin komutanlığına Lofçalı Derviş Paşa ve Erzurum Valiliğine de yine asker kökenli İsmail Paşa getirilmişti.

Rus kuvvetleri ise Balkanlarda ve Kafkaslarda sayı bakımından farklılık gösterse de çoğunlukla 250.000,⁸⁵ Kafkas Cephesinde ise savaşın başlarında 148.825 kişilik bir ordu toplanmıştı.⁸⁶ Rus ordusunun komuta kademesinde ise; Balkan kuvvetlerinin başına Çar’ın kardeşi Grandük Nikola, Doğu Anadolu üzerine II. Alexandr’ın diğer kardeşi Grandük Mişel tayin edildi.⁸⁷

⁸¹ Mahmud Celalettin Paşa, a.g.e., s. 295.

⁸² Ali İhsan Gencer ve Nedim İpek. (1993). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877). *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 15 (9):207.

⁸³ Metin Hülagü, *Gazi Osman Paşa...*, s. 49.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa...*, s. 70 vd.

⁸⁵ Hüseyin Raci Efendi. (2007). *Târihçe-i Vaka’-i Zağra; Zağra Müftüsünün Hatıraları*. (haz.) M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 47.

⁸⁶ Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa...*, s. 74.

⁸⁷ Mahmud Celalettin Paşa, a.g.e., s. 291.

1.4.3. Savaşın Başlaması ve Mehmet Rıza Paşa'nın Esareti

24 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın savaşı ilan etmesiyle Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiş oldu. Balkanlarda Paris Antlaşması'nın hükümlerine aykırı düşmemek için Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa tarafından Tuna sınırının gerisine kurulan Osmanlı savunma hattı stratejik bir hataydı ve Rus birliklerinin 27 Haziran'da Tuna'yı kolaylıkla aşarak Zıştovi'yi zapt etmesine olanak sağlamıştı. 16 Temmuz'da General Gurko üç süvari ve bir piyade alayı ile Şıpka geçidinin doğusundaki Hayın boğazını da geçti.⁸⁸ Böylece zayıf Türk ordusu mühim bir direniş gösteremeden Balkanların en önemli ve stratejik bölgesini Ruslara kaptırmışlardı. Şıpka ve Hayın boğazlarının düşmesiyle savaş kaybedilmişti. Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa mağlubiyetin ardından görevden alındı.⁸⁹ Bu durum Osmanlı basını tarafından da çok fazla yazılıp çizilmemesine rağmen, üzüntü ve yeis içerisindeki halka duyurulmaktaydı.⁹⁰

Rusların Tuna'yı muhasara altına aldığı sırada Arnavutluk'ta Podgoriçe cihetinde bulunan Rıza Paşa'nın birliğine bu haber ulaştı ve askerin çok hızlı bir şekilde Rumeli'ye yetişmesi emredildi. Haberi alır almaz yola çıkan Mehmet Rıza Paşa ve kumandasındaki birlik, İşkodra'da kırk iki taburdan müteşekkil askerin lojistik malzemeleri de temin edildikten sonra, deniz yolu ile Dedeağaç'a geldi. Dedeağaç'tan hızlı bir şekilde Edirne'ye oradan da Eski Zağra'ya geçen birlikler Ruslarla çarpışarak muzaffer oldular.⁹¹

Bu başarının elde edildiği zaman Binbaşı olduğu halde alay kumandanı vekâletini yürüten Mehmet Rıza Paşa, esir düştüğü döneme kadar olan süreci kendi ifadeleri ile şöyle aktarmaktadır:

“İş bu müsâdeme neticesinde evvelce zâyî' edilen toplar Karacadağ sırtlarında düşmandan istirdâd olundu. Müte'âkiben Cabbar Bey kumandasındaki İzmir mu'âvene suvârîleri ile bir de tabur ma'îyyetime verilerek Derbend Boğazı'nda Ruslarla müsademeden sonra Kızanlık'da mahsur bulunan ehl-i islâmı tahlîse gitdim;⁹² avn-i bârî ile de muvaffak olarak o gün nişânla taltîf edildim. Müte'âkiben Karacadağ sırtlarından ve Yenizağra'dan Hain Boğazı'na gelindi ve Şıpka karşısında bulunan Kızanlık ovasına eylendi.

⁸⁸ Bu iki bölge yörenin en önemli geçidiydi. Abdülkerim Nadir Paşa'nın planına göre Rus ordusu burada durdurulacaktı.

⁸⁹ M. Cavid Baysun. (1978). Abdülkerim Nadir Paşa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, s. 91.

⁹⁰ Sedat Bağırhan. (2008). *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa, s. 52.

⁹¹ Rıza Paşa, a.g.e, s. 5.

⁹² Bu olay Mehmet Rıza Paşa'nın mezar kitabesinde de anlatılmaktadır.

Ovada ordu hatt-ı harbi aldıkdan sonra Süleyman Paşa merhûm tarafından celb edildim. Erkân-ı Harb binbaşısı Ömer Bey, Kolağası Galib Efendi ve bir tabur asker ile berâber Şıpka'nın Kızanlığa karşı olan solu bizim hareketimizin sağ ve sonradan Receb Paşa Tepesi nâmı verilen tepeye hareket olunub keşf edildi. Bundan sonra şu Balkanlarda vuku' bulan dehşetli ve hûnîn muhârebeler bütün 'âlem-i askeriye'nin ma'lûmu bulunduğundan tafsîlatdan sarf-ı nazarla binbaşı olalı cem'an ancak elli dört gün olduğu halde bu münasebetle meydân-ı muhârebede Süleyman Paşa tarafından taltîfen kâ'imakâmlığa terfî etdirildiğimi beyân ederim. Aynı zamânda da dördüncü osmânî nişânı göğsüme müşâr ile kendi eliyle ta'lik eyledi.

Paşa rütbe ve nişânın devletden olduğunu tebşir etdikden sonra kendi şükr ve memnûniyetini göstermek üzere de eliyle bir kutu çay ikrâm etdi. Hidemât-ı 'âcizânem lütfen takdîr buyurularak kâ'imakâm olduğum hâlde Şıpka'da Yeşiltepe'de ser-zede'-i zuhûr olan Hulûsî Paşa hâdisesi üzerine vekâleten liva kumandanlığında istihdâm olunmağa başla[dı]ğımı da makam-ı tahdîsde beyândan men'-i nefis edemem."

Savaş, Gazi Osman Paşa ve Mehmet Rıza Paşa gibi kahraman askerlerin kazandığı başarılarla rağmen ciddi sıkıntılar vardı. Şumnu'da bulunan Abdülkerim Nadir Paşa, Rusların ilerlemesine karşı herhangi bir karşılık verememişti. Hükümet tarafından Şumnu'da bulunan Abdülkerim Nadir Paşa'ya gönderilen telgraf, yaşanan kaygı ve endişeyi anlatmaktadır:

"Telgraf-ı devletleri manzur-ı şâhâne buyuruldu. Düşmanın Belâ civarında görüldüğü haber veriliyor. Yalnız düşmanın ta'arruzu haberleri verilmekle iktifâ edilecek ve hiç asâkir-i şâhâne tarafından edilecek harekâta dâir haber verilmeyecek mi? Düşman bizim tarafa geçeli 6 gün oldu. Müdâhele etmek için tetrîbâtımızın ne olduğunu Zât-ı Şâhâne Efendimiz bilmediğinden pek merak etmektedirler. Tuna gibi bir müdâfa'a hattını kimsenin burun kanamaksızın mürûr eylediğine Mosko'f'un kendisi bile ta'accüb etmiştir.

Düşmanın ilerlememesi için ne harekette bulunacağınıza dâir bu tarafa acele ma'lûmat verilmesi irâde-i seniyye-i iktizâ-i celîlindendir."

şeklinde bilgi istendi ve gereğinin yapılması hususunda ne yapılacağı soruldu. Ancak, Ruslar Tuna hattını geçeli altı gün olmuş ve çok geç kalınmıştı. Abdülkerim Nadir Paşa'da bu başarısızlıktan ötürü görevden alınmış, İstanbul'a geldiğinde de Divan-ı Harb'e sevk edilmişti.⁹⁴

Abdülkerim Paşa'nın başarısızlığa uğramasına rağmen, Plevne Cephesi'nde Osman Paşa'nın destansı direnişi 40.000 neferle sürmekteydi.⁹⁵ 5 Aralık 1877 tarihinde huruç planını açıklayan Osman Paşa, hareket sırasında isabet eden bir şarapnel parçası ile sol ayağından yaralanmıştı. Osman Paşa'nın bu şekilde bir talihsizlik yaşaması, ordunun maneviyatını bozmuş, teslim olunması yönünde Erkan-ı Harp Zabıtları karar almışlardı.⁹⁶

⁹³ İ. Halil Sedes. (1935). *1877-1878 Osmanlı Rus ve Romen Savaşı*. I, İstanbul, s. 82.

⁹⁴ Hasta ve yaşlı olduğu için Abdülkerim Nadir Paşa'nın Tuna hattını savunmaktan aciz olduğu bu sebeple de yerine, harpte yararlılığı görünen Yenipazar Kumandanı Mehmet Ali Paşa tayin edilmişti. Bkz. BOA, C.AS.,nr. 933/40391; Ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan. (1988). Abdülkerim Nadir Paşa. *DİA*, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 253-254.

⁹⁵ Metin Hülagü, *Yaralı Mareşal...*, s. 187.

⁹⁶ Metin Hülagü, *Yaralı Mareşal...*, s.180-192.

Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de yaralanarak savaşıamaz hale gelmesi, Plevne ve Şıpkı'nın düşmesi ile neticelendi. Mehmet Rıza Paşa'da bu bölgede savaştığı için Nişbeka'da Ruslara esir düştü.⁹⁷ Beş altı ay kadar Rusya'da esir kaldığını Hülâsa-i Hatırat'ta⁹⁸ söyleyen Rıza Paşa'nın esaret hayatı ile ilgili bilgi sadece bundan ibarettir. Oğlu Süreyya Paşa (İlmen) ise bu konuya anılarında hiç değinmez. Babasının 1877 yılında harbe giderken kendilerini akrabaları Şakir Efendi ile Cemile Hanım'ın yanına bıraktığından bahseder. Savaş bittikten sonra Babası Mehmet Rıza Paşa'nın Edirne'den eve geldiğinde ikinci tümen komutanı olduğunu anlatır.⁹⁹

1.5. MEHMET RIZA PAŞA'NIN RUSYA ESARETİNDEN DÖNDÜKTEN SONRAKİ FAALİYETLERİ

1.5.1. İstanbul'da Yaşadıkları

Yukarıda da bahsedildiği üzere, esaret hayatından dönen Rıza Paşa ilk olarak ailesinin yanına gelir. Oğulları Şükrü ve Süreyya ile ilgilendi.¹⁰⁰ Hatıratında aktardığına göre “*avdetden üç gün sonra*” İstanbul'da Bentler Livası kumandanlığına atanmıştır. Bu üç günlük süre zarfında Mehmet Rıza Paşa'nın ailesi ile vakit geçirdiği düşünülebilir. Oğlu Süreyya (İlmen) babası Rıza Paşa'yı ilk gördüğünde zihninde kalan hatırasını anılarında;

“Nihayet bir gün, bahçede oynarken annemiz(Adviye Hanım); Süreyya, Şükrü babanız geldi koşun çabuk geliniz diye bizi çağırdı. Koştuk geldik iri yarı bir asker, rütbesi yarbay. Evimizin birinci katında, sokak üstü köşedeki odanın, köşe penceresinin yanında oturmuş; beni sağ dizinin üzerine, Şükrü'yü sol dizinin üzerine aldı, öptü, sevdi. İşte ilk defa babamı gördüm.”¹⁰¹

sözleri ile bizlere Rıza Paşa'nın tahmîni olarak 1878-1879 yıllarındaki silüetini betimlemektedir.

Gazi Osman Paşa Rusya'dan döndüğünde devlet erkanı ve halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştı.¹⁰² 93 Harbi'nde esir düşen askeri personelin ailelerinin durumları ile yakından ilgilenilmiş hatta düşman tarafından esir edilen zabtîyelerin ailelerine maaş bağlanması hususunda Şura-yı Devlet'ten karar

⁹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmânî*., s. 110.

⁹⁸ Rıza Paşa, a.g.e, s. 6.

⁹⁹ Vedii İlmen, a.g.m, s. 46.

¹⁰⁰ Vedii İlmen, a.g.m, s. 46.

¹⁰¹ Vedii İlmen, a.g.m, s. 46.

¹⁰² Metin Hülâgü, *Yaralı Mareşal*..., s. 209-213.

çıkarılmıştı.¹⁰³ Nitekim, Mehmet Rıza Paşa'da devlet erkânı tarafından büyük bir hüsn-i kabul ile karşılanmış olmalıdır. İstanbul'a döndükten üç gün sonra Bentler Liva kumandanlığına tayin edilerek İstanbul dışına gönderilmemesi bunun göstergesidir. Bentler Liva kumandanlığını yürüttüğü sırada yine kaymakamlık görevini de uhdesinde bulundurmaktaydı.¹⁰⁴

Mehmet Rıza İstanbul'da bulunduğu sırada, askerlik hayatının başından itibaren tanıdığı ve hayranlık duyduğu Süleyman Paşa ile Bâb-ı Seraskerî'de sık sık görüşür, halini hatırlarını sorardı.¹⁰⁵ Fakat Rıza Paşa'nın bu vefakar tavrı kendisi için hiçte iyi sonuçlar getirmedi.

Nitekim o dönemde, 93 Harbi'nin mağlubiyetle neticelenmesi sonucu kamuoyunda, kumandanların ihmali bulunduğu dair bir telakki oluşmuştu. Başta Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa olmak üzere, savaşta görev alan kumandanlar tek tek gözaltına alınarak Divan-ı Harp'te ihmallerinin olup olmadığı hususunda kovuşturma geçirmekteydiler.¹⁰⁶ Süleyman Paşa'da şüpheli hareketlerinin yanı sıra bazı gizli bilgileri Meclis-i Mebusan'ın huzurunda kamuoyu ile paylaşabileceğini ifade etmesi üzerine kendini zan altında bırakmıştı.¹⁰⁷ Bir diğer yandan Sultan Abdülaziz'in hal'i¹⁰⁸ sırasında Askeri Mektepler Nazırlığı görevinde bulunan Süleyman Paşa'nın da hal' vakasında adının geçmesi,¹⁰⁹ kendisi için II. Abdülhamit ve idaresi nezdinde olumsuz bir hava oluşturdu.

İktidarla arası bu sebeplerden dolayı pek iyi olmayan Süleyman Paşa ile Mehmet Rıza'nın sık sık görüşmesi, tabii olarak kendisi hakkında da bir takım yanlış anlaşılmalara neden oldu. Rıza Paşa, İstanbul'daki görevinden alınarak Kosova'da yaralanmış olan Emin Paşa'nın kumandasındaki livanın vekaletine tayin kılınır. Bu

¹⁰³ BOA, ŞD.,nr. 264/25.

¹⁰⁴ Rıza Paşa, a.g.e., s. 6.

¹⁰⁵ Rıza Paşa, a.g.e., s. 6.

¹⁰⁶ Abdülkerim Nadir Paşa. (1329). *Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa'nın Müdâfa'ânâmesi*. Karagöz Matbaası, Dersâ'âdet, s. 6-9; Müdde-i Umûmî (Savcı) Ferik Ali Nizâmî tarafından kaleme alından iddiyanamede Abdülkerim Nadir Paşa, kumandası altında son sistem teknoloji ile mücehhez bir donanma ve ordunun bulunduğunu vurgular. Paşayı da böyle bir ordu ile vatan ve milletin menfaatini muhafaza etmek için muvaffak olamadığından bahsederek itham eder.

¹⁰⁷ Erol Özbilgen, a.g.e.,s. 151-153.

¹⁰⁸ Sultan Abdülaziz, akli melekelerini kaybettiği bahanesi edilerek bir askeri darbe ile tahttan indirilmiş, hal'i müteakip Beşiktaş'ta bulunan Fer'iyye sarayında bilekleri kesilmiş halde ölü bulunmuştu. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi hususunda bkz. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal. (1341). Sultan Abdülaziz'e Dair. *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 15 (9): 177-195.

¹⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. (2000). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. TTK, Ankara, s. 28 vd.

görev kendisine tevdi edilir edilmez apar topar bir gün içerisinde yine ailesinden yanına kimseyi almadan vapura biner ve İstanbul'dan ayrıldı.¹¹⁰

1.5.2. Mehmet Rıza Paşa'nın Balkanlar'daki Faaliyetleri

Mehmet Rıza Paşa'nın Kosova'ya gönderildiğinde Osmanlı Devleti 93 Harbi'nde alınan yenilgiden sonra Berlin Antlaşmasını imzalamıştı. Bu antlaşmanın imzalanması, Osmanlı Devleti için yeni sınır problemlerini ortaya çıkarmıştı. Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Edirne, Selanik, Manastır Kosova, İşkodra ve Yanya toprakları üzerinde, Balkanlarda yeni doğan milli devletler, hakimiyet alanlarını genişletmek için kıyasıya bir mücadele içerisine girdiler.

Balkanların ahvali ciddiyetini koruduğu sırada, Mehmet Rıza Paşa hızlı bir şekilde vapurla Selanik'e ve oradan da Kosova'ya geçti. Fakat burada Emin Paşa'nın livasını bulamadı. Livanın kumandanı ile beraber Gardiçe'de olduğunu öğrendi. Selanik üzerinden hızlıca Golos'a giden Mehmet Rıza Paşa, Yenişehir üzerinden Gardiçe'ye vardı. Birliğini devralan Mehmet Rıza Paşa, Tırhala, Dömeke ve Ermiye'de görev yaptı.¹¹¹ Uzun yıllardan beri Yunanlıların zulmü altında inleyen ve Tırhala cihetinden sınır bölgesinde bulunan Ağrafa'da¹¹² Rendina bölgesinde muvaffakiyetle neticelenen bir çarpışma vuku buldu.¹¹³

Bu muzafferiyetin ardından Rıza Paşa ailesinden bir haber almıştır. Bu haberde, Rıza Paşa'nın Kosova'daki görevinin başında bulunmadığından dolayı evinin aranmak istendiğinden bahsedilmekteydi. Gayet duygusal ve onurlu bir insan olan Rıza Paşa, bu şekilde itham edilmesini gururuna yedirememişti. Yenişehir kumandanı bulunan Çerkez Abdi Paşa'nın yanına giderek istifa dilekçesini vermişti. Ancak Çerkez Abdi Paşa'nın ikna edici konuşması ve kendisini Golos

¹¹⁰ Süleyman Paşa'nın bu olaydan haberi olmuş, Rıza Paşa'nın yola çıktığı vapura Kasımpaşazade Rıza ve Tosunpaşazade Ali Beyleri göndererek üzülmemesi için tesellide bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıza Paşa, a.g.e.,s. 6.

¹¹¹ Rıza Paşa, a.g.e.,s. 6.

¹¹² Ağrafa ve civarında bulunan Müslüman köyleri, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yunanlılar tarafından baskı altına alınmış, Rusya'da bu durumu teşvik etmişti. Buradaki düzenin bozulması sınır bölgesinde yaşanan olayların merkeze ulaşmaması anlamına gelmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme...*, s. 112.

¹¹³ Rıza Paşa, a.g.e.,s. 6.

kumandanlığına atayarak ailesini de yanına almasına olanak sağlanmasıyla bu mütalaasından vazgeçti.¹¹⁴

Yeni görevine başlamadan önce Rıza Paşa, İstanbul'a geçerek ailesini aldı. Golos'ta deniz kenarında bulunan kışlanın yakınındaki meydan bulunan bahçeli, kâgir bir evde ailesi ile beraber ikamet etmeye başladı. Rıza Paşa burada, bir yandan askere talim yaptırırken diğer yandan da oğlu Süreyya'nın eğitimi ile ilgilendi.¹¹⁵

Mehmet Rıza Paşa Golos'ta bulunduğu dönemde, Yunan eşkıyası tarafından halka zarar verilmekteydi. Mehmet Rıza öncelikli olarak Rumların bu faaliyetlerine engel olma çabası içerisinde oldu. Golos'ta bulunan iki kişinin kaçırılması ve bunu kaymakamın kendisine bildirmesi üzerine Rıza Paşa hemen harekete geçti. Yakaladığı eşkıyayı konuşdurarak kaybolan iki kişiyi nereye kaçırdıklarını soruşturdu. Gerekli bilgiyi öğrenen Rıza Paşa, hemen yanına bir birlik alıp kaçırılan iki kişiyi kurtararak eşkıyayı da orada etkisiz hale getirmişti.¹¹⁶

Rumeli'de asayiş başta olmak üzere huzur ve sükûnetin sağlanması, eşkıyanın tarassutuna mukabele edilebilmesi için bölgede görev yapan asker sayısının yükseltilmesi zorunluydu. Bu sebeple Anadolu'dan Rumeli'nin muhtelif mahallerine asker sevkiyatı yapılmaktaydı. Rıza Paşa'nın görev yaptığı bölgede de böyle bir ihtiyaç belirmiş olmalıdır ki, Mehmet Rıza Paşa, Golos'ta birkaç ay görev yaptıktan sonra Aydın Vilayeti içerisinde bulunan Milas redif alayını toplayıp Golos'a getirmek üzere görevlendirildi. Rıza Paşa uzun ve bir o kadar da zorlu yolculuktan sonra ailesi ile beraber İstanbul'a ulaştı. Ailesini İstanbul'da bıraktıktan sonra Aydın'a görevinin başına geçti.¹¹⁷

1.5.3. Mehmet Rıza Paşa'nın Anadolu'daki Faaliyetleri

Aydın cihetinden asker toplamakla görevlendirilen Rıza Paşa, ailesini İstanbul'a yerleştirdikten sonra hemen görev mahalline gitti. Bu arada Aydın karışık bir durumdaydı. Nitekim dönemin meşhur devlet adamlarından Midhat Paşa, Aydın

¹¹⁴ Rıza Paşa, a.g.e, s. 7.

¹¹⁵ Vedii İlmen, a.g.m.,s. 46.

¹¹⁶ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış...*, s. 51-52.

¹¹⁷ Rıza Paşa, a.g.e.,s. 7; Vedii İlmen, a.g.m., s. 46-47.

valisiydi.¹¹⁸ Rıza Paşa görevi icabı buraya geldiğinde hatıratında kaydettiğine göre; Midhat Paşa ile görüşerek ondan, vazifesini hakkıyla yerine getirmesi hususunda kolaylık sağlamasını istemişti.¹¹⁹

Kısa bir süre Aydın'da bulunan Rıza Paşa buradan Milas'a hareket etti. Milas'ta görevini yerine getirdikten sonra Muğla'dan Tavas'a gitti ve buradayken Denizli Kaymakamlığı'na atandı.¹²⁰ Rıza Paşa Denizli'ye görevinin başına geçtiğinde ailesi de yanındadır. Burada ailesi ile yaşayan Rıza Paşa, yanından suların aktığı, geniş bahçesi bulunan bir evi ailesi ile ikamet etmek için satın almıştı.¹²¹ Burada görev yaptığı müddet zarfında Rıza Paşa, bir yandan çocuklarının eğitimi ile ilgilenirken diğer yandan da askerin talimi ile meşgul olmaktaydı. Golos'a götüreceği askerleri belli bir düzen ve nizama kavuşturan Rıza Paşa, alayı ile beraber Golos'a geçmek için İzmir'e geldi.

İzmir'de istirahat ederken bir akşamüzeri İzmir Vali Vekili Hilmi Paşa tarafından gönderilen çavuş, Rıza Paşa'nın vali tarafından beklendiğini bildirdi. Hemen hazırlanıp valiliğe giden Rıza Paşa, Midhat Paşa'yı bulunduğu yerden alarak kışlaya getirmek üzere Hilmi Paşa tarafından görevlendirildi.¹²² Rıza Paşa Denizli alayıyla beraber, Midhat Paşa'nın konağını kuşatmış fakat Midhat Paşa'yı bulamamıştı. İstanbul'dan Midhat Paşa'yı tutuklamak için gizli görevle gelen Binbaşı Hüsnü Bey'in sürekli telgrafhaneye gidip mabeynle yazışma yapması Midhat Paşa'yı kuşkulandırmıştı. Ordudaki hareketlenmeleri de hayretle izleyen ve polislerle takip ettiren Midhat Paşa, Rıza Paşa konağını kuşatmadan bir iki saat önce kaçarak Fransız Konsolosluğuna sığınmıştı.¹²³ Yapılan görüşmeler ve Cevdet Paşa'nın

¹¹⁸ Ş. Tufan Buzpınar. (2005). Midhat Paşa. *DİA*, c. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Evi İstanbul, s. 7-11; Tayyip Gökbilgin. (1979). Midhat Paşa. *İA*, c. VIII, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, s. 270-282.

¹¹⁹ Rıza Paşa, a.g.e, s. 7.

¹²⁰ Rıza Paşa, a.g.e, s. 7.

¹²¹ Vedii İlmen, a.g.m, s. 48.

¹²² Rıza Paşa, a.g.e, s. 73; Midhat Paşa'nın tutuklanması sırasında bu havalide görev yaptığından Midhat Paşa'yı Rıza Paşa'nın tutukladığına dair Meşrutiyetin ilan edildiği sırada bir dedikodu çıkmıştı. Ancak, İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından hazırlanan, "*Midhat ve Rüştü Paşa'ların Tevkiplerine Dair Vesikalar*" isimli çalışmada, Midhat Paşa'nın tutuklanması olayında görev alan İzmir Vali vekili Hilmi Paşa'nın maiyyetinde Rıza Paşa'nın da bulunduğunu, vali vekilinin bu iş sırasında yanında bulunan binbaşı Hüsnü Bey başta olmak üzere, kaymakam Rıza Paşa, Safi Bey, kolağası Hamdi Efendi ve diğerlerinin birer rütbe terfi ettirilmesi hususunda yazdığı yazıdan anlıyoruz. Uzunçarşılı'nın bu kaydı, Rıza Paşa'nın hatıratında Midhat Paşa olayı ile ilgili aktardığı bilgileri doğrulamaktadır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı. (1987). *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dair Vesikalar*, TTK, Ankara, s. 31.

¹²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların...*, s. 12-13.

tavassutu ile Midhat Paşa teslim olmaya ikna edilmiş, Mehmet Rıza'da beraberindeki askerlerle Midhat Paşa'yı alarak askeri kışlaya götürmüştü (19 Mayıs 1881).¹²⁴

1881 yılında Midhat Paşa'nın tevkif edilmesi hadisesini tam bir görev şuuru içerisinde kendisine yakışır bir nezaketle çözen Rıza Paşa, Golos'a gitmek üzereyken İzmit redif alayına "*Miralay*" rütbesi ile tayin edildi.¹²⁵

Rıza Paşa, İzmit alayında görevli iken bir diğer yandan da geçici olarak İstanbul'da bulunan hastanelerin hesap işlerini teftişe memur edilmişti.¹²⁶ Rıza Paşa, İzmit'te bulunduğu sırada askerin eğitimi ile ilgilenmişti. Başarılı hizmetlerinden ötürü birincisi 17 Mayıs 1884, ikincisi 3 Ağustos 1885 tarihinde olmak üzere nişan verilerek ödüllendirilmişti.¹²⁷

Rıza Paşa, İzmit'te görev yaptığı sırada askerin eğitimi ile meşgul olurken çocuklarının eğitimi ihmal etmemiş, yakından alaka göstermişti. Oğlu Süreyya'yı Rum mektebine yazdırmıştı.¹²⁸

1.5.4. 1885 Şarkî Rumeli Olayları ve Mehmet Rıza Paşa

93 Harbi'nde yaşanan mağlubiyetin arkasından Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) imzalanmıştı. Toplam 64 maddeden müteşekkil olan bu antlaşmanın, 1 ve 12. maddeleri Bulgaristan, 13 ve 22. maddeleri de Doğu Rumeli'yi ilgilendirmekteydi.¹²⁹

Berlin Antlaşmasına göre Şarkî Rumeli Vilayeti; Siyasi ve askeri bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak Hristiyan bir vali tarafından yönetilecekti. Valinin seçilmesi ve tayin edilmesi sürecinde Avrupa Devletleri de söz sahibi olacaktı.¹³⁰

Doğu Rumeli'nin hukukî statüsünün bağımsızlığını elde edebileceği şekilde muğlak bir durumda tespit ve tayin edilmesi, şüphesiz buralarda yaşanacak isyanların ve kargaşaların habercisiydi. Şarkî Rumeli'de kurulan iki partinin yürüttüğü

¹²⁴ Midhat Paşa'nın tutuklanması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat ve Rüştü Paşaların...*, s. 23-31.

¹²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Scill-i Osmanî...*, s. 110.

¹²⁶ Vedii İlmen, a.g.m., s. 51.

¹²⁷ BOA, *İ.DH.*, nr. 916/72704; BOA, *İ.DH.*, nr. 957/75664.

¹²⁸ Vedii İlmen, a.g.m., s. 51.

¹²⁹ Antlaşma ve maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletlet Arası...*, s. 403-427.

¹³⁰ Mahir Aydın. (1989). *Şarkî Rumeli Vilayeti (Ortaya Çıkışı, İdarî Teşkilatı, İlhâkı)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 18-21.

faaliyetler 1879 yılında Filibe isyanının patlak vermesine neden olmuştu. Gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti, güvenlik ve asayişin sağlanması için sınırdaki asker miktarının artırılmasını kararlaştırmıştı.¹³¹ 1885 yılına gelindiğinde ise, Liberal Parti bir darbe ile iş başına gelmiş, Vali Gavril Paşa'yı tutukladıktan sonra Bulgar milisleri Doğu Rumeli'yi ilhak ettiklerini açıklamışlardı. Hemen ardından Bulgar Prensi Alexandre Battenberg'i davet ettirerek prensin bir takım tereddütlerine rağmen, Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleştirildiğini ilan ettirmişlerdi.¹³²

Osmanlı idarecilerinin Şarkî Rumeli'de yaşanan olaylardan kaygılanması ve bir takım önlemler alınmasının altında sadece yukarıda bahsedilen olaylar yer almadı. Nitekim Sırp'ların da Bulgaristan'a saldırıda bulunabileceği endişesi, Balkanlardaki birliklerin güçlendirilmesini zorunlu kılmaktaydı.¹³³

Tüm bu olaylar yaşanırken devlet tabii olarak, sınırlarını korumak için Edirne ve havalisindeki asker sayısını artırma niyetindeydi. Asker sayısını artırırken, aynı zamanda maaşlara zam yapılması ve Anadolu'dan bölgeye nakledilen askerlerin hızlı ve telef edilmeden taşınması için demir yolu yapımının önemine işaret edilmekteydi. Nitekim bu konuda, Almanya ve Rusya gibi büyük devletlerin yanı sıra, Bulgaristan ve Yunanistan gibi küçük devletlerin demir yolları ile ilgili çalışmaları yakından incelenmiş ve Osmanlı Devleti'nin de Anadolu'dan asker tedarik edilen, Ankra, Konya, Kütahya, Bursa, İzmit gibi önemli güzergahların birleştirilerek Edirne'ye bağlanması düşünülmüştü.¹³⁴

Osmanlı Devleti, bölgeyi kaybetmemek için alt yapı çalışmalarında bulunurken Bulgaristan'ın birleştirilmesi Avrupa Devletleri tarafından da tepkiyle karşılanmıştı. Diplomaside yalnız kalmayan Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli Vilayeti'nde yaşanan hadiselerden dolayı, Selanik'te iki kolordu teşkilatlandırmıştı. Olayların büyümesi üzerine Selanik'teki askerin kifayet etmeyeceği düşünülmüş, Edirne'de de bir ihtiyat kuvvetinin kurulması lüzumu görülmüştü.¹³⁵ 12 Kasım 1885 tarihinde, Ahmet Muhtar, Derviş, Ethem ve Rıza Paşa tarafından oluşturulan komisyon, Şarkî Rumeli isyanından dolayı, Edirne, Kosova ve

¹³¹ Emine Şam. (2011). Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhâkı. *History Studies*, 3 (1):240.

¹³² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih...*, s. 400-401.

¹³³ BOA, *Y.MTV.*, nr. 20/16.

¹³⁴ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 28/74.

¹³⁵ BOA, *MV.*, nr. 11/93.

Selanik'e sevk edilecek olan askerin yeterli miktarda olması hususunu vurgulamaktaydılar.¹³⁶

İstanbul'da Şarkî Rumeli'de yaşanan hadiseleri yakından takip eden Rıza Paşa, Seraskerliğe müracaat ederek İzmit'te bulunan alayının başına geçirilmesini istemişti. İzmit'e hızlı bir şekilde geçen Rıza Paşa, alayını dört beş gün içerisinde toplayarak vapura binmiş, Dedeağaç'a gelerek Edirne taburlarına katılmışlardı. Mehmet Rıza Paşa, vakit kaybetmeden Edirne'ye ulaştıktan sonra, Kastamonu'dan gelen askerler de uhdesine verilerek muallim sıfatıyla askere tatbikat ve talimler yaptırdı. Edirne'de bulunduğu dönemde Rıza Paşa, askerin eğitimi ile ilgilenmişti.¹³⁷

Mehmet Rıza Paşa Edirne'deyken ailesini Fatih'te bulunan Kumrulu Mescit Mahallesi'ne yerleştirmişti. Kendisi, Edirne'de askerin yetiştirilmesi için canla başla çalışırken, çok talihsiz bir olay yaşamıştı. Bir buçuk yaşında olan kızı İffet aniden rahatsızlanarak vefat etmişti. Bu olay esnasında İstanbul'a, ailesinin yanına gelen Mehmet Rıza Paşa, Edirne Üçüncü Tümen Komutanlığı'na Mirлива (Tuğgeneral) rütbesi ile tayin edilmişti. (2 Ocak 1886).¹³⁸

Balkanlar'daki olaylar gün geçtikçe hareketlenmekteydi. Alasonya cihetinde Yunanlıların taciz ve taarruzları yüzünden sevk edilecek birliklerin bir an evvel gönderilmesi istendi.¹³⁹ Askerler toplandıktan sonra artık hızlı bir şekilde talimleri yapıldı. Bu iş için Rıza Paşa Tuğgeneral'liğe terfi etmiş ve bu rütbe ile Ocak 1886'da Alasonya'ya gitmesi emredilmişti. Rıza Paşa Selanik yolunu kullanarak,¹⁴⁰ görev mahalline gitti. Burada da Rıza Paşa'nın faydalı hizmetleri görülmüştür. Rıza Paşa, 1888 yılında İstanbul'a, Yıldız Sarayı'na çağırılmasına kadar Edirne'de Mirlivalık rütbesi ile Rumeli ve Balkanlarda faaliyetlerde bulunmuştur.

1.5.5. Yıldız Sarayı'nda Yaşananlar ve Mehmet Rıza Paşa'nın İstanbul'a Dönüşü

II. Abdülhamit, 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkmıştı. Amcası Abdülaziz'in hal' vakası ile tahttan indirilmesi neticesinde II. Abdülhamit, amcasının

¹³⁶ BOA, *Y.MTV.*, nr. 19/29.

¹³⁷ Rıza Paşa, a.g.e, s. 8.

¹³⁸ BOA, *İ.DH.*, 971/76727; Ayrıca bkz. Vedii İlmen. (1999). Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları-II. *Tarih ve Toplum*, sayı 182, s. 21.

¹³⁹ BOA, *YPRK.MYD.*, nr. 4/73.

¹⁴⁰ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 30/83.

yaşadığı Dolmabahçe Sarayı yerine, Yıldız Sarayı'nda ikamet etmeyi tercih etmişti.¹⁴¹

Arnavut, Arap, Türk ve Boşnaklardan oluşturulan taburlar, Yıldız Sarayı'nın ve padişahın güvenliğinden sorumluydular. Bu taburlar 2. Fırka kumandanlığı altında teşkilatlandırılmıştı. Devlet ve II. Abdülhamit nezdinde en itibarlı grubu Arnavutlar teşkil etmekteydi. Padişah, Arnavut askerleri sarayında istihdam edip yakın ilişkiler kurarak, Balkanlarda olası bir Arnavut hareketinin çıkmasına önlem almak niyetindeydi.¹⁴²

Bilindiği üzere, Osmanlı sarayında Ramazan ayının sonunda ve kurban bayramında şenlikler tertip edilirdi. 1888 yılında Ramazan bayramı münasebetiyle geleneksel hale dönüşen bu törenlerden biri yine düzenlenmişti. Eğlenceler esnasında, 2. Fırka taburlarının Arap ve Arnavut askerleri kendi yörelerinin oyunlarını oynarken biri Arap diğeri Arnavut olmak üzere iki er arasında bir tartışma yaşanmıştı.¹⁴³ Bu tartışma büyüyerek bir arbede haline dönüşmüştü.¹⁴⁴

Tartışmanın temelinde aslında, II. Abdülhamit'in Arnavutları el üstünde tutması ve Arapları ikinci plana itmesi yatmaktadır. Bu olay basit bir kavga gibi görünmemektedir. Uzun süredir farklı gruplar arasında oluşan bir hizipleşmenin patlak vermesidir.

II. Fırka kumandanı İsmail Hakkı Paşa her ne kadar gerginliği yatıştırmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştı.¹⁴⁵ Akşam üzeri II. Abdülhamit Gazi Osman Paşa'yı göndererek, olayların yatışmasını ve askerlerin kışlarına çekilmesini sağladı.¹⁴⁶ Gazi Osman Paşa'nın meseleyi bu şekilde çözmesine rağmen, amcası Abdülaziz'in şüpheli ölümü kendisinin şuur altında derin bir etki bırakan II. Abdülhamit, sadrazam ve bazı rical-i devletin de bu olayla ilgili tavırlarını da göz

¹⁴¹ Aygün Ülgen. (1988). *Tanzimat Döneminden Günümüze Kalan İstanbul Sarayları (1839-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 61.

¹⁴² Tahsin Paşa. (1931). *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, s. 25.

¹⁴³ Vedii İlmen, Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları II, s. 22.

¹⁴⁴ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 48/90; Arap ve Arnavut askerler arasındaki gerginliğin öncesi vardı. Burada oynanan oyunlar esnasında iki erin yaşadığı tartışma sadece arbedenin fitilini ateşleyen bir olaydı. Nitekim, 20 Ocak 1883 tarihinde yine aynı guruplar arasında silahlı çatışmaya varacak derecede bir uyumsuzluk yaşanmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, *Y.PRK.TKM.*, nr. 5/28.

¹⁴⁵ Vedii İlmen, "Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları II", s. 22.

¹⁴⁶ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış ...*, s. 55.

önünde bulundurarak hala kuşkularını sürdürmekteydi.¹⁴⁷ Faillerin ortaya çıkarılması niyetinde olan padişah, Edirne’de 3. Tümen kumandanı olan Mehmet Rıza Paşa’ya bir telgraf göndererek İstanbul’a gelmesini emretti. Telgrafı okuyan Mirliha Mehmet Rıza, hemen hazırlanarak gece treni ile Edirne’den İstanbul’a geçti.¹⁴⁸ Vakit kaybetmeden Yıldız Sarayı’na ulaşan Mehmet Rıza, ikinci tümen komutanlığına atandı. Bu birlik, Sultan II. Abdülhamit’i korumakla görevliydi. Vazife kendisine tevcih edilirken II. Abdülhamit, Rıza Paşa’dan bu huzursuzluğu yatıştırmasını istemişti. Rıza Paşa’da padişahın bu arzusu üzerine, Gazi Osman Paşa ile beraber Orhaniye kışlasına giderek nasihat etmişler, Arnavutlar da ya onlar ya da biz diyerek tepki vermişlerdi.¹⁴⁹

Rıza Paşa’nın ilk girişiminin bu şekilde başarısız olması, II. Abdülhamit nezdinde hayal kırıklığına sebep olmuştu. Fakat padişahın kendisine verdiği görevi layıkıyla yerine getirmek niyetinde olan Mehmet Rıza Paşa, hiç kimsenin işine karışmaması ve kendine tam yetki verilmesi koşuluyla bu işi çözeceğini söyledi. II. Abdülhamit, bu teklifi kabul ettikten sonra Rıza Paşa hemen liva kumandanı Mehmet Paşa’yı yanına çağırır. Rıza Paşa’nın planı hazırды. Mehmet Paşa’ya; hemen bir Türk taburuna gerekli silah ve cephanenin verilmesini söyledi. Tam anlamıyla teşkilatlandırılan bu birliğin, 2. Fırka kumandanlığı önündeki büyük bahçenin etrafındaki duvarın arkasına askerlerin saklanması ve gizli bir şekilde harekete hazır bulunmasını istedi. Arnavut taburlarını, fırka kumandanlığı civarına görüşmek için davet eden Rıza Paşa eğer Arnavutlar sözünü dinlemezse Mehmet Paşa’ya ateş emrini verecek orada bulunan Arnavutları yok edecekti. Planını bu şekilde hazırlayan Rıza Paşa, Arnavutların kumandanlık dairesinin önüne gelmesi üzerine Gazi Osman Paşa ile beraber askerin karşısına çıkarak, bayram günü yaşanan bu huzursuzluğun tatlıya bağlanarak kapatılması yönünde bir konuşma yapması üzerine, Arnavut bir çavuş Rıza Paşa’ya hitaben; *“Paşa çok dırlama biz laf dinlemeye gelmedik ya Araplar ya biz”* demesi üzerine bir anda ortalık gerilmişti. Bu sert ve usulsüz çıkış karşısında Rıza Paşa’da hiç geri adım atmadan çavuşa cevap vermeye kalkınca başka bir asker kendisine saldırmak istemiş, Rıza Paşa’da bunu engellemişti. Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Rıza Paşa, liva kumandanı Mehmet Paşa’ya ateş emrini

¹⁴⁷ BOA, Y.PRK.TKM., nr. 12/19.

¹⁴⁸ Vedii İlmen, “Süreyya (İlmen) Paşa’nın Anıları II”, s. 22.

¹⁴⁹ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış...*, s. 55.

verir. Bunun üzerine neye uğradıklarını şaşırان Arnavutlar, silahlarını bırak teslim olmuşlardı.¹⁵⁰

Rıza Paşa, asi askerlere fark ettirmeden düzenlediği bu başarılı operasyonla artık kimlerin fitne ve fesat çıkardığını öğrendi. Hemen suçluları tutuklayan Rıza Paşa, bayram günü ortalığı karıştıran askerleri yargılanmak üzere Divan-ı Harbe sevk etmişti.¹⁵¹

Bayram günü çıkan huzursuzluğu bu şekilde çözümleyen Rıza Paşa, artık padişahın gönlünü hoş etmiş kendisi, 12 Haziran 1888 tarihinde Feriklik (General) rütbesine terfi ettirilmişti.¹⁵²

Rıza Paşa serasker olmadan önce bu görevi esnasında, ikinci fırkanın eski kumandanı İsmail Paşa'ya ait olan Yenimahalle'deki evi satın almış, yaşamını burada idame ettirmeye başlamıştı.¹⁵³

Mehmet Rıza Paşa, Ferik rütbesi ile ifa ettiği 2. Fırka komutanlığı vazifesini, Seraskerlik makamına atanana kadar yaklaşık üç buçuk yıl uhdesinde bulundurmuştur. Rıza Paşa, bu vazifesi sırasında başarılı çalışmalarını sürdürmüş, padişahın gönlünü her zaman hoş tutmuş ve muhtelif zamanlarda kendisine bir iftihar madalyası, beş tane de nişan verilmişti.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış ...*, s. 55-56.

¹⁵¹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 48/90.

¹⁵² BOA, *İ.DH.*, nr. 1085/85124.

¹⁵³ BOA, *Y.MTV.*, nr. 40/3.

¹⁵⁴ BOA, *İ.DH.*, nr. 1090/85469; BOA, *İ.DH.*, nr. 1137/88725; BOA, *İ.DH.*, nr. 1138/88855; BOA, *İ.DH.*, nr. 1141/89023; BOA, *İ.DH.*, nr. 1178/92131; BOA, *İ.DH.*, nr. 1202/94117.

İKİNCİ BÖLÜM

MEHMET RIZA PAŞA'NIN SERASKERLİK DÖNEMİ

Mehmet Rıza Paşa, padişahın tam anlamıyla güvenini kazandıktan sonra 1891 yılında Seraskerlik makamına atanmıştı. Rıza Paşa'nın Serasker olduğu dönemde yaşanan olaylara değinmeden önce, seraskerlik ve bu kurumun nasıl ortaya çıktığı hususları üzerinde biraz durmak yerinde olacaktır.

2.1. SERASKERLİK VE BÂB-I SERASKERÎ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, düşmanları ile mukabele edebilecek nitelikte teknik donanımına sahip olma ve bu donanımı kullanabilecek düzeyde asker yetiştirme gayreti içerisinde olmuştu. Bu durum da Osmanlı askeri teşkilatında bir takım yenileşme ve kökten değişim hareketlerini ortaya çıkarmıştı.

II. Mahmut dönemine gelindiğinde, ordunun temelini teşkil eden yeniçeri ocağının kaldırılması,¹⁵⁵ Osmanlı askeri teşkilatındaki kavramların ve kurumlarında değiştirilmesini zorunlu kıldı. Nitekim Es'ad Efendi Üss-i Zafer'de; “*nâm u nişânları bâkî kaldıkça yine eşerrü's-şerr-i sıgaruhu iş'alince dem-i fursatda ihdâs-ı fitneden hâli olmadıkları...*” sözleri ile yeniçeri ocağının ve bu ocağa ait olan sıfatların kaldırılmaması durumunda uygun zemin oluştuğunda aynı fitne ve fesadın yaşanacağına işaret etmekteydi.¹⁵⁶

Yeniçeri ocağını ve bürolarını zihinlerde anımsatan tüm kavramlar kaldırılarak yerine yenileri getirildi. Yeniçeri ocağının ilgasının ardından kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun kara kuvvetlerine kumanda etmek üzere, “*Serasker*” sıfatı ile Hüseyin Paşa atanmıştı.¹⁵⁷ Farsça “*Ser*” ve Arapça

¹⁵⁵ Yeniçeri Ocağı'nın ilgası ve bu sürece değinmek burada konuyu dağıtacaktır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hususunda genel bilgi için bkz. Mehmet Ali Beyhan. (1999). Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler Vak'a-yı Hayriyye. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 258-272.

¹⁵⁶ Es'ad Efendi. (2005). *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dâir)*. (haz.) Mehmet Arslan, Kitap Evi Yayınları, İstanbul, s. 82.

¹⁵⁷ Şamil Mutlu. (1994). *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati; Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3398, İstanbul, s. 55.

“*asker*” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan “*Serasker*” terimi, “*baş asker*” yani “*kumandan*” anlamında kullanılmıştır.¹⁵⁸ Bu terimin Yeniçeri Ağası’nın yerine kullanılmaya başlanmasıyla beraber serasker, padişah, sadrazam ve şeyhülislam üçlüsünün arasına dördüncü unsur olarak girmişti.¹⁵⁹

Bilindiği üzere klasik dönem Osmanlı Devlet teşkilatında padişah sefere çıkmadığı zaman orduya “*Serdar-ı Ekrem*” unvanı ile sadrazam kumanda etmekteydi.¹⁶⁰ Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla bu unvan da artık bir iki istisna dışında¹⁶¹ kullanılmamıştı. Artık sadrazamların orduyu yönetme yetkisi ellerinden alınmıştı. Böylelikle II. Mahmut, sadrazamı biraz daha pasif hale getirmişti. Ordu yönetiminin tümüyle Seraskerin uhdesine devredilmesi, reform döneminde sadrazamın bu yoğunluktan kurtarılacak bürokrasi ve devlet işlerinde daha verimli bir şekilde çalıştırılmak istenmesi bir diğer gayedir. Yeni kurulan orduda yapılacak talim ve reformların sadece bu işe has bir memur olan seraskere tevdi edilerek tek bir kişinin elinden yürütülmesi, devletin ihtiyacı olan nitelikli askerin daha çabuk ve hızlı bir şekilde yetiştirilmesi amaçlanmıştı. II. Mahmut döneminde genel hatlarıyla bu şekilde düzenlenen seraskerlik müessesesi, II. Abdülhamit’in 1876 Anayasası gereğince protokolde başkumandan sıfatıyla yer alması neticesinde ikinci plana düşmüştü.¹⁶² II. Abdülhamit’in böyle bir uygulamaya gitmesi de yine amcası Sultan Abdülaziz’in hal’inde birinci derecede rol oynayan seraskerin protokoldeki gücünü azaltarak bir daha böyle bir olaya fırsat vermemek istemesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Serasker tabiri, II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, Rıza Paşa’nın yerine Ömer Rüştü Paşa’nın Harbiye Nazırı unvanı ile atandığı zaman tarihe karışmıştır.¹⁶³

II. Mahmut’un yaptığı yenilik ve değişiklikler ordu kumandanının isminin ve statüsünün değiştirilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim vazifelerini icra ettikleri

¹⁵⁸ Veli Şirin. (2002). *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 39.

¹⁵⁹ Veli Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye...*, s. 55.

¹⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, s. 158-164.

¹⁶¹ 1853-1856 Kırım Harbi’nde Serdar-ı Ekrem unvanını Ömer Paşa, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi’nde de Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa, “*Serdar-ı Ekrem*” unvanını kullanmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez...*, s. 158.

¹⁶² Yüksel Çelik. (2009). Serasker. *DİA*, c. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 547-549.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan. (1997). Harbiye Nezaret. *DİA*, c. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s. 119-120.

büroda da değişiklik yapılmıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan önce, ordu ile ilgili işler Ağa Kapısı denilen bürodan yürütülmekteydi. Ağa Kapısı'nın yeniçerileri hatırlattığı gerekçesiyle II. Mahmut, bu mekanın Fetvahane olarak kullanılmasını, askerlik işlerinin ise Saray-ı Atik'te yani bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasında yürütülmesini istemişti.¹⁶⁴ Böylelikle II. Mahmut döneminde seraskerlik kurumu kendine has yapısı ve kurumuyla yeniden şekillendirilmiş oluyordu. II. Abdülhamit döneminde bürokrasinin Bâb-ı Âlî'den Yıldız Sarayı'na kayması sonucu seraskerlik de bundan nasibini almıştı. Nitekim Rıza Paşa, askeri meseleleri görüşmek üzere sık sık Yıldız Sarayı'nda bulunan Çit Köşkü'ne gitmekteydi.

2.2. MEHMET RIZA PAŞA'NIN SERASKERLİĞE ATANMASI

II. Abdülhamit tahta geçtiği 1876 yılından itibaren Rıza Paşa'yı Serasker olarak atadığı 1891 yılına kadar, toplam 15 kez seraskerlik makamında değişiklik yapmıştı.

Rıza Paşa Seraskerliğe getirilmeden önce, bu makamda Gazi Osman Paşa bulunmaktaydı. Gazi Osman Paşa'da zaten geçici olarak atanmıştı. Serasker Ali Saib Paşa'nın kalp rahatsızlığı yüzünden vefat etmesi üzerine,¹⁶⁵ 21 Ağustos 1891 tarihinde Gazi Osman Paşa Seraskerliğe getirilmişti.¹⁶⁶ Gazi Osman Paşa'nın dördüncü kez serasker olduğu bu dönem, 4 Eylül 1891 tarihinde başta Sadrazam Kamil Paşa olmak üzere, rical-i devlette bir takım değişikliklerin yapıldığı tarihe kadar devam etmiştir. Takvim-i Vekayi, 6 Eylül 1891 tarihinde rical-i devlette yapılan değişiklikleri ihtiva eden hatt-ı hümayun suretini sütunlarına taşımıştı. Bu habere göre, İkinci Fırka'nın kumandanı Rıza Paşa Müşir'lik rütbesine terfi ettirilerek Serasker tayin edilmişti.¹⁶⁷ 8 Eylül 1891 tarihinde de Serasker Rıza Paşa ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın müşirlik menşurları yazılmıştı.¹⁶⁸ Böylelikle Mehmet Rıza Paşa'nın 1866 yılında mülazım-ı sani rütbesiyle başladığı askerlik

¹⁶⁴ Ahmet Yaramış. (2002). *II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, s. 48-50.

¹⁶⁵ Ali Saib Paşa'nın kalp rahatsızlığı bulunmaktaydı. Bazı devlet meselelerinin görüşüldüğü sırada da kalbinde çarpıntı olmuştu. Bkz. BOA, *Y.EE.*, nr. 3/9; Ayrıca bkz. Veli Şirin, *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye...*, s. 86.

¹⁶⁶ BOA, *İ.DH.*, nr. 1239/97090.

¹⁶⁷ BOA, *İ.DUİT.*, nr. 190/54; *Takvim-i Vekayi*, nr. 69, 1 Safer 1309, s. 1; Ayrıca bkz. Cevdet Paşa, *Tezâkir...*, s. 278-279.

¹⁶⁸ BOA, *İ.DH.*, nr. 1244/97465

kariyeri, 1891 yılında atandığı seraskerlik makamına rütbe-i samiye müşirliğiyle nasb edilmesi sonucu zirveye ulaşmıştı.¹⁶⁹

Mehmet Rıza Paşa seraskerliğe atandıktan sonra, adet haline gelmiş olan teşrifat harcı, ceyb-i hümayun hazinesinden ödenmişti. Nitekim bu iltifat sadece Mehmet Rıza Paşa'ya yapılmamıştı. Büyük çapta değiştirilen kabinenin, yeni mensuplarının gönüllerini hoş tutmak için Serasker Rıza Paşa, Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın harçları ceyb-i hümayun'dan ödenmişti.¹⁷⁰ Tüm bürokratik işlemler tamamlanıp Mehmet Rıza Paşa göreve başladıktan sonra kendisine bir çalışma ofisi tahsis edilmişti.¹⁷¹

2.3. MEHMET RIZA PAŞA'NIN SERASKER OLDUĞU YIL OSMANLI ORDUSU

Osmanlı ordusu, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından birçok düzenleme geçirmiş, Rıza Paşa bu orduyu devraldığında da özgün yapısına kavuşmuş bulunmaktaydı. Rıza Paşa'nın Serasker olduğu sırada Osmanlı ordusu, 7 ordu ve 2 bağımsız tümeden oluşmaktaydı. Bu tabloya göre, Birinci Ordu İstanbul, İkinci Ordu Edirne, Üçüncü Ordu Selanik, Dördüncü Ordu Erzincan, Beşinci Ordu Şam, Altıncı Ordu Bağdat, Yedinci Ordu Sana'da konuşlandırılmıştı. 2 Bağımsız tümeni ise, "*Hicaz Bağımsız Tümeni ve Trablusgarp Bağımsız Tümeni*" teşkil etmekteydi.

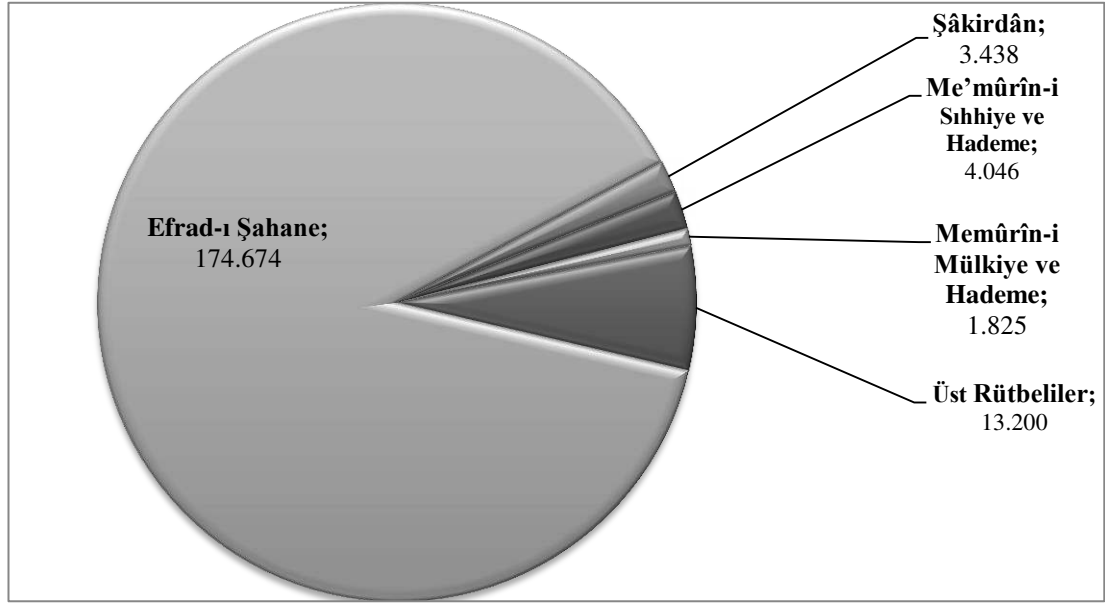
Bu şekilde teşkilatlanan ve zor şartlar altında hizmetlerini yürütmeye çalışan Osmanlı ordusunun Rıza Paşa'nın Serasker olduğu 1891 yılında mevcut askeri durumu ve arka planda hizmet veren personelin miktarı değerlendirildiğinde aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır.

¹⁶⁹ BOA, *İ.DH.*, nr. 1242/97289.

¹⁷⁰ BOA, *İ.DH.*, nr. 1244/97473.

¹⁷¹ BOA, *Y.PRK.AZJ.*, nr. 21/10.

1891 Yılında Osmanlı Ordusu ve Arka Planda Hizmet Veren Personelin Miktarı

Grafik 2.1.

Kaynak: Ek.10.

Grafikte Osmanlı ordusunun 1891 yılında sınıflara göre mevcut durumu verilmiştir. Burada üst rütbeliler diye gruplandırılan kısımda, zaptiye, mülâzım-ı sâni, mülâzım-ı evvel, yüzbaşı vekili, yüzbaşı, tabur kâtibi, kolağası, alay kâtibi, alay emini, binbaşı, kaymakam, miralay, mirliva, ferik ve müşir rütbelerini taşıyan askerlerin toplam miktarlarını ihtiva etmektedir. Bu kısım 13.200 kişilik mevcudu ve genel toplam içerisindeki %7'lik oranıyla Osmanlı askeri idaresinin üst yönetim kadrolarını oluşturmaktaydı. Serasker Rıza Paşa'nın devraldığı ordunun en büyük kısmını 174.674 kişilik gruptan oluşan efrâd-ı şâhâne askerleri teşkil etmekteydi. Bu grup mevcut miktarın %88'iydi. Ordunun geleceğini teşkil eden öğrencilerin miktarı, 3.438 kişi ile %2'lik dilimden ibarettir. Şu haliyle Osmanlı askeri personelinin 1891 yılındaki toplam mevcudu 191.312 kişidir.

Askeri işlerin yürütülmesinde görev alan personelden, Me'mûrîn-i Sıhhiye ve Hademe sınıfı, 4.046 kişilik mevcudu ile toplam içerisinde %2'lik bir paya sahipti. Memûrîn-i Mülkiye ve Hademe, 1.825 kişi ile %1'lik dilimi oluşturmaktadır. Geri hizmet sınıfını oluşturan bu grup 5.871 kişi ile %3'lük oranla genel toplamının içerisinde yer almaktadır.

Şu haliyle Rıza Paşa'nın 1891 yılında Gazi Osman Paşa'dan devraldığı Osmanlı askeri ve bu asker için hizmet veren personelin miktarı toplam 197.183 kişidir.

2.4. MEHMET RIZA PAŞA'NIN SERASKERLİK DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLERİ

Rıza Paşa Serasker olduğu dönemde, XIX. yüzyılın başlarından itibaren üst üste yığılmış pek çok askeri ve siyasi problemle karşılaşmıştı. Berlin Antlaşması (1878) doğrultusunda oluşturulan politika, Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Balkan topraklarındaki varlığını koruması için askerî anlamda bir takım çalışmalar yapmaya mecbur bırakmaktaydı.

2.4.1. 1897 Osmanlı-Yunan Harbine Kadar Ordu Islahı İçin Yaptığı Çalışmalar

Rıza Paşa serasker olduktan sonra makamına girdiği ilk gün, buğday ambarındaki stoklar tükenmişti. Serasker Rıza Paşa'nın ilk işi buğday mübayaası olmuştu. Yine ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için elbise, maaş, ekmek, istihkam ve inşaat işleri ile ilgili gerekli tahkikatları yaptırmıştı.¹⁷²

2.4.1.1. Elbise Temini İçin Yapılan Çalışmalar

Tahkikatlar neticesinde ihtiyaç duyulan malzemeler tespit edildikten sonra, Mehmet Rıza Paşa bunların giderilmesi için büyük çaba sarf etti. Rıza Paşa, lojistik alandaki eksiklikleri telafi ederken teknolojiye de yararlanmayı ihmal etmedi. Eyüp'te bulunan fes fabrikasının yeni sistem makinelerle donatılması için ilk önce Avrupa ve Amerika'da teftişler yaptırmak niyetindeydi. Bu amaçla, Fabrika-yı Hümayûn Makineler Müfettişi Bahriye Miralayı Rasim Bey'i Londra'ya¹⁷³ Sandukkâr Hüdâverdi Efendi'yi de Amerika'ya göndermişti.¹⁷⁴ Fes Fabrikası ile Melbûsat-ı Askeriye Fabrikası'nın son sistem teknolojiyle teçhiz edilmesi için teftişe gönderdiği Miralay Rasim Bey, Haziran 1893'te bu görevini tamamlayarak

¹⁷² Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 11-12.

¹⁷³ BOA, *DH.MKT.* nr. 95/50.

¹⁷⁴ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 13.

İstanbul'a dönmüş,¹⁷⁵ sonrasında başarılı hizmetlerinden ötürü Üçüncü Rütbeden Nişan-ı Ali Osmani verilerek taltif edilmişti.¹⁷⁶

Melbusat ihtiyacının giderilmesi için fabrikalar kurulurken diğer yandan da üretimi yapılacak olan elbiselerin kumaşlarının yerli malı olması ve terzihanelerin açılması hususu gündeme gelmişti.¹⁷⁷ Asker elbiselerinin bu şekilde tedarik edilmesi, yerli kumaş sanayinin gelişmesi bakımından son derece öneme sahipti.¹⁷⁸ Bu sayede hem yerli sanayi kalkınacak hem de işsizliğin hat safhada olduğu dönemde Osmanlı toplumu için yeni bir iş sahası açılmış olacaktı.¹⁷⁹

Fabrika ve dokuma tezgahları kurulurken bu müesseselerin karşılaşacağı en büyük güçlüklerden biri de yabancıların işletmeleriyle rekabet edebilme hususu olacaktı. Yerli sanayiye teşvik etmek ve askerin ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde karşılamak için kararlı adımlar atan hükümet, rekabet meselesini çözebilmek için konfeksiyonlara ve kumaş fabrikalarına makineler alınması yönünde teşviklerde bulunmuş, hatta bu müesseseler için ithal edilen alet ve edevatın gümrük vergisi alınmadan Osmanlı topraklarına getirilmesi yönünde çalışmalar yapmıştı.¹⁸⁰

Kaliteli, ucuz ve yerli malı kumaşların kullanımı teşvik edilirken üretim hususunda alt yapı çalışmaları da ihmal edilmemişti. Bu kapsamda İstanbul'da kaliteli kumaşların kontrol ve tespit edileceği bir birimin "*Numunehâne-i Osmânî*" adı altında teşkilatlandırılması gerektiği vurgulanmıştı.¹⁸¹ Yaklaşık iki ay süren çalışmalar soncunda Numunehane-i Osmanî'nin kurulması Kasım 1892'de kararlaştırılmış, muhtelif bölgelerden ilk mensucat örnekleri gönderilmişti.¹⁸² Kurulduğu andan itibaren Numunehane-i Osmanî'ye ilgi yüksek olmuş memleketin her bir köşesinden mensucat numunelerin temin edilmesi hususunda pek sıkıntı yaşanmamıştı.¹⁸³

¹⁷⁵ BOA, *Y.PRK.BŞK.*, nr. 30/134.

¹⁷⁶ BOA, *İ.TAL.*, nr. 34/44.

¹⁷⁷ BOA, *Y.MTV.*, nr. 97/42.

¹⁷⁸ BOA, *Y.A.HUS.*, nr. 311/90.

¹⁷⁹ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 13.

¹⁸⁰ BOA, *Y.MTV.*, nr. 80/34.

¹⁸¹ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1996/72.

¹⁸² BOA, *DH.MKT.*, nr. 1994/108; BOA, *DH.MKT.*, nr. 2000/69; BOA, *DH.MKT.*, nr. 2021/54; BOA, *DH.MKT.*, nr. 2022/36; BOA, *DH.MKT.*, nr. 2036/118.

¹⁸³ BOA, *DH.MKT.*, nr. 81/22; BOA, *DH.MKT.*, nr. 13/30; BOA, *DH.MKT.*, nr. 107/76; BOA, *DH.MKT.*, nr. 237/62

Üretim için örnek teşkil eden mensucat numuneleri seçilirken, Numunehane-i Osmanî’de teşhir edilecek kalitede olmasına son derece özen gösterilmekteydi. Nitekim, 12 Haziran 1893’te Basra mamulat ve mensucatının yeterli kaliteye sahip olmamasından dolayı Numunehane-i Osmanî’de sergilenmesi reddedilmişti.¹⁸⁴

Yerli üretimin teşvik edilmesi noktasında tüm çaba ve gayretlerin bir diğer hedefi de Avrupa’dan gelen çürük kumaşlardan elbise yapılmasının önüne geçmekti. Bu kumaşlardan yapılan elbiselerin çok kısa zamanda yıprandığı ve dizlerinin yırtıldığına dair serzenişler, Rıza Paşa’nın padişaha Seraskerlik makamına geldiği günden beri yaptığı işleri arz ettiği 22 Mayıs 1907 tarihli yazısında açıkça ifade edilmekteydi. İyi niyet ve samimiyetle girişilen faaliyetler neticesinde, İstanbul başta olmak üzere taşrada görev yapan askerlerin ihtiyaçları yerli üretim kumaşlardan yapılan elbiselerle karşılanmıştı. Rıza Paşa’nın bu yazısında özenle vurguladığı bir diğer husus ise; Melbusat ihtiyacının giderilirken Maliye Hazinesi’nin hiçbir şekilde kendisi tarafından sıkıştırılmadığı, tüm ihtiyaçların olağan üstü durumlarda ve savaş zamanlarında oluşturulan “*Tahsîsât-ı Fevkalade*” fonuna dahi dokunmayacak derecede bir tasarruf politikası izlendiği idi.¹⁸⁵

2.4.1.2. Ayakkabı ve Çizme İhtiyaçlarının Giderilmesi

Elbise ihtiyacını yerli üretimi destekleyerek karşılamak niyetinde olan Rıza Paşa’nın bundan sonraki hedefi askerin ayakkabı ve çizme ihtiyaçlarının giderilmesi olmuştur.

Asker ihtiyacını karşılamak üzere daha II. Mahmut döneminde Beykoz’da debbağhane 1812 yılında kurulmuş, daha sonra geliştirilmiş, 1841/1842’de buharlı makinelerle takviye edilmişti.¹⁸⁶ Ancak, bu tesis kullanılamayacak derecede eskiydi. İhtiyaç duyulan ham deri ise Almanya’dan ithal ediliyordu. Bunun yanında İstanbul’da debbağhâne ve kundura fabrikası bulunan George Maryano isimli bir tüccar ile de ordunun ihtiyacı olan köselenin alınması için kontrat yapılmıştı. Ancak Maryano, Osmanlı ordsunun güç durumlarda bulunduğu dönemlerde, biriken

¹⁸⁴ BOA, *DH.MKT.*, nr. 40/26.

¹⁸⁵ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 246/111.

¹⁸⁶ Mübahat Kütükoğlu. (1999). Osmanlı İktisadi Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. II, (Ed.) Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul, s. 641; Genel bilgi için ayrıca bkz. Önder Küçük Erman. (1994). Beykoz Deri Fabrikası. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 196-198.

tahsisatının ödenmemesini bahane ederek Osmanlı askeri için kösele satma işini yokuşa sürmekteydi. Her ne kadar Rıza Paşa tarafından borçlarının ileriki bir zamanda ödeneceği taahhüt edilse de Maryano ikna edilememişti.¹⁸⁷

Yunan tebasından bir Osmanlı vatandaşı olan Maryano'nun, işi ağırdan almasının altında yatan sebep Rumeli'deki soydaşlarına karşı mücadele eden askere lojistik destekte bulunmaktan kaçınmak istemesidir. Özel sektörden bir yarar gelmeyeceğini anlayan Rıza Paşa, Beykoz'da bulunan debbağhanenin tamiri için harekete geçti. İnşaat dairesi reisi ferik Abid Paşa'yı bir keşif heyeti ile beraber Beykoz'a gönderdi.¹⁸⁸ Burada debbağhanenin yeniden kullanılabilir hale getirilmesi için hızlı bir çalışma yaptırdı.

Beykoz debbağhanesi yeniden ayağa kaldırılırken, buranın ihtiyaç duyacağı personelin yetiştirilmesi de ihmal edilmemişti. Masarifat-ı Askeriyye Nazırı Sadettin Paşa'nın yanına nitelikli ustalar verilerek, Yedikule'deki debbağhane ustalarından derinin işlenmesi konusunda eğitim görenlerin içlerinden en muktedir olanlarından bir iki kişi Beykoz debbağhanesine gönderilmişti.¹⁸⁹ Fiziki şartların elverişli hale getirilip, işleri yürütecek personelin temininin yanı sıra aynı zamanda debbağhanede bulunan makinelerin de tamiri yaptırılmaktaydı.¹⁹⁰

Rıza Paşa zor durumda olan askerin lojistik ihtiyaçlarını eldeki imkanlar dahilinde tedarik etmeye çalıştığı günlerde, türlü bahanelerle işlerin aksamasına sebep olan Maryano'yı ise kötü olaylar beklemekteydi. 26 Eylül 1890 tarihinde Yedikule haricinde bulunan debbağhanelerin suyollarının ıslah edilmesi görüşülmüştü.¹⁹¹ 21 Aralık 1890 tarihinde İstanbul genelindeki (Yedikule debbağhaneleri hariç) debbağhanelerin su mecralarında Sıhhiye müfettişliği tarafından bir araştırma yapılması ve atıkları zararlı görünenlerin kapatılması kararlaştırılmıştı.¹⁹² İlk başta Yedikule'deki debbağhanelerin istisna tutulduğu bu karar, Maryano'nun Rıza Paşa'nın huzuruna çıktığı sırada şapkasını çıkarmadan nezaket kurallarına aykırı şekilde kaba bir üslup kullanarak bu talebi

¹⁸⁷ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 14.

¹⁸⁸ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 14.

¹⁸⁹ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 15.

¹⁹⁰ BOA, *Y.MTV.*, nr. 130/108.

¹⁹¹ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1764/130.

¹⁹² BOA, *DH.MKT.*, nr. 1773/104.

karşılayamayacağını söylemesi üzerine¹⁹³ Yedikule'deki debbağhaneleri de kapsayacak şekilde uygulanmaya başlanmıştı. Bu karara dayanılarak, George Maryano'ya ait olan Yedikule debbağhanesinin kapatılması görüşülmüş,¹⁹⁴ ardından üçüncü belediye dairesi tarafından, kundura fabrikası ve debbağhanesinin kapatılacağı kendisine bildirilmiştir.¹⁹⁵ Bürokratik süreç bu şekilde takip edildikten sonra, Maryano'ya ait olan Yedikule'deki debbağhane ve kundura fabrikası halk sağlığına zarar verdiği gerekçesiyle 8 Aralık 1891 tarihinde kapatılmıştır.¹⁹⁶ Maryano sadece Yedikule'deki işletmesinin kapatılmasıyla kurtulamamıştı. Nitekim 21 Şubat 1892 tarihli iradeyle de Zeytinburnu'nda bulunan debbağhanesi de halk sağlığına zarar verdiği bahane edilerek kapatılmıştı.¹⁹⁷ Ancak Yunan Sefareti'nin itiraz ederek müdahil olması üzerine¹⁹⁸ iş büyümeden 15 Nisan 1892 tarihinde Zeytinburnu'ndaki bu işletmenin kapatılması Zabtiye Nezareti'nin kararıyla tehir edilmişti.¹⁹⁹ Askerin zor günler yaşadığı böyle bir dönemde bizzat Serasker Rıza Paşa tarafından muhatap alındığında yanlış tavır takınan Maryano, bu şekilde gözdağı verilerek cezalandırılmıştı.

Maryano ile yaşanan münasebetler neticesinde, yerli işletmelerin yeniden ayağa kaldırılması için çalışmaların başlaması bu sürecin olumlu yanını teşkil etmektedir.

2.4.1.3. Ekmek ve Buğday Hususunda Yapılan Düzenlemeler

Ekmek şüphesiz ki toplumun ve askerin en fazla ihtiyaç duyduğu tüketim maddelerinden biridir. Bunun fakında olan Rıza Paşa, iş başına gelir gelmez ekmeğin kalitesi ve üretimi ile ilgili hususlarda da birtakım çalışmaları yapmıştı.

Yüz kıyye undan ne kadar ekmek çıkarılacağı hususu üzerinde Rıza Paşa bir komisyon oluşturmuştu. Bu komisyonun çalışmaları neticesinde yüz kıyye undan yüz kırk yedi, yüz kırk sekiz kıyye ekmek çıkarıldığını tespit ettikten sonra bu rakamı,

¹⁹³ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 14.

¹⁹⁴ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1887/21.

¹⁹⁵ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1890/109.

¹⁹⁶ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1899/48.

¹⁹⁷ BOA, *İ.DH.*, nr. 1264/99296.

¹⁹⁸ BOA, *MV.*, nr. 69/8.

¹⁹⁹ BOA, *Y.MTV.*, nr. 61/56.

yüz kıyye undan yüz kırk beş kıyye ekmek çıkarılması doğrultusunda yeniden düzenlemişti.²⁰⁰

Rıza Paşa ekmeğin fiyatını ayarlamakla yetinmemişti. Fiyatın uygun hale getirilmesinin ardından, ekmeğin kaliteli ve hızlı bir şekilde üretilmesi için bir takım faaliyetlerde bulundu. Bunun en güzel örneğini Unkapanı'ndaki taş değirmenin eskiyerek harap halde bulunmasından dolayı Avrupa'da "*Vals Usûlü*" denilen yeni sistem değirmenlerin satın alınması hususundaki faaliyetleri oluşturur. Unkapanı değirmeninin fiziki şartları çalışmaya elverişli hale getirildikten sonra Vals usulünde çalışan makineli değirmenler satın alınmıştı.²⁰¹

Ekmeğin kalitesinin yanı sıra ucuz ve sağlıklı üretilmesi hususunda da Rıza Paşa'nın bir takım girişimleri olmuştur. Rusya ve Romanya'dan ithal edilmekte olan arpa ve buğdayın yerine, kendi zamanında Ankara ve Konya gibi Anadolu'nun önemli hububat üretim merkezlerinden tedarik edilmesi için çalışmalarda bulunmuştu.²⁰² Rıza Paşa'nın bu politikası hükümet tarafından da desteklenmişti. 17 Kasım 1892 tarihinde alınan kararla buğday ve un ticaretinden alınan dahili gümrük resminin kaldırılması kararlaştırılmış,²⁰³ bu karar ilgili nezaretlere, vilayetlere ve kamuoyuna duyurulması için de gazetelere bildirilmişti.²⁰⁴ İç gümrük resmi'nin diğer hububat türlerinde de geçerli olması yönünde bazı girişimler bulunsu da sadece buğday ve unla sınırlandırılmıştı.²⁰⁵ Böylelikle ordunun en önemli ihtiyacı olan ekmeğin temini noktasında dışa bağımlılıktan bir nebze olsun kurtulması yoluna gidilmişti. Aynı zamanda buğday ve un ticaretinin Osmanlı sınırları dahilinde hareketlenmesine de zemin hazırlanmıştı.

Bu düzenlemenin altında sadece dahili üretimi destekleme politikası yatmamaktaydı. Nitekim piyasada bulunan buğdayların bir kısmının içerisine çürük buğday katılarak satıldığı ve bununda halk sağlığına ciddi anlamda tehdit oluşturduğu bilinmekte, çürük ve böcekli buğdayların satılmaması için çeşitli

²⁰⁰ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 15.

²⁰¹ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 16.

²⁰² Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 16.

²⁰³ BOA, *Y.A.RES.*, nr. 61/55; Bu karar düstur'da da 13 Şubat 1893 tarihinde "*Mahsulat-ı Dahiliyeden Olan Hint ve Dakikin Dahili Gümrük Resminin İlgası Hakkında*" başlığı altında kayıtlıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., *Düstur*. (1939). Tertip 1, c. 6, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, s. 1337.

²⁰⁴ BOA, *DH.MKT.*, nr. 2061/83; BOA, *DH.MKT.*, nr. 2061/86; BOA, *DH.MKT.*, nr. 8/70.

²⁰⁵ BOA, *BEO.*, nr. 190/14222.

önlemler alınmakta ve denetimleri yaygınlaştırmak için de müfettiş tayinleri yapılmaktaydı.²⁰⁶

Rıza Paşa, piyasadaki sağlıklı ekmeğin kaynağını, “*Rusya’dan külliyyetle idhal edilen ve hâlisiyetinde şübhe olunan unlar*” olarak göstermekte ve bu işten Rusya’yı sorumlu tutmaktadır.²⁰⁷ Gerçekten de buğday piyasasını kontrol altına almak isteyen devlet, piyasada bulunan dış kaynaklı çürük buğdayların Osmanlı Devleti sınırlarına girmesini önlemek için ciddi bir adım atmıştı. Bab-ı Ali’nin 17 Kasım 1892 tarihinde verdiği kararla yurt dışından ithal edilen buğdaydan alınan gümrük vergisi oranları yükseltilmişti.²⁰⁸ Bu kapsamda Rusya’dan ithal edilen unlar için alınan gümrük vergisinde de düzenleme yapılmış, 11,5 kuruş alınması kararlaştırılmıştı.²⁰⁹

İç piyasayı canlandırmak, üreticiyi desteklemek ve en önemlisi dışa bağımlılığı azaltmak için yapılan bu düzenleme ile Rusya ve Romanya’nın buğday piyasası üzerindeki etkisini kıracaktı. Durumun farkında olan Rusya, hemen faaliyete geçmişti. İstanbul’da bulunan Rusya elçiliğinin baş tercümanı Mösyö Maksimof Rıza Paşa’nın evine kadar giderek, Rus buğdayının Osmanlı topraklarına girmesine engel çıkaran gümrük düzenlemesinin durdurulmasını istemişti.²¹⁰ Gümrüklerde yapılan bu düzenlemeye gösterilen tepki sadece Maksimof’la sınırlı kalmamıştı. Resmi kanallardan İngiltere ve Rusya delegeleri Bâb-ı Ali’ye başvurarak orta yolun bulunması hususunda Osmanlı Devleti’ne baskı yapmaktaydı.²¹¹ Bu konunun görüşülmesi ve delegelerin isteklerinin hızlı bir şekilde neticelendirilmesi yönünde adımlar atılmıştı.²¹² Osmanlı Devleti, gümrük nizamnamesi ile ilgili itirazları bulunan sefaret tercümanlarına, Şura-yı Devlet azası Bedros Efendi nizamname hakkında bir takım açıklamalarda bulunarak olayları geçiştirmiş, yeni nizamnamenin eksiz şekilde uygulanmasına dikkat etmişti.²¹³

²⁰⁶ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1687/24; BOA, *DH.MKT.*, nr. 1950/25; BOA, *DH.MKT.*, nr. 1962/78.

²⁰⁷ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 17; İthal edilen buğdayların sıhhati hususunda bir takım şüpheler bulunsa da çürük buğdayların kaynağı sadece bu değildi. Nakliyat sırasında yağmurda ıslanıp kullanılamaz hale gelecek derecede çürüyen buğdaylarda bulunmaktaydı.

²⁰⁸ BOA, *BEO.*, nr. 443/33215.

²⁰⁹ BOA, *MV.*, 61/3.

²¹⁰ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 17.

²¹¹ BOA, *BEO.*, nr. 107/8001.

²¹² BOA, *BEO.*, nr. 107/8001; BOA, *BEO.*, nr. 220/16446.

²¹³ BOA, *BEO.*, nr. 401/30012; BOA, *BEO.*, nr. 429/32159.

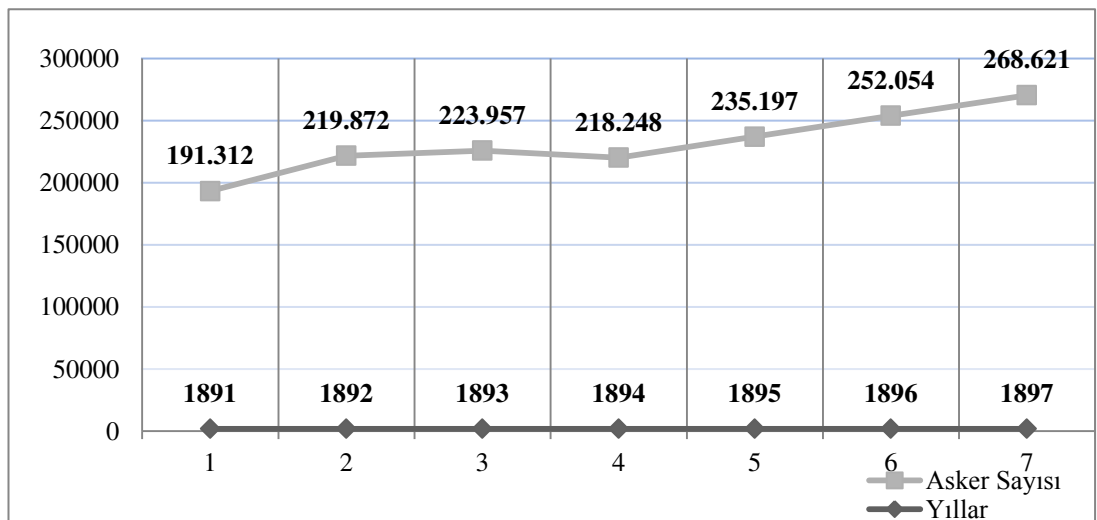
Rıza Paşa'nın Maksimof'a bu konuda taviz vermemesi, Bâb-ı Ali'ninde temkinli politikası neticesinde hem siyasi kanadın hem de askeri kanadın ittifakıyla, buğday ve unun ihracı meselesine bu şekilde bir çözüm getirilmişti.

2.4.1.4. Asker Sayısının Artırılması

Rıza Paşa Serasker olduğunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Seraskerlik makamı bünyesinde görev yapan personelinin sayısı 197.183 kişiydi. Bunun 191.312'si asker geriye kalanı da askeri hizmetlerin yürütülmesinde kullanılan personeldi.

Rıza Paşa Serasker olduktan sonra 1897 Osmanlı Yunan savaşına kadar Osmanlı ordusunun asker miktarı 1891 yılından itibaren 1894 yılı hariç sürekli artış göstermişti. 191.312 askerle işe başlayan Rıza Paşa, 1897 senesinde Osmanlı-Yunan Harbi çıktığında Osmanlı askerinin sayısını 268.621 kişiye ulaştırmıştı. Asker sayısının sürekli artışı bitip tükenmek bilmeyen eşkıyalık ve terör olaylarının kontrol altına alınarak asayişin temin edilmek istenmesinden kaynaklanmaktaydı. Aslında fazla gibi görünen bu miktarın, Osmanlı coğrafyası ve bu toprakların asayişinin sağlanması durumları göz önüne alındığında çok fazla olmadığı düşünülebilir. 1891 yılından 1897 yılına kadar asker sayıları grafik üzerinde değerlendirildiğinde aşağıdaki veriler ortaya çıkmaktadır.

1891-1897 Asker Miktarı

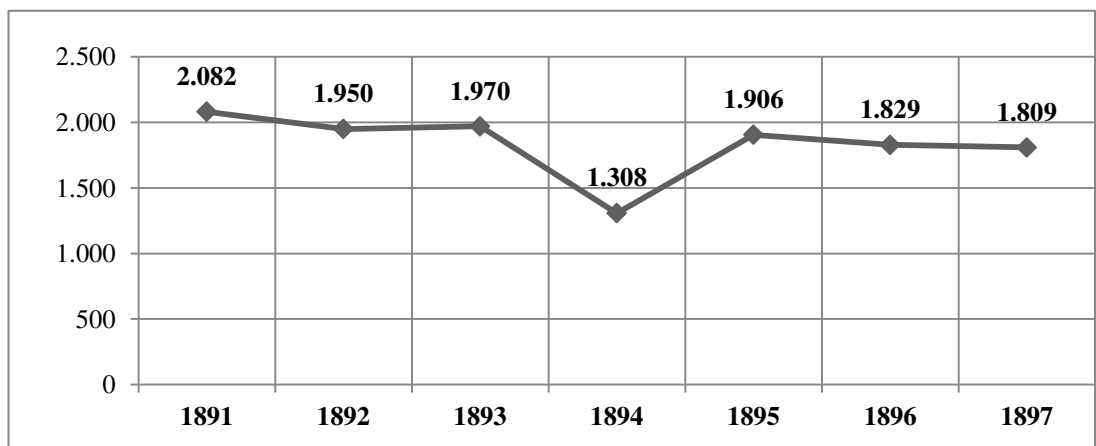
Grafik 2.2.

Kaynak: Ek.10.

Rıza Paşa 1897 Yunan Harbine kadar yaptığı çalışmalarla bu sayıyı artırmaya çalışmış, seraskerliğinin ilk 6 yılında mevcut 191.312 kişilik miktarın üzerine 77.309 kişi daha ekleyerek 268.621 kişiye çıkarmıştı. Ordunun 1897 yılına kadarki büyüme oranı, 1891 yılındaki 191.312 kişilik mevcudun ortalama %40 oranında arttığı görülmektedir.

Asker sayısı önemli bir miktarda artış gösterirken ekonomik anlamda sunulan imkanlar aynı doğrultuda artmamıştır. Malum olduğu üzere uzun süren savaşların Osmanlı maliyesi üzerine bindirdiği yük, kamu sektöründe farklı alanlardaki istihdamının genişlemesine ve kamu hizmetlerini yürüten memur sayısının artmasına rağmen, aynı eksenle ekonomik olanaklarında küçülmesine neden olmaktadır. Bu durum askerler içinde geçerliliğini korumaktaydı. Rıza Paşa artan personel miktarı ölçeğinde özellikle alt rütbelerde görev yapan (Yüzbaşı, Mülazım-ı Evvel ve Mülazım-ı Sani vs.) personelin maaşlarına bütçeyi zorlamayacak şekilde zam yapılması hususunu gündeme getirmiş ve muhtelif zamanlarda taşra ve merkez ordularının neferatına zam yapılmıştı.²¹⁴ Buna rağmen, hemen hemen artan asker sayısı oranında kişi başına düşen maaş ve tayinat tahsisatı daralmaktaydı. Serasker Rıza Paşa'nın ilk altı yılında Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden maaş ve tayinat bedelleri toplanıp asker sayısına bölüldüğünde senelik kişi başına düşen tahsisatı, aşağıdaki grafik ortaya koymaktadır.

Kişi Başı Düşen Yıllık Gelir (Kuruş)

Grafik 2.3.

Kaynak: Nizamiye Hazinesi'nden İlgili Yıllarda Tahakkuk Eden Maaş ve Tayinat Bedellerinin Değerlendirildiği Kısma Bakınız.

²¹⁴ BOA, Y.A.HUS., nr. 259/74; BOA, BEO., nr. 697/52270.

Grafikteki veriler değerlendirildiğinde, 1897 yılında askerlerin cebine giren yıllık miktar 1891 yılına göre toplam 273 kuruş azalmıştı. Bu düşüş, Nizamiye Hazinesi'nin 1891 yılında 2.082 kuruş olan kişi başı tahsisatının ortalama %13 oranında küçülmesi anlamına gelmekteydi.

Asker sayısı, Osmanlı Devleti'nin, Balkanlar, Arap Yarımadası, Afrika toprakları ve Anadolu'da bulunan geniş yüz ölçümü göz önüne alındığında aslında çok fazla bir kemiyete sahip değildi. Bu geniş toprakların savunması üstlenmiş olan Osmanlı askerinin, sınırlı sayıda personelle hizmetlerini yürüttüğü görülmektedir. Aynı zamanda askerin diğer sıkıntısı mali anlamda devletin olanaklarının yetersiz olmasıdır. Grafikte de görüldüğü üzere, alacakları miktarın sürekli artması lazım gelirken, tam tersine bir düşüş trendi içerisindeydi. Veriler, Osmanlı askerinin zor şartlar altında hatta imkanların olmadığı bir ortamda fedakarane bir şekilde vazife yaptıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

2.5. 1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI'NA KADAR SİYASET VE MEHMET RIZA PAŞA

2.5.1. Mehmet Rıza Paşa'nın İlk İcraatları ve Diplomatik Temasları

Kabinede serasker ve sadrazam dahil olmak üzere büyük bir değişiklik yapılmasıyla alt kadrolarda da birçok değişikliğin yaşanacağı aşikardı. Seraskerlik makamına atanan Rıza Paşa, icraatlarına Hassa ordusunda boş olan bazı kadroların doldurulması ve buralara atanacak zabitanın terfileri ile ilgili çalışmalar yaparak 17 yıl sürecek olan Seraskerlik görevinin ilk icraatını yapmıştı.²¹⁵

Rıza Paşa'nın serasker olarak atandığı bu günlerde, Bâb-ı Ali'nin gündemi Mısır meselesi ile meşguldü. Yeni Sadrazam Cevat Paşa Mısır'ın durumu ile ilgili İngiltere Sefiri Sir William White ile görüşmeler yürütmekteydi.²¹⁶ İngiltere sefareti ile diplomasi trafiğinin devam ettiği sırada sefir Sir White rahatsızlanmış, İngiltere'ye dönerken yolda vefat etmişti.²¹⁷ Yerine geçici olarak Deromondolef sefirliğe atanmış, Sir William White için yapılan cenaze töreni ve diğer bürokratik süreç

²¹⁵ BOA, *Y.MTV.*, nr. 54/51.

²¹⁶ BOA, *Y.EE.*, nr. 86/94.

²¹⁷ BOA, *YPRK.BŞK.*, nr. 24/52; BOA, *Y.EE.*, nr. 40/49; BOA, *Y.PRK.A.*, nr. 7/22; BOA, *İ.DH.*, nr. 1256/9866.

tamamlandıktan sonra İngiltere'nin İstanbul Sefiri olarak Madrid sefiri Sir Clare Ford tayin edilmişti.²¹⁸

Yeni sefirin tayin edilmesinin ardından Mısır meselesi konusunda sefâretle Osmanlı bürokratları arasındaki görüşme trafiği devam etmekteydi. Rıza Paşa'da diplomatik münasebetlerin yoğun olduğu sıralarda İngiltere'nin yeni sefirini ilk ziyaret edenlerden biriydi. Clare Ford, sefir olarak atandıktan iki hafta sonra Rıza Paşa ile görüşme talebinde bulunmuştu. II. Abdülhamit'e sorulup izin alındıktan sonra Rıza Paşa görüşmeye gitmiş ve padişahın selamını Clare Ford'a iletmiş, yeni elçinin II. Abdülhamit'ten rica ettiği şeylerin takip edildiğini bildirmişti. Bu haberi memnuniyetle karşılayan büyükelçi, göreve başladığı günden itibaren gördüğü iltifatlara teşekkür ederek Rıza Paşa'dan, padişaha hürmetlerini iletmesini istemişti.²¹⁹

2.5.2. İran Sınırı Meselesi ve Mehmet Rıza Paşa'nın Görüşleri

1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler için yeni bir serüvenin başlangıcını teşkil edecekti. Revan ve Nahcivan'ı ele geçiren Rusya, İran'la yaptığı Türkmen Çayı Antlaşması'na²²⁰ ve Osmanlı Devleti ile imzaladığı Edirne Antlaşması'na²²¹ Hristiyan halkın Rusya'ya göç etmelerini teşvik eden maddeler koydurmuştu. Böylelikle 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında, Doğu Anadolu'yu işgal ettiği sırada Ruslara yardım eden Ermenilere, Rusya topraklarına göç yolu açılmış ve gelecekte de Osmanlı-İran sınırında yaşanacak olan huzursuzlukların temeli atılmıştı.²²²

²¹⁸ BOA, *Y.PRK.HR.*, nr. 15/30; BOA, *Y.PRK.PT.*, nr. 8/26; BOA, *Y.A.HUS.*, nr. 254/90; BOA, *Y.A.HUS.*, nr. 255/12; BOA, *Y.PRK.EŞA.*, nr. 15/10; BOA, *İ.HR.*, nr. 324/20993; BOA, *İ.DH.*, nr. 1268/99721; BOA, *Y.A.RES.*, nr. 58/1; BOA, *İ.HR.*, nr. 325/21004; BOA, *Y.A.RES.*, nr. 58/6.

²¹⁹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 80/45.

²²⁰ Türkmen Çayı Antlaşması 29 Temmuz 1828 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşmanın 15. Maddesinde Güney Azerbaycan'a yerleşen ailelerin Rusya'ya göç edebileceği belirtilmiştir. Bu madde Ermeni Devleti'nin temellerini atmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Okan Yeşilot. (2008). *Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (34):187-199.

²²¹ Edirne Antlaşması Eylül 1829'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanmıştı. Bu antlaşmanın 13. maddesinde Rusya'nın işgal edip çekildiği topraklarda her iki tarafa da göçmek isteyenlere 18 ay müddet tanınmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan. (1951). *Edirne Antlaşması. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (1/2):111-151.

²²² Rusya'ya göç eden Ermenilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli. (1998). 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinde Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 13(17):365-434.

XIX. yüzyılın ilk yarısında bu şekilde başlayan süreç, 1877-1878 Osmanlı Rus-Harbi sırasında Rusların Doğu Anadolu'yu işgal etmesiyle yeni bir ivme kazanmıştı. Doğu vilayetlerinde yaşayan Ermenilerin, işgal sırasında Ruslar tarafından Türk halkına karşı kullanımları burada yaşayan Ermenilerle yakın münasebetler kurmalarına olanak sağlamıştı.²²³ Savaşın sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde de Ermenilerin bulunduğu vilayetlerde ıslahat yapılması taahhüt edilmiş ve Ermeni meselesi uluslar arası bir boyut kazanmıştı.²²⁴ Ermeni olaylarının bu şekilde gelişmesi üzerine II. Abdülhamit, Doğu Anadolu'yu içine alacak şekilde bir Ermeni Devleti'nin kurulmasının önüne geçmek, bölgeye yeni bir siyasi, politik ve iktisadi çehre kazandırmak için 1891 yılında “*Hamidiye Alayları*” adını taşıyan birlikleri kurmuştu.²²⁵ Ermeniler arasında büyük rahatsızlığa sebep olan bu teşebbüsün yanı sıra, Rusya'ya güvenilmemesi ve Osmanlı Devleti'ne sadık kalınmasını savunan Eçmiyazın Katagigosu I. Makarios'un 1891 yılında ölümünden sonra yerine geçen Krimyan'la Osmanlı Devleti'nin arasının açık olması doğu sınırlarındaki hareketliliğin artmasına sebep olmuştu.²²⁶

Yukarıda değinilen sebeplerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin doğusunda Rusya ve İran'ın desteğini yanlarına alan Ermeniler, çetecilik faaliyetlerini yoğunlaştırmıştı.²²⁷ Sınırdaki tansiyonun yükselmesi ve bunu fırsat bilerek İran'ın Osmanlı Devleti'nin zafiyetinden faydalanmak istemesi, buralarda durumun anlaşılması amacıyla yapılacak araştırmalar için keşif memuru tayin edilmişti.²²⁸ İran'ın Osmanlı Devleti'ne tehditkâr bir politika izlemesinde Irak'ta etkinliğini artırmak isteyen ve sürekli buradaki aşiretleri kışkırtan İngiltere'nin de rolü vardı.²²⁹ İran ordusunun sınırları ihlal edeceği endişesinin artması üzerine, sınırın korunması ve böyle bir şeye izin verilmemesi merkezden gönderilen emirlerle sıkı sıkıya tembih

²²³ Rusların Doğu Anadolu'yu İşgal etmeleri ve Ermenilerin bu konudaki fonksiyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Küçük. (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3265, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3201, İstanbul, s. 30 vd.

²²⁴ Antlaşmanın ilgili maddesi için bkz. Nihat Erim, *Devletlet Arası...*, s. 423.

²²⁵ Hamidiye Alayları ile ilgili genel bilgi için bkz. Bayram Kodaman. (1979). Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağan Sayısı*, (32):427-480.

²²⁶ Ali Arslan. (2002). Eçmiyazın'da Krimyan'ın Katagigosluk Dönemi ve Osmanlı-Eçmiyazın İlişkilerinin Bozulması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı*, (37):27-43.

²²⁷ BOA, *Y.PRK.HR.*, nr. 13/61; BOA, *Y.A.HUS.*, nr. 246/28; BOA, *A.MKT.MHM.*, nr. 502/25; BOA, *İ.DH.*, nr. 1264/99367.

²²⁸ BOA, *DH.MKT.*, nr. 1942/119.

²²⁹ Ali Karaca. (1993). *Anadolu Islhâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*. Eren Yayınları, İstanbul, 34-35.

edilmekteydi.²³⁰ Bir diğer yandan da 7 Aralık 1891 tarihinde, herhangi bir sınır ihlali durumunda gerekenin yapılması için Irak ve Mezopotamya bölgesinin korunmasından sorumlu olan Altıncı Ordunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin giderilmesi, erzak ve eşya takviyesi için çalışmalar yapılması istenmekteydi.²³¹

Bu talep doğrultusunda önce Dördüncü Ordunun askeri vaziyeti ve ihtiyaçları tespit edilmişti.²³² Muhtemel bir sınır ihlalinde Osmanlı Devleti'nin karşılık verebilmesi için Altıncı Orduya yetmiş bin liralık tahsisat yapılması gerekmekte, ve bu paranın da istikraz yada bankalardan borç alınarak mutlaka tedarik edilmesi hususuna özenle vurgu yapılmaktaydı.²³³ Eksikliklerin tamamlanması için gerekli muhaberele ilgili makamlarla yapılmış,²³⁴ izlenecek yol haritası Rıza Paşa tarafından çizilmiş, paşa bu konudaki çalışmalarını 24 Aralık 1891 tarihinde tamamlamıştı.

İran sınırında yaşanan gelişmeler üzerine Rıza Paşa, o dönemde Yaver-i Ekrem yani padişah danışmanlığı yapan Şakir Paşa²³⁵ ile müzakerelerde bulunarak şu tespitleri yapmıştı:

Rıza Paşa görüşlerini sunduğu yazısında, İran ordusunun durumunu betimlemektedir. Ancak İran ordusu ile ilgili bilgi verirken istihbarat raporlarından ve Tahran sefiri Halit Beyefendiden²³⁶ tam net bir bilgi alınamadığı, Avrupa kaynaklı malumatın ise mübalağalı olduğunu belirtmiştir. Edindiği bilgilerden yola çıkarak muhtemel bir sınır hareketinde İran ordusunun, 78 tabur piyade, 500 mevcutlu 2 tabur süvari alayı, 20 top bataryası ve toplamda İran ordusunun 60.700 neferden

²³⁰ BOA, *Y.PRK.UM.*, nr. 24/63; BOA, *BEO.*, nr. 10/721; BOA, *Y.MTV.*, nr. 63/25; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulnasır Yiner. (2006). *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, s. 124-125.

²³¹ BOA, *MV.*, nr. 68/41; BOA, *İ.DH.*, nr. 1253/98320; Abdulnasır Yiner, a.g.t., s. 129-130.

²³² BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 78/4.

²³³ BOA, *İ.DH.*, nr.1256/98564; BOA, *İ.DH.*, nr. 1256/98581.

²³⁴ BOA, *Y.MTV.*, nr. 57/58.

²³⁵ Şakir Paşa 1890-1895 yılları arasında bu görevi yürütmüş başta Irak olmak üzere pek çok konuda çalışmalar yapmıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islhâtı...*, s. 35-36.

²³⁶ Halit Beyefendi İran sınırında problemler yaşandığı esnada 18 Ocak 1892 tarihinde görevden alınmış yerine Elazığ Valisi Nasuhi Bey atanmıştı. BOA, *Y.E.E.*, nr. 59/61.

oluştüğünü tahmin etmektedir.²³⁷ Ayrıca İran ordusunun yeni silahlar satın aldığını da verdiği malumatın sonuna ilave etmiştir.²³⁸

Rıza Paşa'nın görüşleri doğrultusunda İran ordusunun sınırdaki faaliyetlerine karşı Osmanlı Ordusu'nun teşkilatlandırılması ise şöyle olacaktır:

Yukarıda da değinildiği üzere, İran sınırında yaşanan problemlere ve olası bir ihlale karşılık verilebilmesi için Altıncı Ordunun güçlendirilmesi tasarlanmıştır. Bu kapsamda, Birinci, İkinci ve Beşinci Orduların tertib-i sani neferatından 3.500 nefer toplanıp Altıncı Orduya sevk edilecekti. Dördüncü Ordu mevcudundan, 4 nizamiye taburu, nizamiye ve rediflerden oluşan 70 piyade taburu, 6 süvari alayı, eski toparlarla mücehhez olan taburlara takviye olarak 58 kıta seyyar ve 14 kıta cebel topları, yine Dördüncü Ordudan nizamiye ve redif olarak toplam 62 piyade taburu, 6 süvari alayı, 25'i seyyar ve 3'ü cebel olmak üzere tamamı 100 kıta toparlarla mücehhez olmak üzere, 30 batarya topçudan ibaretti. Ayrıca yeni teşkil edilmiş olan Hamidiye Alayları'ndan da otuz sekiz alay Altıncı Orduya ilave edilmişti.²³⁹

Rıza Paşa, Altıncı Ordu'nun tüfek bakımından da desteklenmesini öngörmüştü. Bu kapsamda, üçüncü orduda bulunan 8.785 Şnayder tüfeğinin nakledilmesi kararlaştırılmıştı.²⁴⁰ Rıza Paşa, daha sonra Altıncı Ordu'nun elinde bulunan Şnayder ve Winchester marka tüfeklerinin kullanım ve tamirinin mümkün olmadığını görmüş, bu tüfeklerin mavzer tüfekleri ile değiştirilmesini istemişti.²⁴¹ Ancak maddî imkanların kifayetsizliğinden olsa gerek Altıncı Orduda bu silahların kullanımına devam edilmiş hatta fişek desteğinde de bulunulmuştu.²⁴²

Ordunun sevki ve cephanelerin taşınmasında kullanılan binek hayvanları için duyulan ihtiyacın hizmet verilen bölgenin mahalli rüsumatından 25.000 lira,

²³⁷ BOA, *Y.MTV.*, nr. 57/60, leff 1.

²³⁸ Ermeni çetelerini destekleyen İngiltere ve Almanya'nın İran toprakları üzerinden, onlara kaçak yollardan silah ulaştırdığı ve bu yolla İran'ın da silah ithal ettiği yönünde haberler İstanbul'a ulaşmaktaydı. Rıza Paşa'da bu bilgilerden hareketle yazısında İran'ın yeni silahlar satın aldığını değinmiş olmalıdır. Bu konuda arşivde çok sayıda belge mevcuttur. Genel bilgi için bkz. BOA, *Y.PRK.DH.*, nr. 4/23; BOA, *İ.DH.*, nr.1256/98564; BOA, *DH.MKT.*, nr. 1845/5; BOA, *Y.PRK.AZJ.*, nr. 20/38.

²³⁹ BOA, *Y.MTV.*, nr. 57/60.

²⁴⁰ BOA, a.g.b.

²⁴¹ BOA, *Y.MTV.* nr. 58/11.

²⁴² BOA, *Y.PRK.ASK.* nr. 77/16.

geriye kalan 25.000 liranın da muhtelif vilayetlerden tedarik edilmesi kararlaştırılmıştı.²⁴³

Bu şekilde teşkilatlandırılan Osmanlı ordusu, İran hududunda bulunan Hanekin ve Süleymaniye mevkilerine yoğun bir şekilde yerleştirilecek, İran tarafından gelen herhangi bir saldırı olayında Basra'ya kadar Osmanlı Devleti'nin sınırlarını muhafaza etmek için görev yapacaktı.²⁴⁴

2.5.3. Bulgarların Çetecilik Faaliyetleri ve Mehmet Rıza Paşa'nın Çalışmaları

Şarkî Rumeli'de 1885 yılında bağımsızlık için önemli bir adım atılmıştı. Alexandre Battenberg'in kral ilan edilerek Doğu Rumeli ve Bulgaristan'ın birleştirilmesi, Bulgarları bağımsızlık için cesaretlendirmişti.

Diğer yandan Bulgaristan'da yaşanan bu gelişmeler Makedonya'nın da bağımsızlığına kavuşması için çalışmaları başlatmış, yapılacak olan ihtilalin alt yapısı da Bulgar toprakları üzerinde atılmıştı. Makedonya'yı karıştırmak isteyen Bulgar çeteleri, Bulgaristan sınırları dahilinde silah stoğu yapıyor, aynı zamanda Makedonya ahalisini de el altından silahlandırıyor.²⁴⁵

Karadağ ve Bulgaristan'daki durumu yakından takip eden Osmanlı Devleti, Karadağ prensinin Rusya'ya gittiği ve Bulgaristan'daki görevlilerden Mösyö Bojo Karadağ için silah tedarik etmekle uğraştığının haberi İstanbul'dan duyulmuştu.²⁴⁶ 1893 yılında Bulgarların silah ve mühimmat miktarlarının arttığını görmüş ve durumu tahkik ettirmişti.²⁴⁷

Titizlikle gelişmeleri takip eden Osmanlı yönetimi, Bulgaristan'ın silah miktarını tahkik ettirdikten sonra Osmanlı askerinin, Bulgarlara mukabele edecek durumda olup olmadığının araştırılmasını istemişti.²⁴⁸ Bunun için bir komisyon kurulmuş, Rıza Paşa'da komisyon başkanı sıfatıyla çalışmalara nezaret etmişti.

²⁴³ BOA, *Y.MTV.*, nr. 57/60.

²⁴⁴ BOA, a.g.b.

²⁴⁵ BOA, *DH.MKT.*, nr. 2057/109; BOA, *Y.MTV.*, nr. 76/29.

²⁴⁶ BOA, *Y.PRK.EŞA.*, nr. 16/89.

²⁴⁷ BOA, *Y.A.HUS.*, nr. 269/96.

²⁴⁸ BOA, *Y.PRK.MYD.*, nr. 12/45.

Rıza Paşa'nın evinde 22 Mayıs 1893 tarihinde saat dört buçuk raddelerinde toplanan komisyonun, çalışmaları sonucu Bulgaristan ordusu ile ilgili bilgilere ulaşmış, Osmanlı askerinin de ihtiyaçlarını tespit etmişti.²⁴⁹

Komisyonun sunduğu tahkikat raporunda, temin edilmesi gereken top, silah ve bunlara ait mühimmatın imal ettirilerek tedarik edilmesi düşünülmüş, çalışmaların vakit alacağına dikkat çekilerek bir an evvel hazırlıkların başlaması kararlaştırılmıştı. Bunun dışında mübaya'a yoluyla temin edilecek mühimmatın tedarik edildiği şirketlerle anlaşma sürelerinin dolduğu, aksaklık yaşanmaması için hızlı bir şekilde kontratların yenilenmesi gerektiği belirtilmişti. Bu çerçevede 100.000.0000 mavzer fişegi, obüs topları ve mantel toplarının tedariki için gerekli finansmanın hemen sağlanması istenmişti. Bunların yanı sıra, koşum takımları, asker için elbiseler, "iştirâ" yöntemiyle, yani hızlı bir şekilde, halktan satın alınacaktı. Diğer ihtiyaçların temininde herhangi bir sorun yaşanmaması için imkanları kısıt olan Maliye Hazinesi'ne ilgili tebligat ve emirlerin gönderilmesi istenmekteydi.²⁵⁰

Böylelikle Bulgarların faaliyetlerine karşı önlem alınması amacıyla Rıza Paşa'nın nezaret ettiği komisyon çalışmalarını 22 Mayıs 1893 tarihinde tamamlamıştı.

2.6. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ VE MEHMET RIZA PAŞA

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin tam bir felaketle neticelenmesi Osmanlı kamuoyunda büyük bir infiale sebep olmuştu. Yunanistan'ın bağımsız olmasının ardından Girit'i topraklarına ilhak etmek için verdiği mücadele, önce başarısızlıkla neticelenen 1866 Girit isyanını, sonra da savaşla sonuçlanan 1896 Girit isyanını doğurmuştu.

2.6.1. 1895-1896 Girit İsyanları ve 1897 Osmanlı-Yunan Harbini Hazırlayan Etmenler

1878 Berlin Antlaşması ile, malum olduğu üzere, Romanya, Sırbistan ve Karadağ sınırlarını genişletmiş, Rusya ise Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Batum'u topraklarına katmıştı. 93 Harbi'ni fırsat bilip adada ayaklanma çıkarmalarına rağmen, Berlin Antlaşması'nda Girit'in Yunanistan'a ilhakına yol

²⁴⁹ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 57/60, leff 2.

²⁵⁰ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 57/60.

açacak bir madde koyulmamıştı. Yunanistan da bu durumdan hareketle Girit'i topraklarına katmak için faaliyetlere başlamıştı. Adada sükuneti sağlamak isteyen Osmanlı Devleti, 1878 yılında yürürlüğe koyduğu Halepe Fermanı ile şunları taahhüt etmekteydi;

Girit'e Hristiyan bir vali atanacak ve bu vali beş yılda bir değiştirilecekti. Girit'te teşkil edilecek Genel Meclis'in, 49 üyesi Hristiyan 31 üyesi de Müslüman olacak, aldığı kararları II. Abdülhamit onayladıktan sonra yürürlüğe girecekti. Bunun yanı sıra mülki idare memurlarının Müslüman ve Hristiyan olmak üzere sayıları belirlenmişti. Vergiler ve toplanan miktarın hangi kalemlere harcanacağı da Halepe Fermanı'na yansımıştı.²⁵¹

Barış ortamı sağlandıktan sonra Osmanlı Devleti'nin kendini yavaş yavaş toparlaması üzerine, II. Abdülhamit Girit'te merkezi otoriteyi kurmak için buraya Müslüman valiler atamaya başladı. II. Abdülhamit'in bu projesi, Giritli Hristiyanlar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Temmuz 1894'te Girit Valisi Mahmut Celalettin Paşa'ya karşı suikast girişimi bu tepkilerin zirveye ulaştığını göstermekteydi. Bu olay adada zaten sürekli çatışma halinde olan Müslüman halk ile Hristiyan halk arasındaki gerginliği iyice tırmandırmıştı.²⁵²

Girit'te yaşanan karışıklıkların altında 1895 yılında Manousos Koundouros liderliğinde İsfakya'da kurulan "*Epitropi*" adındaki ihtilal cemiyeti de yatmaktadır.²⁵³ Osmanlı Devleti'nin başta Ermeni meselesi olmak üzere, pek çok sorunla uğraşıyor olmasını fırsat bilerek Girit'i ilhak etmek için iyi planlanmış bir ayaklanma ile Yunanistan'ında desteğini sağladıktan sonra birleşmeyle neticelenecek bir isyanı teşebbüsünde bulunacaktı.²⁵⁴

Mahmut Celalettin Paşa'ya suikast girişiminden sonra olaylar bir türlü durulmak bilmemişti.²⁵⁵ Nitekim bu sürecin sonunda Mahmut Celalettin Paşa kendi isteği ile sağlık sorunlarını bahane ederek görevinden ayrılmış, yerine vali vekili

²⁵¹ Cemal Tukin. (1979). Girit. *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, s. 798; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme...*, c.III, s. 28-29.

²⁵² Emin Ünsal. (2009). *Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Edirne, s. 58; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme...*, c.III, s. 51.

²⁵³ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme...*, c.III, s. 52.

²⁵⁴ Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.t, s. 145; Cemal Tukin, a.g.m., s. 798.

²⁵⁵ BOA, Y.A. HUS., nr. 304/92.

sıfatıyla eski İspanya sefiri Turhan Paşa atanmış ve yeni vali Girit'te karşılanarak 5 Ağustos 1894 tarihinde görevine başlatılmıştı.²⁵⁶ Turhan Paşa'nın 8 Nisan 1895 tarihinde Girit valiliğine asaleten atanması Hristiyan cenah tarafından tepkiyle karşılanmış, Yunanistan'da dört milletvekili, bu atamanın Halepa Sözleşmesi'ne uygun olmadığını iddia ederek itiraz etmişti.²⁵⁷

Turhan Paşa'nın valiliğinin adada ve Yunanistan'da tepkiyle karşılanması sonucu, beş yıl aradan sonra olaylı bir şekilde Girit Meclisi yeniden toplanmıştı. Bu mecliste, Halepa Fermanı'nda belirlenen siyasi ve hukuki şartların geri verilmesi istenmiş, sonra meclis dağılmıştı. Hristiyan üyeler de Girit'in geneline yayılarak örgütlü bir eylem oluşturmak için çalışmalara başlamıştı.²⁵⁸

Giritlilerin tepkileri sonucu devlet buraya bir Hristiyan vali atamaya karar vermişti. Turhan Paşa'nın yerine önceden Sisam adasında görev yapan Aleksandr Kara Todori Paşa Girit Valiliği'ne atanmıştı.²⁵⁹ Bu tayin her ne kadar adadaki bazı olayları yatıştırırsa da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki rekabeti tetiklemişti.

Tüm bu olaylar yaşanırken Girit'teki asi Rumlar'da harekete geçmişlerdi. Vamos'ta bulunan Osmanlı ordugahı eşkiya tarafından kuşatılmış, ciddi zayıat vermişti.²⁶⁰ Olayların şekilde büyümesinde Vali Kara Todori Paşa'nın pasif kalmasının payı büyüktü. Bu sebepten dolayı istifa etmiş,²⁶¹ yerine Turhan Paşa ikinci kez vali tayin edilmişti.²⁶²

Kara Todori Paşa'nın valilikten ayrılması üzerine buradaki asayişin sağlanması için Turhan Paşa tayin edilirken, Girit Jandarma Komutanlığına Selanik Jandarma Komutanı Abdullah Paşa atanmıştı.²⁶³ Jandarma komutanı Abdullah Paşa'nın ilk işi Vamos mevkiinde tarassut altına alınmış olan Türk garnizonunu kurtarmak oldu. Müslüman halkı daha güvenli bir yere sevk ederek isyanı bastırdı.²⁶⁴

²⁵⁶ BOA, *Y.PRK.MYD.*, nr. 15/18; BOA, *Y.PRK.BŞK.*, nr. 37/37; BOA, *Y.A. HUS.*, nr. 305/29; Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.t, s. 145.

²⁵⁷ BOA, *DH.MKT.*, nr. 364/23; BOA, *Y.A. HUS.*, nr. 348/2.

²⁵⁸ Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.t, s. 146.

²⁵⁹ BOA, *İ.MTZ.GR.*, nr. 28/1041.

²⁶⁰ Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.t, s. 147.

²⁶¹ BOA, *Y.A.RES.*, nr. 78/8.

²⁶² BOA, *İ.MTZ.GR.*, nr. 29/1082.

²⁶³ BOA, *İ.AS.*, nr. 12/63.

²⁶⁴ Emin Ünsal, a.g.t., s. 59.

Turhan Paşa'nın ikinci valiliği döneminde isyanlar durdurulmuştu. Ancak, Aleksandr Paşa'nın yerine vali olması tepkiyle karşılanmıştı. Aynı zamanda, adada katliamlar devam etmekteydi. Bu sebepten ötürü Turhan Paşa Girit Valiliği görevini de Girit komutanı Abdullah Paşa'ya devretmiş, böylelikle Abdullah Paşa Girit'in hem kumandanı hem de valisi olmuştu.²⁶⁵

Tüm yetkileri elinde toplayan Abdullah Paşa, hızlı bir şekilde Girit'te 16 taburla teşkilatlanmış orduyu Anadolu'dan takviye kuvvetlerle 30'a çıkardı. İsyân hemen hemen kontrol altına alınsa da Yunanlılarında Girit'e gönüllü asker göndermesi, çarpışmaların devam etmesine neden oldu. II. Abdülhamit Hristiyanları yatıştırmak için Halepa Fermanı'nın yeniden uygulanmaya konulacağını taahhüt etti. Bu duruma Müslümanların tepki göstermesi ve adada tansiyonun yükselmesi üzerine, asayiş ve sükunetin sağlanması için Avusturya'nın teşvikleri ile Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler devreye girdi. Yapılan görüşmeler neticesinde tüm devletler müşterek bir nota hazırladı ve bunu Bâb-ı Ali'ye bildirdi. Bu nota dört madde üzerine temellendirilmişti;

1. Girit'e Hristiyan bir vali tayin edilmesi.
2. 1878'de yürürlüğe giren Halepa Nizamnamesi'nin yeniden tatbik edilmesi.

Bu ilk iki madde Rusya tarafından öngörülmüş ve Bâb-ı Ali'ye sunulan notaya eklenmiştir.

3. Genel meclisin toplantıya çağırılması.
4. Genel af ilanı.²⁶⁶

Bu taleplerin uygulanması için Bab-ı Ali teşvik edilirken, diğer yandan da askeri idarinin mülki idareden önce geldiğini bahane ederek kumandanlık vazifesinin rütbe bakımından Abdullah Paşa'dan daha düşük birine verilmesini istemekteydiler.²⁶⁷ II. Abdülhamit ise bu isteği, pratik bir formül geliştirerek Sisam Beyi Georges Borevitch Paşa'yı Girit valisi, adadaki asayışı kontrol etmek içinde

²⁶⁵ BOA, *İMTZ.GR.*, nr. 29/1091.

²⁶⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme...*, c.III, s. 55-57; Emin Ünsal, a.g.t., s. 60-61.

²⁶⁷ Metin Hülâgü. (2000). 1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit. http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302115455_0.pdf. (05.07.2012).

Abdullah Paşa'yı Müşir rütbesi ile Girit kumandanı tayin ederek yerine getirmişti.²⁶⁸ Böylelikle II. Abdülhamit Hristiyan bir valinin atamasını yaparak adada Müslüman vali ve komutana gösterilen tepkiyi kırmış oluyordu. Bir diğer yandan da güç dengesini Osmanlı Devleti'nin lehinde bulundurmak için Abdullah Paşa'yı Müşir rütbesiyle Girit kumandanlığına atamıştı. Bu atamayla adada yaşayan Müslüman halkın asayiş kudretsiz ve tecrübesiz bir kumandanın eline bırakılmamış oluyordu.²⁶⁹

Osmanlı idaresinin tüm iyi niyetli adımlarına rağmen, Girit'te olayların önü alınamıyordu. Girit'in muhtelif köylerinde toplam 67 Müslüman, haince ve hunharca aşağılanarak katledilmişti.²⁷⁰ Yunanistan, Girit Hristiyanlarına açık bir şekilde destek vermekteydi. Kendi basını ve Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin kışkırtmasıyla savaştan çekinmeyen bir tavır takınmıştı. Osmanlı Devleti ise, Abdülaziz devrinden beri problem olan Girit'in uluslararası müdahalelere açık kalmasından çekinmiş, daha çok ılımlı politikalar izlemişti. Gereğini yapma hususunda çalışmalarda bulunduğu ise İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya'nın müdahaleleri ile karşılaşmıştı. Avrupa'yı karşısına almak istemeyen Osmanlı Devleti, hep temkinli bir siyaset izlemiş, meselenin politik yollarla halledilmesi için çaba sarf etmişti. Osmanlı Devleti'nin hassasiyetine rağmen, bundan cesaret alan Yunanistan, Albay Vassos'u Girit'i Yunan Kralı I. George adına işgal etmekle görevlendirmişti.²⁷¹

2.6.2. Albay Vassos'un Girit'e Çıkışı

Albay Timoleon Vassas'ın Girit'e maiyetindeki birliklerle çıkararak adayı işgal etmesi kararlaştırdıktan sonra, Yunanistan Dış İşleri Bakanlığı faaliyete geçmişti. 10 Şubat 1897 tarihinde büyük devletlere adanın Yunanistan topraklarına dahil edilmesini talebinde bulunmuşlardı. Bu şekilde Girit'in ilhakı duyurulduktan sonra 13 Şubat 1897 tarihinde Albay Vassos, Girit Adasına çıkarak, kendisine verilen

²⁶⁸ BOA, *BEO*, nr. 800/59963; Ayşe Nükhet Adıyeke, a.g.t, s. 157.

²⁶⁹ BOA, *Y.PRK.A.*, nr. 11/3; BOA, *İ.TAL.*, nr. 99/23.

²⁷⁰ Emin Ünsal, a.g.t., s. 73-80.

²⁷¹ Metin Hülal, a.g.m.; Ayşe Nükhet Adıyeke, a.g.t, s. 163-173.

talimat doğrultusunda Girit Adasını Yunanistan'a ilhak ettiğini bildiren bir beyannameyi okudu ve en küçük kazalara kadar bu bildiriye dağıttı.²⁷²

Girit'in Yunanistan'a ilhakı için sürdürülen çalışmaları haber alan Osmanlı Devleti, sefirlere durumu bildirerek diplomatik faaliyetlerini başlatmıştı.²⁷³ 10 Şubat 1897 tarihinde Yunan Dışişlerinin girişimleri aynı gün duyulmuş ve teessüfle karşılanmıştı.²⁷⁴ Girit'in Yunanistan'a ilhak edildiği 13 Şubat tarihinden itibaren Yunanlılar, adaya sürekli takviye güç göndermekte, buda yetmiyormuş gibi Ramazan ayında adadaki Müslümanları yaşlı, kadın, çoluk-çocuk ayrımı yapmaksızın katletmekteydi. Yunanistan'ın hedefi en hızlı şekilde Girit adasını kendi topraklarına katmaktı.²⁷⁵

Yunanistan'ın adayı işgalini yakından takip eden Avrupa devletleri ise, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir savaş çıkmasını istemediklerinden, herhangi bir askeri tedbire müsaade etmiyorlardı. Aynı zamanda Yunanistan birliklerini abluka altına alarak adanın işgalini engellemişlerdi. Sınırlarını genişletme niyetinde olan Yunanistan, Girit'te başarılı olamayınca bu politikasını sürdürmek için kara ve deniz kuvvetlerini hazırlayarak Teselya ve Yanya'nın tamamını ele geçirmek üzere sınırlarda sevkıyat başlattı.²⁷⁶

2.6.3. Sınırlarda Tansiyon Yükselirken Mehmet Rıza Paşa'nın Olaylarla İlgili Değerlendirmeleri

Rıza Paşa, icraatlarını anlattığı “*Hülâsâ-i Hâtırât*” isimli eserinde, Girit'in ilhakı ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşında geniş yer ayırmaktadır. Bu kısımda, Yunanistan'ın kurulmasından (1830) itibaren, Megal-i İdea düşüncelerini gerçekleştirmek üzere Girit ve Makedonya topraklarına göz diktiklerinden bahseder ve meselenin tarihsel temellendirmesini bu şekilde yaptıktan sonra Nisan 1897'de çıkacak olan savaşa kadar olan süreci şu sözlerle anlatmaktadır:

²⁷² Mehmet Uğur Ekinci. (2006). *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: a Diplomatic History*, Master of Art Thesis, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara, p.p. 19-38; Ayşe Nühket Adıyeke, a.g.t, s. 171.

²⁷³ BOA, Y.A.HUS. nr. 366/25.

²⁷⁴ BOA, Y.A.HUS. nr. 366/40.

²⁷⁵ BOA, Y.PRK.A., nr. 11/35.

²⁷⁶ Metin Hülagü. (2008). *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*. Yitik Hazine Yayınları, İzmir, s. S. 49-57.

“Deliyani²⁷⁷ kabinesi’nin sevkiyle şîrâze-i idâremizin vaz’ı ve hâlinden bi’l-istifâde bir kere Makedonya’ya doğru yürümek, anâsır-ı sâ’ire ile de meskûn olan bu kıt’amızda kendilerine mümkün mertebe sür’atle büyük bir hisse-i istifâde te’mîn etmek azminde bulunuyorlardı.

Bütün Yunanistan’da hâzırlıklar devâm ediyor, bunca zamândır münfesihi olmuş addededilen Hâk-i Pâk-i Osmâniyye’nin revâtib ve mufasssalı tutub tutmadığı ümîd-i muvaffakiyet ile tecrübe edilmek fikrinde bulunuyorlardı; bir taraftan sefâ’in-i harbiye ve bi’l-hâssa torpidolar mübâyâ’a, diğer taraftan kuvve-i askeriyelerini ellerinden geldiği kadar tezyîd ve ıslâh ve mühimmât siparişleri i’tâ ediliyordu.

Burada verilen müte’addid muhtıralara, lâyihalara rağmen lâ-kaydâne davranılıyordu.

Yunanlılar hudûda asker sevk ediyor, Prens George başkumandan sıfatıyla Yenişehir’e kadar çıkıyor, hudûddan eşkiya kisvesi altında çete muhârebeleri verecek asker geçiriliyor, hudûd boyunda bunların arkasında kuvvetü’-z-zahir olacak fırkalar bulunduruluyor, şekavet yevmen fe-yevmen artıyor, Asâkir-i Osmâniyyeden telefât vuku’ buluyordu.

Biz güyâ hiç, hiçbir şey olmuyormuş gibi asla kımıldamıyorduk; hudûdumuzun müte’addid noktasından geçirilen birçok eşkiyanın asker olduğu resmen te’yîd ve zâbitân idâresinde hatta bozulanlarla sevk olundukları ta’yîn ediyordu. Biz ise İzzet Paşa²⁷⁸ gibi bir bed-mâyenin öne alınamayan tezvîrât ve telkînâtı ile hâlâ harbdan mütebâ’üd ve muhteriz bulunuyorduk. Ve bu tebâ’üd ve ihtirâz ile Yunanlıların bâ-husûs Girid hakkındaki âmâl ve ihtirâsâtını ân be-ân artırmış oluyorduk.

Avrupa matbu’âtına iyiden iyiye eğlence olmuş, sermâye-i zillet teşkil etmiş idik. Vatan-ı mukaddesimiz artık marîz nazarıyla değil muhtazır nazarıyla bakılıyordu, halbuki Mîralay Vasso[s] Girid’e az çok ehemmiyetli bir kuvvetle çıkmış, Girid İslâmlarının vâveylâ-yı tazallümesi âfâk-ı hamîyyeti inletmekte bulunmuş idi. Nihâyet Girid’e sevkîyât-ı askeriyemizi kemek, bütün bütün mümteni’ kılmak üzere Girid sularına bir de torpido filosu yollamıştı.

Her tarafın enzâr-ı tezyîfî üzerimizde temerküz ettiği böyle bir sırada ez-kazâ bir kabza-i hâk-i pâk-i Osmâniyye’nin Yunanistana geçmesi hükûmât-ı sagîre-i mücâvire tarafından birden bin dürlü du’â-yı ta’vîzâta kapı açarak bir sadme-i hâ’ileye müceb olabileceği ihtimâl-i sakîmi göz önünden bir ayrılmamak lazım idi.

Halbuki –[1]301 ictimâ’ında olduğu gibi- artık rediflerin çırıl çıplak kalmaları ihtimâlî yokdu. Umûm redif debboylarına sekiz yüz mevcûd hesabıyla icâb eden elbise fabrika çuhasından i’mâl ve irsâl kılınmış idi.

Bu ihtiyâtın hasbe’l-himâye bana bahş ettiği hatt ve meserretin derecesini ta’rîf edemem. Çünkü lede’l-icâb celb ve cem’ edilecek kuvve-i askeriyemizin ortak birer palas-pâre-i sefâlete bürünmüş olarak değil, belki mehmâ-emken bir şekl-i muntazım-ı askeriyede ibrâz rû-yı celâdet edeceklerinden emîn idim.

Hatta bu itmi’nân Yunanlıların tedârikât-ı seferiyeleri devâm ettiği sırada ecnebî bir me’mûr-ı siyâsiyye benim oldukça cür’etkârâne idâre-i lisân eylemekliğimle bâdî olmuşdu:

Bir gün hânemde oturuyordum, düvel-i mu’azzamadan birinin el-yevm bir tarafa nakl edilmiş sefîri tarafından sefâreti baş tercümânı ile ol vakit hidmet-i devletde bulunan Deforj Paşa²⁷⁹ nezd-i acizâneme gönderildi. Bunlar Yunanlıların hudûd üzerinde bir takım istihzârât-ı askeriyede bulunduklarından, bunun neticesinde, bir temâs-ı ciddî tahassul edeceğini, Devlet-i Aliyye hâzır olmadığı cihetle netâ’icin vahîm olacağını aşîyân ve tarafımızdan gizli sevkîyâtta bulunulduğu işidilmesine nazaran bu yüzden mehâlik-i cedîdeye meydan verilmemek üzere sarf-ı nazâr olunmasını mu’arrız-ı mütâlâ’ada der-meyân etdiler.

Müdâfa’a-i milliyemizin bile iktidârımızı selbenden bu sözlerden son derece te’essür ederek hâtırında kaldığına göre hemân harfîyyen beyânât-ı âtiyyeden bulundum:

²⁷⁷ Dönemin Yunanistan başbakanıdır.

²⁷⁸ İzzet Paşa o dönemde Tophane Müşiridir.

²⁷⁹ Deforj Paşa, Osmanlı Devleti için iyi hizmetlerde bulunan biriydi. Nitekim kendisine Mirliva rütbesindeyken fahri Feriklik rütbesi verilmesi uygun görülmüştü. BOA, İ.TAL., nr. 143/59.

“Devlet her bir ihtimâle karşı tamamîyet-i mülkiyesini müdâfa’aya hazırdır. Yunanileri her vakit döğer, fakat şu zamânda Avrupa aheng-i sulh mesâlimeti içinde böyle bir ateşin alınmasını arzu etmeyiz.

Sulh ‘âlemi tehlikeye düşürücek olan böyle bir hareketin müsebbibi mes’ûl tutulmalıdır. Deforj Paşa bizde ferîkdir. Sevkiyatın nasıl icrâ edildiğini görüyor. Bu sevk edilen kıta’âtın başka Osmânlılar daha üç yüz bin nefer-i ifrâd-ı redîfeyi elbâs ve sevke muktedir. Kendisi elbise anbarına mürâca’at etsin, askerin giyeceği ne kadardır görür, çadır anbarına gitsin, ne kadar çadır mevcûd olduğunu anlar. Levâzım-ı sâ’irenin de mümkün mertebe anbarlarda yığılı durduğu nazarına çarpar.

Mösyö sâhib-i dirâyet bir diplomatdır. Yunaniler tarafından bir na’ra-yı harbin ikâd edilmesine meydân bırakmamak üzere icrâ-yı nasîhat etsinler.”

Böyle bir lisân isti’mâl edebilecek bir mevki’de bulunduğumdan dolayı cenâb-ı hakka ne kadar hamd ve senâlar etdim. Ancak hâk-i mukaddes-i vatanın ta’arruz-ı â’dâdan müdâfa’asına tarafımdan masrûf olan icrâât, dâ’imâ tazallûme ve millet-i necîbe-i Osmânîye’yi hakîr görmeye müsta’id olanların gücüne gitdi.

Uzun bir müddet mehcûr-ı mu’adelet ve düşâr-ı ta’an u nefrîn oldum. Bu aralık harbin önünü almak üzere Yunanistan’ın Dersa’âdet sefirî Prens Mauro Cordato ile sık sık görüşdüm. Sefir ile hem-fikîr idik. O’da cereyân-ı hâlden cidden müte’essir idi. Fakat bir şey yapamayacağını anladım.

Giride Vassos tarafından ikâ’ edilen yangınlar ve tahrîbât ile Alasonya ve Katarina üzerilerinde çeteler tevâlî ve te’âkub ediyordu. Hudûd üzerinde bir iki Yunan fırkası cem’ etdirilmiş bulunuyordu. Hem hudûd bir hükûmetin taht-ı himâyesinde bulunan ve hatta bu hükûmetin eser-i tertîbi olan bu çetelerin men’-i tecâvüzâtındaki müşkilât ve hakk-ı istihâle yevmen fe-yevmen daha büyük bir vuzuh ile ta’yîn ediliyordu.”²⁸⁰

Görüldüğü üzere Rıza Paşa nihai kararını vermeden önce, Yunanlıların sınırlardaki faaliyetlerini, Avrupa basınını, elçilerin nabzını ve askerin durumunu yakın takip etmişti.

Osmanlı ordusunun durumunu ve Yunanistan’ın hesaplarını yansıtmaları bakımından bir Fransız yazarın kalemine yansıyanlar da Rıza Paşa’nın düşünceleri ile paralellik göstermesi bakımından ilginçtir. Bu yazar savaştan önce şu değerlendirmeyi yapmıştı;

“ Yunanistan, ordusu ne kadar güçlü olursa olsun Osmanlı Devleti ile baş etmesi mümkün değil. Yunanlılar bütün Balkanlar’ın ve Bulgaristan’ın ateş alacağı ve onların da savaşa katılacağını zannediyor. Kazanmak için bu yeterli değil. Unutmamak gerekir ki Türk askeri kuvvetli ve cesur olmasıyla tanınıyor. Türk askerleri Yunanlıları ezip geçecek ve bir çırpıda Atina’yı alacak, kanlar dökülecek. O zaman Avrupa Devletleri müdahale edecek ve herkes yerli yerine oturacak. Böyle olacağına Yunanistan Avrupa’nın teklifini kabul etse...”²⁸¹

2.6.4. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Başlamadan Önce Osmanlı Devleti’nin Durumu ve Meclis-i Vükelâda Savaş Tartışmaları

Yunanistan’ın çetecilik faaliyetlerini yoğunlaştırması Osmanlı Devleti’ni savaşa mecbur bırakmıştı. Aslında 13 Şubat 1897’de Albay Vassos’un Girit’e

²⁸⁰ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 45-48.

²⁸¹ Ayşe Nûkhet Adıyeke, a.g.t., s. 186-187.

çıkması ve sonrasında Yunan hükümetinin adaya yaptığı sevkiyat açık bir savaş nedeni sayılmaktaydı. Ancak Osmanlı Devleti dengeleri gözeterek temkinli davranmış, Düvel-i Sitte-i Muazzama'nın tepkisini üzerine çekmek istememişti. Avrupa devletleri ise, barış ortamının sürdürülmesinden yana tavır alırken, Yunanistan'ın kanun dışı faaliyetlerini engelleyecek adımları kararlılıkla atmıyordu. Bu durumdan cesaret alan Yunanistan ise, hiç çekinmeden Osmanlı sınırlarını tecavüz etmekteydi.²⁸²

Yunanistan, Tüm uyarılara rağmen Osmanlı topraklarındaki eşkıyalık faaliyetlerden vazgeçmedi. Osmanlı Devleti ise sınıra asker sevkiyatını hızlandırırken aynı zamanda savaş için müzakerelere başlamıştı.

Yunanistan, ordusunu 9 Nisan 1897 tarihinde Teselya cihetinden Osmanlı topraklarına sokması üzerine 14 Nisan 1897 tarihinde II. Abdülhamit'in emriyle Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın başkanlığında savaş meclisi toplandı. Serasker Rıza Paşa'nın fikirlerinin belirleyici rol oynadığı mecliste, Mabeyn ikinci Kâtibi Arap İzzet Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa, Nafia Nazırı Mahmut Celalettin Paşa, Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşa, Maliye Nazırı Nazif Paşa'nın da bulunduğu Meclis-i Hass-ı Vükela vardı. Fevkalade olarak toplanan bu meclis, Yıldız Sarayı'nın Mabeyn-i Hümayun kısmında bir araya gelmişti.²⁸³

Sadrazam Halil Rıfat Paşa;

“Vaziyet günden güne vehamet kesbediyor. Henüz ilan-ı harp edilmediği halde, Yunanlıların hududu tecavüz ederek açıktan açığa harbe giriştikleri resmen haber veriliyor. Bu vaziyet karşısında harbi kabul edelimi? Etmeyelimmi? Ne buyrulur?”

diyerek müzakereleri başlatmıştı. Rıza Paşa'nın ifade ettiği üzere, 56 saat süren müzakerelerde vükela, savaşa girilmesi/girilmemesi için görüşlerini destekleyen argümanlar ortaya koydular. Burada, Sadrazam Halil Rıfat Paşa, muhalefet etmeyerek Serasker Rıza Paşa'nın yanında yer almıştı. Başta savaşı desteklemeyen Mahmut Celalettin Paşa, Serasker Rıza Paşa'nın devletin durumu ile ilgili yaptığı konuşmada ikna olmuştu. Tophane Müşiri Zeki Paşa çekimser kalmış, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Said Paşalar harbin ilanını istemişlerdi.

²⁸² Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı...*, s. 68-86.

²⁸³ Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı...*, s. 88; Nurettin Birol. (2003). Halil Rıfat Pasa, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2):267-288.

Yunanistan’la Osmanlı Devleti arasında çıkacak harbe en fazla muhalefeti Mabeyn İkinci Katibi Arap İzzet Paşa yapmıştı. İzzet Paşa, Yunanistan’la girişilecek savaşın mağlubiyetle neticelenmesinin devlete vereceği zararı bahane göstererek padişahı savaş fikrinden uzaklaştırmaya ve etkisi altına almaya çalışıyordu. Böylelikle, devletin menfaatlerini ön plana çıkaran bir görüş ortaya koyarak savaşı engelleyecek, 93 Harbi’nden sonra yaşanan hezimet gibi ağır bir yenilginin önüne geçen devlet adamı olarak II. Abdülhamit’in gözünde itibar kazanmış olacaktı. Ancak müzakereler esnasında Serasker Rıza Paşa’nın hararetli konuşmaları ve vükelanın savaşla ilgili endişelerini gideren izahatı sonucunda, meclis harbin açılması yönünde karar almıştı.²⁸⁴

Serasker Rıza Paşa ise 56 saat süren görüşmelerde yaşananları, savaştan 10 yıl sonra kaleme aldığı “*Hülâsâ-i Hâtırât*” isimli eserinde, muzaffer bir kumandanın mağrur ifadeleriyle şu şekilde anlatmaktadır:

“Şâme-i takdîri bürüyen barut kokularının verdiği lüzum üzerine meclis-i vükelâ mâbeyne celb edilerek güyâ keyfiyetin müzâkeresine me’ûr edildi. Müzâkere, müzâkere olmak için serbest olması, herkesin ancak sadâ-yı vicdânına teba’iyyet etmesi lâzım gelir. İzzet, harb tarafı iltizam edilmemek üzere tebligât kılıklı bir takım telkînâtta bulunuyordu.

Meclis, mâbeynde ale’t-temâdi 56 sa’ât kaldı, bir aralık Sadr-ı ‘Âzam Rıf’at Paşa Tophâne Müşîri Zeki Paşa’yı yanına çağırarak ba’zı evrâk[ları] gösterdi; İzzet’in bu mes’elede Devlet-i ‘Âliyyeyi harbi kabulden men’ eylemesiyle azîm bir mükâfât-ı nakdiyyeye dest-res olacağının tevâtüren şuyû’ bulduğunu te’yîd etdi ve keyfiyetin ismâ’ına müsâra’at etdirildi. Ba’de’l-müzâkere İzzetin önünde Sadr-ı Azam Paşa re’y toplamaya başlamasıyla evvelâ Nâfi’a Nâzırı Mahmûd Celâleddin Paşa –harb aleyhinde- idâre-i lisân etdi. İş sırasıyla yukarılaşarak Bahriye Nâzırı “*Ben ekseriyete tâbi’[y]im*” dedi. Nevbet-i kelâm bu ‘âcize gelince: “*Vaz’iyyet-i siyâsiyemizi tasvîr ve mehâlik ve mehâtırı tecsîm ederek, harbdan imtinâ’nın intihâr olduğunu .. mevt, muhakkak; inkisâm, hâzır bulunduğunu*” anlattım. Der-akâb işin rengi değişti. Ortalıkda bir bâd-ı muncemid esmiş, bir havâ-yı meyyit bırakmış idi.

İzzetin şübhesiz hikâye-i hâl etmek üzere ortadan silindiği görüldü. Ve müzâkere der-‘akab münkatî’ oldu, herkes kemâl-i ye’is ve endişe ile muhâfaza-i sükût ediyordu; bu hâl bir buçuk sâ’at kadar imtidâd etdi...

İzzet avdetinde “*harbin ziyâ’ı devlet için nâ-kâbil ta’mîr bir darbe-i muhlike olacağı cihetle iyi düşünülmesi*” sûretindebir irâde tebliğ etdi. Bu emrin kelimelerle musarih olmayan mezâmîn-i vâsi’asını, vüs’at-ı şumûlünü İzzet’in evzâ’ ve etvârı itmâm ediyordu.

Müzâkere bi’t-tekrâr başladı.

Hey’etden ba’zıları evvel be-evvel toplanacak kuvvetin emr-i ilbâsındaki müşkilâtı ve mesârif-i sâ’ireyi öne sürdüler. Ve cevâblarını aldılar ve ayrıca iltisak-ı hattı ancak te’mînât akçasıyla işlediğinden bi’l-hâssa şimendüferle vaki’ olacak sevkîyâtdan dolayı her sene bâd-ı hevâ verilen meblağdan başka bir şey verilmek lâzım gelemeyeceğini izâh etdim. Bun üzerine başka bir illet ve hikmet taharrîsine lüzûm

²⁸⁴ Nurettin Birol. (1999). *Halil Rifat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901)*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Malatya, s. 249-252; Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı...*, s. 87-92; Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 48-53. Yıldız’da Toplanan Vükela Meclisinde Yunanistan İle Harbe Karar Verilmesi. (1972). *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. VI, Güven Yayınevi, İstanbul, s. 3372-3373.

ihtiyâc görülmeyerek mu'ahheren telakkî olunan fermân-ı hümâyûn üzerine yeniden re'ye mürâca'at şikkî tervîc eyledi. Şu aralık arada sırada arkadaşların birer ikişer dışarı çıkarak avdet etmekde oldukları görülüyordu.

Bunlara dışarıda İzzet tarafından bir kuvvet telkîh olunur gibi idi. Avdetleriyle berâber tur ve hareketlerini, lisanlarına tebdil ve fikr-i mahsûsa bir kuvvet-i hârikû'l-'ade ile açıktan açığa iştirâk ederek harb aleyhinde idâre-i lisân etdiler; bu arttı.

Nevbet-i re'y bana gelmişti. Temhîdât-ı sâbıkamı tekrâr ve te'yîd ile *"Yunanistana karşı bî-kaydâne hareketimiz Rumeli'nin taksîmi demektir. Hamiyyeti olanlar, mem[le]ketini sevenler bu fikre iştirâk edemez. Zîrâ bugün vatanın hayat ve memâtı arasında bıçak sırtı kadar yer kalmamıştır. Târih ileride cümlemizi tel'in eder. Şu sırada silâhımızda eser-i hayât göstermezsek Avrupa efkâr-ı umûmiyyesinin bizi ne hâle koyacağını düşünelim.*

Silâhımızda eser-i kuvvet görünmezse mevki'miz, kuvve-i siyâsiyemiz o anda değişir. Masraf bahsine gelince: Makam-ı Ser'askerî toplanacak asekerin melbûsât kısmına bir akça dahi taleb etmeyecektir. Mesârifât-ı sâ'ireye dahi ehem-i mühimme tercih sûretiyle tahsîsât-ı 'âdiye meyanında mehmâ-emken mu'âvenet olunacaktır. Devletin hayât ve memâtı bugün iş bu verilecek karârın ciddiyetine mu'allak bulunuyor." dedim. Müzâkere uzadıkça uzuyor; sâ'atler geçiyordu. Neden sonra munkatî' oldu. İzzet çıkıp netîceyi arz etdi.

O aralık şimdiki Hâriciye Nâzırı Tevfik Paşa Mâliye Nâzırı merhum Nazîf Paşa yanıma geldiler, Nazîf Paşa dediki; *"pek büyük bir mes'ûliyet alarak lisân kullanıyorsunuz. Bunun bir suret-i âhârla tesviyesi çâresini düşünelim"*

Merhumlarla pek sevişir idik.

Tevfik Paşa ise; *"Cenâb-ı hakk sizden râzî olsun. Sağolun yegâne fedakârlık siz gösteriyorsunuz. Siyâset bitmiştir; şimdi yalnız toplar ref'-i sadâ ve irâd-ı nutuk edebilir."* dedi.

Bu esnâda Şûrâ-yı Devlet re'si Said Paşa içeri girdi ve yanıma gelip oturdu.

"Türk oğlu Türk, İslâm oğlu İslâm tam bir Osmânlı olduğun[ı] bu def'ada anlatdın" yollu başlayarak dışarıya çağırılmış, bi'l-vâsıta sûret-i husûsiyyede mütâ'lâsı sorulmuş. Ve bâlâda beyân etdiğim veçhile öteden beri cereyân eden müzâkerede lisânımız başka kalbimiz yine başka olduğunu söylemiş ve ber-vech-i âtî ilâvâtta bulunmuş olduğunu ifâde etdi:

"Ser'asker Paşa vatana devlete muhabbeti uğruna her şey'i göze alarak lisânını asla değiştirmedir. Doğrusu da budur, iki def'a Hâriciye Nezâreti'nde bulundum. Benimde anladığıma göre mes'elenin tarik-i siyâsî ile halli sırası geçmiştir. En doğru mütâla'a Seraskerin mütâla'asıdır. Bu mütâla'anın tervîcinden ona teslimiyetden başka mantık ve hikmet yoktur, kalmadı"

İzzet Paşa avdet etti

Herkesin sûret-i husûsiyyede dışarıya çağırıldığı kapı o aralık aralıkları. Yüzünü görmediğim bir vücûd benim istikâmetime iki parmağını uzatıp çağırıyordu. Müzâkerât başlayalı elli dört sâ'at kadar olmuşdu. Gecenin sekizi idi. Kalkıp dışarı çıktım. Karşımda kurenâdan Arif Bey'i buldum:

"Buyurun" dedi.

"Nereye" diye sordum.

"Huzûra" dedi. ta'kîb etdim. O kapıda kalıp ben dâhil-i huzûr oldum.

Bir masa üzerine Teselya haritası yapılmış idi; zât-ı şâhâneleri ayakda idi. Evvel emirde kendileri müzâkerâtımız netâ'icine dâ'ir mezâbıt takdîm etmişiz gibi elli bu kadar sâ'atlik münâkâşâtı hülâsâ buyurdular. Ba'dehu *"Ben sizin gibi tecrübesiz değilim benim tecrübem sizinkinden ziyadedir. Bu harbin ziyâ'ı 'ayn-ı vehâmetdir."* buyurdular.

Beş on sâniye sükût ile mukâbele ederek ısrâr ve teşvîk-i şâhâne üzerine cevâben *"Mevki'mizi, Rumeli ahvâlini, Avrupa efkâr-ı umûmiyyesi ile matbû'âtı ile lisânını teşrihen arz etdim. Şu vaz'iyetde devâm edersek elimiz bağlı olarak mezbûhiyet bizim için emr-i muhakkaktır. Evvela cenâb-ı hakka, sâniyen rûhânîyât-ı peygâamberîye, sâlisen tâlî'-yi hilâfet-penâhınıza rabt-ı kalb ederek harita üzerine koşarak planımızı ve tedâfi' ve ta'arruzî harekâtımızı tafsîlen arz ve irâ'e eyleyip hudûd üzerinden harbe kimin tarafından sebebiyet verilirse mes'ûliyet o tarafa kalmak şartıyla harbi kabûl lüzûmunu te'yîd etdim."*

Bu devâmlı mülâkât netîcesinde: *"Mâdemki böyle ısrâr ediyorsun. Kabûl etdim, fakat şimdi meclis-i mahsûsa gitdiğin zamân şiddet-i lisanından vazgeç, sükût et."* buyurdular.

Meclise avdetle oturdum. Ve artık müzâkereye iştirâk etdim. İzzet Paşa'da yok idi.

Benden sonra İzzet Paşa ve şifre kâtibi Kemal Bey müzâkere odasına girdiler.

Yine re'yime mürâca'at başlanılmış idi. Neler olmuş idi. Nasıl bir program takib olunmak üzere ne telakkî edilmişti, bilmem. Mahmud Paşa merhûm sandalyesini çekerek masanın başına geldi. Müzâkereye dâ'ir olan irâde-i seniyyeyi dinledikten sonra tebligâta me'mûr olanlara hitâben "*ifâdeniz gibi olur*" bana dönerek "*siz Asker Paşa'nın buyurdukları gibide olur*" ve bana tebligâta me'mûr olanlara teveccühle "*Afv buyurursunuz, ama, Serasker Paşa'nın bu kadar sâ'atdir çalışarak çabalayarak anlatmak istediği yol daha sâlimdir. Zamân geçmiştir buhran içindeyiz. Biz Serasker Paşa gibi açık söyleyemedik; müsâ'ade buyurulursa harb mazbatasını tanzim edeyim. Teberrûken buda benim hizmetim olsun.*" dedi. Ve kalemi kâğıdı alıp yazmaya başladı. Mazbata tanziminde herkes mühürledi. Arz olundu; bir çaryek geçmeden mücebince irâde-i seniyyesi geldi.

Harp emrini Teselya ordusu baş kumandanına tebliğ için kalemi alıp besmele ile bir telgrafnâme yazdım. Keşide ettirmek üzere yerimden kalktığı zamân Rıfat Paşa bir dakîka kadar te'hîr ederek çantasını açıp çıkardığı bir kâğıdı elime verdi. Bu kâğıd istifânâmesi idi: "*Cenâb-ı Allah sizlerden râzı olsun. Müzâkereye iştirâk etmediğimden sebebi sizin tarz-ı mesâ'inize birşey ilâve edemeyeceğimi anladığımdan ibâretidir. Eğer harbi kabûl etdiremeye idiniz bu isti'fânâmeyi verecektim.*" dedi. İstifânâme muhtevîyâtı da bu fikri mü'eyyed idi.

Telgrafhâneye girip baş kumadana harb emrini verdim. Telgrafi aldığına dâ'ir cevâbını bekleyerek hem meclis-i vükelâya hemde atebeye arz-ı ma'lûmât etdim.

Bunun üzerine mâbeyn halkı müzâkerâta itla'-peydâ etmekle beni teşyi' etdiler ve ellerimi öpdüler.²⁸⁵

Savaş mazbatası hazırlandıktan sonra ilgili devletlere ve Osmanlı bürokratlarına iletilmişti. Mazbatada, Yunanlıların Osmanlı topraklarına bundan önce yaptıkları tecavüzlerin bir çete ve eşkıya hareketi olduğu, şimdi ise Alasonya Ordusu'ndan alınan haberlerden anlaşıldığına göre bu hareketin düzenli ve planlı bir şekilde yürütüldüğüne değinildikten sonra Yunan askerinin de çokluğundan bahsedilerek Osmanlı Devleti'nin hudutlarında yaşanan olaylara gereken müdahaleyi yapmaktan çekinmeyeceği vurgulanmıştı. 17 Nisan 1897 tarihli bu belge, Halil Rıfat, Mehmed Cemaleddin, Rıza, Hasan Hüsnî, Mehmed Said, Ahmet Tevfik, Mehmed Memduh, Zeki, Abdullah Galip, Ahmed Zühdi, Mahmud Celaleddin ve Mehmed Tevfik'in imzalarını taşımaktaydı.²⁸⁶

Seraskerlik ise savaş bildirisi için şu tezkireyi hazırlamıştı;

"Dokuz sene devam eden Mora İhtilali üzerine Büyük Devletlerin tavassutu ve muavenetleri neticesi olarak 1820 sene-i milâdiyesi şubatının üçüncü günü Yunanistan'ın istiklali ilan edilmişti. Bu suretle nâil-i istiklâl olan Yunan Devleti Girit Adası'nın dahi kendisine ilhakı amel-i katiyesinde bulunduğu gibi, kısm-ı a'zam-ı Hristiyanlar'dan mürekkebe bulunan mezkur ada sakinesi de bu fikre meyyal bulunduklarından bundan böyle Devlet-i Osmaniye ile Devlet-i Yunaniye arasında tekvin edip harp ile intaç eden ihtilâfâtın cümlesine mezkûr adada baş gösteren isyan ve iğtişâşlar sebep olmuştur denilebilir..."²⁸⁷

²⁸⁵ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 48-53.

²⁸⁶ Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühimme...*, c.III, s. 219-220.

²⁸⁷ Adem Ölmez. (2004). *Gazi Ethem Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1844-1909)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, s. 112-113.

Bu bildirinin devamında yine savaşın sebebi olarak Yunanistan'ın sorumsuz davranışları gösterilmiş ve mesuliyetin de Yunan tarafına ait olduğu belirtilmişti.²⁸⁸

2.6.5. Savaşın Başlaması ve Serasker Mehmet Rıza Paşa

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki münasebetlerin, 1897 savaşı çıkmadan çok önce bozulması, Yıldız Harp Meclisi'nde 1886 yılında bir harekât planının yapılmasına neden olmuştu. Mareşal Von Der Goltz Paşa'nın görüşleri doğrultusunda hazırlanan savaş planı, olası bir hareket durumunda mücadeleyi uzatmadan en kısa yoldan ve Avrupa Devletlerinin müdahalesine açık kapı bırakmayarak neticeye ulaşmayı öngörmekteydi.²⁸⁹

Osmanlı ordusunun savaş çıktığı sırada yedi ordusu bulunmaktaydı. Bu orduların merkezleri sırasıyla, İstanbul, Edirne, Manastır, Erzincan, Şam, Bağdat ve San'a idi. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde, 1. Ordunun Bursa, Kastamonu, Ankara, Kayseri, 2. Ordunun Edirne, Bandırma, Afyon, Konya, 3. Ordunun Üsküp, Manastır, Selanik, Aydın ve son olarak da 4. Ordunun Trabzon tümenleri seferber hale getirilmiş, savaşta yer almak üzere vazifelendirilmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin genel savaş planına göre Teselya hududuna yedi tümen yığılmıştı. Epir Cephesi'ne Hıfzı Paşa'nın kumandasında otuzbeş taburdan oluşan iki tümen ayrılmıştı. Cephelerin baş kumandanı ise Ethem Paşa'ydı. Teselya hududunda yedi tümenin kumandası ise şu şekildeydi: Hayri Paşa'nın kumandasındaki 1. tümen Çayhisarı geçidinde, Neşet Paşa kumandasındaki 2. tümen İskonba'da, Memduh Paşa kumandasındaki 3. tümen Alasonya'da, Haydar Paşa kumandasındaki 4. tümen Milona'da, Hakkı Paşa kumandasındaki 5. tümen Dişkata'da, Hamdi Paşa kumandasındaki tümen Leftokarya'da, 7. tümen de Hüsnü Paşa'nın kumandasındaydı.²⁹⁰

Yunan Harbi münasebetiyle Yıldız Sarayı'nda "*Teftiş-i Askerî Dâ'iresi*" adı altında bir birim kurularak, harbin saraydan idare edilmesi düşünülmüştü. Bu dairenin birinci başkanı bizzat padişah II. Abdülhamit, ikinci başkanı ise, en güvendiği adamı başarılı kumandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dır. Teftiş-i Askerî Dâ'iresi'nin katiplik işlerini ise komisyon baş katibi sıfatı ile Şemsaddin Sami Beyefendi yürütmekteydi. Saray'da "*Komisyon-ı Askerî*" adında başka bir birim de

²⁸⁸ Adem Ölmez, a.g.t., s. 113.

²⁸⁹ Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı...*, s. 102-104.

²⁹⁰ Tarafların Kara ve Deniz Kuvvetlerinin Durumu. (1972). *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. VI, Güven Yayınevi, İstanbul, s. 3373-3375.

vardı. Bu birimin riyasetinde Serasker Rıza Paşa bulunmaktaydı. Azaları arasında Müşir Ethem Paşa, Şakir Paşa gibi önemli askerler bulunmaktaydı. Askeri konularla ilgili gelen raporları tetkikle görevliyidiler.²⁹¹

Çarpışmalar başladığı sırada, Serasker Rıza Paşa'nın riyasetinde savaş meclisi kurulmuştu. Üyeleri ise, Zeki Paşa ve Şakir Paşa'lardı. Burada cephede olup bitenler yakından takip edilmekte ve savaş planının sorunsuz bir şekilde tatbik edilmesi için çalışmalar yapılmaktaydı.²⁹²

İlk günlerde Alasonya taraflarında bir durgunluk görülmesi, Müşir Edhem Paşa'nın Yunanlılara hızlı bir şekilde mukabele edememesi ve bu durum üzerine de II. Abdülhamit'e komutanların cephedeki başarısızlığı gizlemeye çalıştıkları yönünde telgraflar ulaşması üzerine padişah, Gazi Osman Paşa'yı orduyu teftiş etmek için Selanik'e göndermişti.²⁹³ Hususiyetle Yanya-Loros hattında telgraf merkezinin bulunmayışından dolayı askerlerden haber alınamaması, İstanbul'daki dedikoduları artırmış olmalıdır.²⁹⁴ Manastır Vilayeti'nden, düşmanın Loros'ta toplandığı, eğer asker sevk edilmezse düşmanın üç gün içinde buraya ulaşacağı yönünde haberlerin İstanbul'a ulaşması, merkezde bilgisizlikten dolayı yaşanan endişenin artmasına neden olmuş, Yunan askerinin Loros'ta bazı mevkiileri işgali üzerine de kaygılar zirveye ulaşmıştı.²⁹⁵

Bu esnada Rıza Paşa ise, savaşın kötü gidişinden sorumlu tutulmuş, celb edilerek Çit Köşkü'nde sorguya alınmıştı. Rıza Paşa'nın başına gelen bu olayda, Arap İzzet Paşa'nın rolü büyüktür. Önceki satırlarda da değinildiği üzere, Meclis-i Vükela toplandığında İzzet Paşa savaşın çıkmasına muhalefet etmekteydi. Rıza Paşa ise tam aksini savunmuş, savaşın başlaması için olağan üstü gayret sarf etmişti. Bu sebepten ötürü, Rıza Paşa beş gün beş gece sorguya alınmıştı.²⁹⁶ Rıza Paşa'nın Çit Köşkü'nde alıkoyulmasında Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin de rolü vardır. Rıza Paşa ile arasındaki rekabetten dolayı, Yıldız'da Rıza Paşa'ya hitaben “*Canım bu mu idi yaptığınız şeyler, hani bu kadar talim ve terbiye, bu kadar paralar verdiniz, Epir cephesinde asker muvaffak olamıyor.*” diyerek paşayı zor durumda bırakmış,

²⁹¹ Tahsin Paşa. (1931). *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, s. 21.

²⁹² Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 53.

²⁹³ Metin Hülagü, *Gazi Osman Paşa...*, s. 231.

²⁹⁴ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 121/102.

²⁹⁵ BOA, BEO, nr. 938/70302; BOA, Y.PRK.EŞA., nr. 26/130.

²⁹⁶ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 55.

tutuklanmasında rol oynamıştı.²⁹⁷ Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin bu ithamı ve cephenin kumandanı olması hasebiyle Rıza Paşa ordudaki nizamsızlığın sebebini Ethem Paşa'ya atfetmişti.²⁹⁸

Sorgudan sonra Rıza paşa, Ferik Saadeddin Paşa'nın kumandası altında bir birlik teşkilatlandırmış, Manastır'dan yola çıkarmıştı. Yol üzerinden gerekli eşya ve levazımatı tedarik eden Ferik Saadeddin Paşa, 30 Nisan 1897 tarihinde Yanya'ya ulaşmıştı.²⁹⁹ Bir diğer koldan da Ferik Osman Paşa'nın kumandasındaki ordu, mühimmat ve cephane yardımı aldıktan sonra lerlemeye koyulmuş, önce Klerine Dağları ele geçirilmiş ardından da Loros'ta Yunanlılar bozguna uğratılmış, Loros düşmandan geri alınmıştı.³⁰⁰ Bundan bir iki gün önce de Ethem Paşa Yenişehir'i ele geçirmişti. Bu sırada Bâb-ı Seraskerî'de olan Rıza Paşa, haberi sevinçle karşılamış büroda görev yapan memurlar da Seraskerin mutluluğuna ortak olmuştu.³⁰¹

Hayatının en sıkıntılı günlerini yaşayan Rıza Paşa, Hülâsa-i Hatırat'ında Çit Köşkü'nde tutulmasını ve bu süreci kendi ifadeleri ile şöyle aktarmaktadır:

“Harp başlamış idi. Bir iki gün sonra celb olunarak Çit Köşkü'nde Zeki Paşa ile Şakir Paşa merhûmu da celb olunmuş buldum. Mu‘avene-i askerî tertibi müzâkeresi tebliğ olundu. Karar isteniliyordu. Yine İzzet Paşa gelmiş idi:

“*Gönüllü asker zamânı geçmiştir çok geçmiştir; artık davul dünbelekle harb olmaz. Gönüllü asker yazılmak isteyenler kânûnnâme-i mahsûsâdaki bendine tevfi-k-i hâl ederler; ya ‘nî asker yazılırlar, ve kıyâfet-i askeriye-yi takınırlar. İcâb eden kıta‘âte taksimleri tabî‘idir.*” dedim.

İsrâr olundu. Tâbe-sabâh bir sandalye üzerinde kaldık. O esnâda masanın üzerinde bir kâğıd unutulmuş olduğunu gördük. Bu kâğıddan umûm vilâyâtta gönüllü asker yazılması emri verildiği anlaşıyordu. Kâğıd İzzet Paşa tarafından düşürülmüş idi.

Ma‘lûm-ı ‘âlemyândır ki: Zamânımızda gönüllü asker celbi müdâhale-i ecnebiyyeyi da‘vet eder. Bu hakîkât-i bâhire üzerine ordulara hemân böyle gönüllü asker kabul olunmaması, yalnız kânûnâmenin bu madde hakkındaki fasl-ı mahsûsu mücebince gönüllüler yazılmasını ve bunun hâricinde bir ferdin kabul edilmemesini emrettim.

Bu gönüllü efrâd meselesi müzâkeresi ertesi akşama kadar devâm etdi. Ben neticeye muntazır olmaksızın -ma‘beyne ma‘lûmât vermeden- icâb eden yerlere ber-minvâl-i mesrûd emir vermiş idim. 3-3:30 râddelerinde Çit Köşkü kapıları açıldı. Başta Gâzi Paşa merhûm, arkadan Hâssa Müşîri Rauf Paşa, daha sonra Hüseyin Fevzi Paşa merhûm, erkân-ı harb re‘îsi vekîli Edhem Paşa ve Sadeddin Paşa merhûmlar ve nihâyet baş kâtip paşa girdiler.

İzzet gâ‘ib olmuşdu.

²⁹⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları Devre I, c. III, 28 Kanun-ı Sâni 1338, s. 1247.

²⁹⁸ Adem Ölmaz, a.g.t., s. 119.

²⁹⁹ Rıza Paşa. (1324). *Hatırat*, Artin Asadoryan Matbaası, Dersaadet, s. 5; BOA, Y.PRK.MYD., nr. 19/12.

³⁰⁰ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 123/115; BOA, Y.MTV., nr. 156/28; BOA, Y.PRK.PT, nr. 12/58; BOA, Y.PRK.ASK., nr. 123/116.

³⁰¹ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 57.

Bir gün evvelki akşamdan beri müzâkere eden komisyona bu zevât-ı ‘âliyyenin de ilâveten me’ûr edildiği tebliğ edildi. Beyân-ı memnûniyyet etdim. Müzâkereye başladık. Baş Kâtip Paşa da oturdu.

Baş Kâtibe dönüp “ *artık elverir, askerce müzâkere edicekdir burada bulunmanız câ’iz değildir*” dedim. Çıkıp gitdi.

İlâve edilen arkadaşlara telakkî edilen irâdeleri tafsîlen hikâyeden sonra ordulara kânûn dâ’iresinde verdiğim telgrafnâme müsveddesini göstererek okudum; “*tebliğât-ı mukaddimeyi mi icrâ edelim, yâhûd taraf-ı ‘âcizânemden verilen emri mi mer’î kulsın? Eğer makâmın verdiği emir yanlış ise geri aldırınız*” dedim. Gâzî Paşa merhûm hemân yerinden kalkarak “*askerlik kânûn ile kâ’imdir. Verdiğiniz emrin ispatı derkârdır; emriniz hakkında hey’etce yapılacak bir şey varsa oda te’kîdini taleb etmekden ibâretidir. Rüfeka-yı sâ’irede hemfikiridir i’tikâdayım.*” demesiyle zevât-ı müşârû’n-ileyhde ayağa kalkarak cevâb-ı iştirâk verdiler.

Bunun üzerine yazdığım telgrafnâmeyi gösterip: “*imza ediniz*” dedim. Telgrafnâme bir zabıt varakası şeklini aldı. Başkâtibi çağırırdım geldi.

“*Bu arkadaşlarda re’yime iştirâk etdiler. Daha başka hâricde kalmış müşîrândan kimse varsa onlarda celb olunsun; ya san’atlarını bilmezler, yahûd telefonla ta’limât almış gibi bi’l-cümle erkân-ı münevvere-i askeriye bu karâra iştirâk ederler*” dedim; arz olunarak bu mes’elede böyle kapandı.

Ertesi günü ilâve olunan zevât ile berâber komisyon-ı askerîmiz yeniden ictimâ’ etdi. İzzet Paşa bir irâde ile tekrâr geldi. Ve tebliğden sonra mihlanıp kalmasıyla Gâzî Paşa merhûm ayağa kalkarak “*Sen kimsin*” diye sû’âl etdi. İzzet “*işte irâde getirip tebliğ edenim*” suretinde mukabele eylemesiyle “*askerlere mâbeynci irâde tebliğ edemez*” sûretinde mukâbele eylemesiyle “*askerlere mâbeynci irâde tebliğ etmez. Ma’iyyet-i seniyye Erkân-ı Harbiyesi vardır. Komisyona tebliğ edilecek irâde varsa onun vâsıtasıyla tebliğ olunsun. Neticede o vâsıta ile arz olunur. Dışarı çık!*” dedi. Bunun üzerine İzzet hitâm-ı muhâbereye kadar komisyonlarımızda asla arz-ı endâm edememiştir. Birkaç gün geçmeden Loros vuku’atı zuhura geldi. Yanya, ordumuzun tedâfi’i Alasonya ta’arruzu vaz’ alması mukarrer idi. Tedâfi’-yi ordumuz tekmiâl tâburlarını dağıttığından dücâr-ı ta’arruz olmakla ric’ate mecbûr olmuş idi. Bu muhâbere münasebetiyle senelerden beri mahkûm-ı istihkâr olan muhterem Osmanlı bayrağının muhâfaza-i şân ve namusuna ne yolda çalışıldığı tasrîhe lüzûm göremem. Ma’ahazâ ba’zı taraflardan muharebeye lâye’n-kat’i icrâ-yı nüfûz ediliyordu. Bi’n-netîce Loros vuku’atı zuhûr etdi. Bunun üzerine İzzetin entrikası bu harbin küşâdına sebep olmak töhmetiyle Yıldız Sarayı’nda Çit Köşkü’nde beş gün beş gece alıkonuldum. Ne sebeble tekrîr ve teşdîd edildiğini bilmediğim su’âllere “*inşallah hüsn-i netîce tahassül eder*” diye cevâblar veriyor, avn ü inâyet-bârîyi temennî ile meşgûl oluyordum. Nihâyet bu sû’aller artık tahammül-fersâ bir sûretde kesb-i şiddet etdi. Tazyîkât arttı. Nâmûs-ı askeriyye-i Osmânî’nin temizlenmez bir sûretde şâ’ibedâr-ı nefret edilmek istenildiğini anladım. O vakit arkamdan üniformamı çıkararak Arif Bey ve şifre kâtibi Kâmil Bey vasıtalarıyla “*mütâla’a-i kâsırânem dâ’iresinde hareket olunmaz ise medâr-ı şere’im olan bu elbiseyi bir daha artık giymem*” dedim. Ve yemin etdim ve “*sizin kanla ta’kîb-i mes’ele olunmasını beyân inşallah mütevekkelün iler-rahman tesbît etdirmeniz bu işin netîce-bahş-ı muvaffakiyet olması me’ûl bulunduğunu*” ilâve etdim.

Umûm kumandan Edhem Paşa’ya da Loros vuku’atını tamâmen ve tafsîlen yazıldıktan sonra galeyana gelen.... İstihkâr ve tezyîf edilen bir hüsn-i mecrûh-ı hamiyetkârı sâ’ikasıyla, hâtırimda kaldığına göre, aynen âtîü’l-müfâd bir telgraf verdim.

“*Şu noksandır, bu noksandır, şu gelmedi, denilecek zamân geçmiştir; zîrâ bu, devletin hayât ve memât mes’elesidir. Bir asker ki giyinmiş, oldukça ta’lîm görülmüş, fişengi ile palaskasını beline takmış silâhı da eline almış, üç günlük peksîmâdını da arkasına koymuşdur, göğsünde de lehü’l-hamd imânı vardır, artık noksanı ikmâl edilmiş olduğundan hemân ileriye hareket eylemesi lâzımdır...*”

Şu telgrafdan iki gün sonra Cumartesi akşamı mâbeynde sâ’at yarımaya doğru telgrafhaneye gitdim. Mâbeyn telgraf müdürü Vehbi Bey yanımda bulunduğu hâlde ordunun harekâtını ta’kîb ediyordum. Alasonya telgraf müdürü “*telgrafi açayım mı*” dedi “*açın*” emrini verdim. Bir sâ’at kadar uğraşıldıktan sonra cevâb sadaları işidilmeye başladı. Ordunun telgraf bölüğü kulları döğerekden Milona Boğazı’nın ilerisinde Kaynak mevki’inde blunduğu anlaşıldı. Bu tebşîrin bana bahş ettiği sürûru ta’rîf edemem. Ordu kumandanını sû’âl etdim. Tırnova kasabasına girdiğini ve kendisinin orada bulunduğunu bildirdi.

Daha tafsîlât istedim. Ordu kumandanlığı tarafından semmen tebliğâtında bulunmadığı cihetle mûmâ-ileyhe ürkerek cevâb vermedi ve muhâbere mûnkati‘ oldu.

Kurenâdan Arif Bey’i nezdime celb ederek evvelâ cenâb-ı hakkın, sâniyen imdâd-ı rûhâniyet-i peygamberinin eser-i inâyeti olarak Kaynak ve ba‘dehu Tırnova kasabasının muvaffakiyetle işgâli tebşîrâtı ve yarın inşallah Yenişehir girileceğini zât-ı şâhâneye bildirdim.

Ertesi günlerden Pazar idi; ahvâlin kesb ettiği renk üzerine iki haftadan beri ne makâm-ı me‘mûriyetime nede Bâb-ı Âlî’ye meclis-i mahsûsa gidemediğimden dolayı gerek Bâb-ı Seraskerî gerek meclis-i mahsûsa gitmeme emir verilerek saraydan çıkarıldım.

Sâ‘at beş râddelerinde Bâb-ı Seraskeriye Mercan Kapısı’ndan girdim kale hizalarında iken Bâb-ı Seraskerî telgraf müdürü elinde bir telgraf olduğu hâlde koşarak karşıladı. Telgraf bir gün evvelki tahminim veçhile Yenişehir’in işgâli tebşîrini hâvî idi.

Makâmıma geldim herkes me’yûs idi.

Ol vakit dâ‘ire re‘isi merhûm Şerâfeddin Efendi ve Muhtar Efendi nezdime geldiler. Pek mahzun olduklarını gördüm esbâbını sû‘âl etdim. Alınan cevâb ma‘lûm. Telgrafhâneye irâ‘e etdim. Mesrûriyetlerinden ağladılar. Muvaffakiyet-i Osmâniye makâmında ve ordu içinde der-akab şuyu‘ buldu. Teselya ordusunun neferinden kumandanına kadar o kahraman arkadaşlarımın o gün bana vermiş oldukları lezzet-i sa‘âdeti unutmamak dâ‘ire-i imkân hâricindedir.

Mâbeyne telgrafla ma‘lûmât verdim ve meclis günü olmak münasebetiyle Bâb-ı ‘Âlî’ye gitdim. Bâb-ı ‘Âlî’den içeri girdiğim zaman nöbetçilerin bulunduğu divânhânede sadâretin ol zamân mektûbculuğunda ve şimdi müsteşârlığında bulunan Ziyâ Bey’e tesâdüf etdim. Umûm kavâsırlar ve nöbetçiler resm-i selâmı ifâ ediyorlardı. Meclis-i vûkelâda ictimâ‘ etmiş idi. Arkadaşlarımın ne müzâkeresinde olduklarını sordum. Müşârû’n-ileyhe cevâben müzâkere olmayıp mâtem tutulmakta olduğunu ve herkesin ye‘is içinde bulunduğunu söyledi. “*Ye’sse mahall yok! Cenâb-ı hakka şükrolsun, ordumuz muzafferen Yenişehire girdi!*” dedim.

Bu tebşîrâtım üzerine müşârû’n-ileyh meserretinden irâde-i cüz’iyyesini gâ‘ib etdi. Ağlayarak ayaklarına kapandı. Bunu görenler dahi tebrikânda bulundular.

Meclis-i mahsûsa girdim. Hakikâten müşârû’n-ilyehin ifâdesi gibi vûkelâyı kemâl-i hüzn ve eleme müstağrik buldum. Rıfat Paşa merhûm başlarında olduğu hâlde cümlesi ayağa kalktı. Bir tehâlûk-i tâm ile:

Paşa ne var? Diyorlardı. Anlatdım. Hele o aralık Şûrâ-yı Devlet riyâsetinde bulunan merhûm Said Paşa eteklerime vararak ağlaya ağlaya boynuma sarıldı. Nasıl ne büyük bir teheyhüc ile tebriğe şitâbân olduğunu izâh edemem.

Vusulümden beri henüz on dakîka mürûr etmemiş idi ki, kurenâdan Faik Bey Bâb-ı ‘Âlî’ye geldi. Meclisden dışarıya çağırıldım. Evvelâ selâm-ı şâhâneyi tebliğ etdi. “*Ömrüm oldukça bu gayretlerini ve sadâkelerini, memleketine, vatanına, memleketime, vatanıma, ettiği hizmetleri nihâyet kemiklerim dahi unutamayacaklardır.*” Sûretinde iltifât buyurulduğunu tebliğ etdi. Ve hemân berâber yine mâbeyne gideceğimizi bildirdi. Haber-i muzafferiyyetin ilâveler neşriyle umûm memlekete tebşîri husûsuna müsâ‘ade buyurulduğu bildirilmekle kemâl-i fahr ile icrâ-yı icabına tevessül kılındı.

Mâbeynde gerek Başkâtib gerek kurenâ vâsıtasıyla müte‘addid kereler aynı zemînde iltifâtlar tâ‘kib ve tevâli etdi. Bi’z-zât hânedân-ı Âl-i Osmânî nişanıyla taltîf edileceğim dahi bildirildi.”³⁰²

2.6.6. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşının Sonucunda Mehmet Rıza Paşa

Rıza Paşa harp esnasında Yıldız Sarayı’nda bulunan Çit Köşkü’nde bulunmuş, savaşın aşamalarını takip etmişti. Cephelerde, Şehit Abdülezel Paşa ve Gazi Ethem Paşa’lar gibi fedakar askerlerin kahramanca müdafaaları sonucunda

³⁰² Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 53-58.

Osmanlı-Yunan harbi kazanılmış ve bu olayın hem Rıza Paşa açısından hem de II. Abdülhamit dönemi açısından çok önemli sonuçları olmuştur.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Osmanlı Devleti'nin fiili olarak Yunanistan'a verdiği askeri mücadelenin yanında, Yunanistan'ı himaye etmeye çalışan Avrupa Devletlerine karşı kazanılmış bir zaferdi. Bu savaşın muzafferiyetle neticelenmesi, 93 Harbi'nde yıkılan umutların yeniden inşasına neden olmuştur. İç kamuoyunda olduğu gibi dışarıda da, özellikle Mısır, Tahran, Mesina, Açe gibi belli merkezlerde sevinçle karşılanmış, Osmanlı Hilafeti saygınlık kazanmıştı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki "*Hasta Adam*" imajı bir nebze de olsa silinmiştir. Dünya devletleri nezdinde itibar kaybı yaşayan Osmanlı Devleti, yeniden varlığını ispat edecek bir başarı elde etmiştir. Yunanlılara karşı muvaffakiyet elde edilmesi, Osmanlı basınında sevinçle karşılanmış, zaferi ve kahramanlığı konu alan pek çok şiir, gerek gazetelerde gerekse de 1897 Yunan Harbi ile ilgili yazılan müstakil kitaplarda yer almıştır.³⁰³

II. Abdülhamit'in Gazi unvanını kazanması ve bu unvanla İslam dünyasında popülerliğinin artması bakımından 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve bu savaşın mesuliyetini üstlenen Rıza Paşa için ayrıca öneme sahiptir. Muharebenin zaferle neticelenmesi, II. Abdülhamit nezdinde önemli bir yeri olan Mehmet Rıza Paşa'nın, padişahın gözünde değer ve kıymetinin artmasına neden olmuştur. Yıldız Sarayı'nda toplanan savaş meclisindeki vükelayı etkileyerek, Yunanistan ile muharebeye girilmemesi için faaliyet gösteren Mabeyn İkinci Katibi Arap İzzet Paşa açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Nitekim İzzet Paşa, meseleleri her zaman diplomasi yoluyla çözme taraftarı olan ve savaş karşıtı bir tavır sergileyen II. Abdülhamit'in, olası bir muharebenin başarısızlıkla neticelenmesi sonucu ortaya çıkacak sonuçları düşünerek kaygılanmasını fırsat bilmiş, padişahın bu endişesi üzerinden prim yapmaya çalışmıştı. Serasker Rıza Paşa'nın baskın çıkması sonucu, açılan savaşın başarıyla neticelenmesi, Arap İzzet Paşa'nın gözden düşmesine ve bir süre sonra Mabeyndeki görevine son verilmesine sebep olmuştur.³⁰⁴

Serasker Rıza Paşa, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ne girilirken ve savaş müddetince sürdürdüğü kararlı tutumundan dolayı, uhdesinde bulundurduğu

³⁰³ M. Metin Hülagü. (1999). 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 314–318; Zafer sonrasında düşülen tarihler ve 1897 Osmanlı Yunan Harbi ile ilgili matbuata yansıyan bazı şiirler için ayrıca bkz. İsmet Müstecabizâde. (1315). *Muvaffâkiyât-ı Osmâniye Yahud Yâdigâr-ı Zafer*. Karabet Matbaası, İstanbul, s. 29-48.

³⁰⁴ Sir Henry F. Woods. (1976). *Türkiye Anıları (Osmanlı Bahriyesinde Kırk Yıl 1869-1909)*. (çev.) Fahri Çoker, Milliyet Yayın Ltd. Şti Yayınları, Tarih Dizisi No: 42, [y.y.], s. 176.

Seraskerlik makamında 11 yıl daha, yani görevden alındığı 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından iki gün öncesine kadar, kalmayı garanti altına almıştı.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda tüm imkansızlıklara rağmen kazanılan zafer, kamuoyunda çok uzun süre örnek gösterilmiştir. Nitekim, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin çok zor günler geçirdiği Lozan Barış Antlaşması müzakereleri ile ilgili tartışmaların yapıldığı sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde söz alan İzmit Milletvekili Sırrı Beyefendi, Mudanya Konferansı şartların kabul edilmemesi halinde Yunanlıların Edirne başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerleri işgal edeceği endişesine, Serasker Rıza Paşa'nın 1897 Osmanlı-Yunan Harbinin açılması için gösterdiği kararlı mücadeleye vurgu yaptıktan sonra Meclis Zabıt Ceridelerine şu sözlerle geçmiştir:

“Osmanlı tarihinin malum olan mebedinden bugüne kadar bütün safahatını, muharebatını tetkik ederseniz istilâ devrinde, tevekkuf devrinde, hatta inhitat devrinde dahi askerin şanlı surette muvaffakiyetler temin ettiğini ve neticede mağlup, fakat yine şanlı surette düşmana ilkai hürmet ettiği vakidir. Tarih Osmanlı askerinin zilletini hiç kaydetmez. Muhasımlarımız dahi bunu hiç söylemezler. Fakat hangi tarihte rica ederim, bu netayici harbiye yeşil masaya intikal ettiği zaman, harp sahnesindeki muvaffakiyetini yeşil masa üzerinde bu hükümetin hangi ricali göstermiştir? Çok korkuyorum, tarih tekerrürden ibaret olmasın, çok korkuyorum, tarih tekerrür etmesin... Yani bu söz Rıza Paşanın o vakitki sözüne göre akan bu kadar kanlarımızın yazmasını istediğimiz beraati istiklâlîmiz eğri büğrü yazılarla yazılmasın. Bunu söylemek istiyorum. Harp sahnesinde gösterdiğimiz muvaffakiyetler kadar erbabı tefekkürümüz, bizi necata doğru yürütmeyi deruhte eden rehberlerimiz yeşil masa üzerinde muvaffakiyet gösterebilir. Son sözüm, biz -biz demiyeyim- ben hükümete kendi namıma, şimdiki halde kelime vahide söylemek niyetinde değilim. Onlar serbestî mutlakla tedbirlerini ittihaz etsinler. Çünkü Lozan konferansı'yle başlayan faaliyetlerini yine kendileri bitirmeleri lâzımdır. Serbestî mutlakla ittihazı hareket etsinler. Bizden aleni celselerde bipâyan müzaheret, nihayetsiz, itimat, hatta hataları varsa - bilmiyorum hataları var mı? - varsa onları da savabı muhik gösterecek kadar fartı itimat... Benim yapabileceğim şey budur. Ancak neticeyi kendilerinden nasıl kelimelerle soracağımı kendileri düşünsünler.”³⁰⁵

Görüldüğü üzere Serasker Rıza Paşa'nın 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde kazandığı şan ve şöhret vefatından sonra da anılmaya devam etmiş, çok zor günler geçiren yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yegane varlığı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, cesaretli olunması ve kararlı adımlar atılması için motivasyon kaynağı olmuştur.

2.7. 1897 OSMANLI-YUNAN HARBİ SONRASI MEHMET RIZA PAŞA'NIN FAALİYETLERİ

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden sonra Rıza Paşa, askeriye'nin yanında pek çok alanda çalışmalar yapmıştır. Kabine dışında bırakılarak Seraskerlikten azledildiği 1908 yılına kadar Anadolu, Balkanlar, Yemen ve Arap yarımadasındaki gelişmeleri

³⁰⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları Devre I, c. III, 28 Kanun-ı Sâni 1338, s. 1247.

yakından takip etmiş, faaliyetlerde bulunmuştur. Çalışmanın bu başlığı altında Rıza Paşa'nın 11 yıllık faaliyetleri ele alınacaktır.

2.7.1. Mehmet Rıza Paşa'nın Haydar Paşa Limanı İle İlgili Görüşleri

Haydar Paşa Limanı bugün, İstanbul'un Anadolu yakasında Kadıköy'ün kuzeyi ile Üsküdar/Harem arasında kalan, şehrin en büyük ticari limanıdır.³⁰⁶ Haydar Paşa Limanı'nın yapımına başlanmadan önce burada II. Abdülhamit döneminde 1871 yılında devlet eliyle yapımına teşebbüs edilen ilk demiryolu olan İstanbul-İzmit hattının inşasına başlanmış, 1873 yılında tamamlanarak hizmete girmişti.³⁰⁷ Haydar Paşa Garı ile beraber inşa edilen İstanbul-İzmit hattının faaliyete geçmesiyle Haydar Paşa ve civarı için büyük bir tarihi dönüşümün ilk adımı atılmıştı.³⁰⁸ Bu çalışmanın neticesinde İstanbul'un Anadolu'ya açıldığı semt artık Haydar Paşa'dır. Haydar Paşa Limanı ise, bu hattın denize açılan yönünü teşkil etmektedir.

Demiryolunun aktif olarak kullanılması Haydarpaşa'da bir liman ihtiyacını doğurmuş, yapılacak olan limanı'nın alt yapısı ve görüşmeleri 1898 yılında başlamıştı. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa Alman Sefiri ile Haydar Paşa'ya Liman inşası ve Reji İdaresinin ıslah edilmesi için 16 Mart 1898'de müzakerelerde bulunmuştu.³⁰⁹ Önde gelen devlet adamlarının da görüşlerinin alındığı bu konuda Rıza Paşa'da önerilerini bildirmişti.

Rıza Paşa, Haydar Paşa Limanı ile ilgili görüşlerini “*Hatırat*” isimli eserine derc etmiştir. Müellifin kendi ifadesine göre bu layiha Mayıs 1897'de yani Tevfik Paşa'nın Alman Sefiri ile görüşmesinden yaklaşık bir yıl önce sunulmuştu. Rıza Paşa düşüncelerini şu şekilde aktarmaktaydı:

“Bundan dokuz sene akdem ya'ni (1313/1897) senesi Nisan ayında Anadolu Demiryolu şirketinden ayrı bir şekilde fakat yine bu şirkete merbût bulunmak üzere bir taraftan Haydar Paşa Rıhtımı'nın Kız Kulesi önlerine kadar temdîdine dâ'ir bi proje ve kroki yapılp nâfi'a buna müteferri' şerâ'it-i ihâle kararlaştırılarak bi't-tesyîr meclîs-i mahsûsca tedkîk olunmak üzere rahle-i müzâkerâtımıza vaz' olunmuş idi.

³⁰⁶ Haydar Paşa Limanı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 31.

³⁰⁷ Ufuk Gülsoy. (2010). *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demir Yolları*. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 29.

³⁰⁸ M. Rifat Akbulut. (1994). Haydar Paşa. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 28.

³⁰⁹ BOA, Y.PRK.HR. nr. 25/33.

“Ma'lûm olunduğu üzere Kız Kulesi'ne varıncaya kadar sâhilde Haydar Paşa'dan ibtidâen İngiliz Mezarlığı, Haydar Paşa Hastahanesi, Selimiye Kışlası vardır. Mekteb-i Tıbbiye'de o sırada inşa edilmekte idi. Rıhtımın şu sûret-i inşasında ihtiyâcât askeriye neticesinde olarak iş bu mü'essât-ı resmiyece vaki' olacak idhâlât ve ihrâcât dolayısıyla bir takım rûsûm ifâsına mahal verileceğinden bahs ile meclis bu bâbdaki ilk müzâkerâtını o günde böylelikle geçirttim. Çünkü bu işi cidden şâyân-ı tedkik buluyordum.

Ertesi meclisde Marmara'ya karşı birçok masrafla bir liman yapılmaktan ise bir masraf-ı kalîl ile Şemsi Paşa Burnu'ndan bir dalga kıran inşası halinde Üsküdar bir liman haline gireceğinden Üsküdar ile [Haydar] Paşa Limanı arasında umk-ı bahr-i iskandil, şimendifer de buraya kadar temdîd edilerek bu merhâlede Haydar Paşa'dan bi-lâ masraf 65 bin tonilatuluk vapurların kemâl-i suhûletle rampa edebilmeleri sûretiyle idhâlât ve ihrâcâtta bulunabilecekleri ve başkaca mesârif-i zâ'ide ihtiyârına mahall kalmayacağı öne sürülerek ikinci meclîsde bu zemîn-i mütâla'ada dolaşdı geçdi.

Bu iki meclis arasında bazı taraflardan bu işin tervici için mürâca'at olundu. Bunlara hatırımda kaldığına göre o vakit ve hali nazar-ı dikkate alınarak demiştikmi:

Bir gün olacak Asya şimendiferleri ile Avrupa şimendiferleri birleşecektir. Sizce de yakînen ma'lûm olmak gerekdir ki, bu keyfiyet rabt-ı evveliyetle iki hisar, Rumeli ve Anadolu Hisarları arasında icrâ edilecektir. Binâen-aleyh benim fikir ve ictihâdına göre Haydar Paşa'da böyle bir fedâkârlıkla azîm bir tekellüfle liman ve rıhtım inşası lüzûmu tasdik edilemez.

Üçüncü meclis geldikde o gün mazbatanın tanzîm ve mutlaka takdîm olunması zarûreti anlaşıldı, müzâkere sürekli bir sûrette devâm etdi. Meclîse arz ve amîk izâhât vererek ve iş sükûn-ı efkâr ile tedkik etmek lüzûmundan bahsederek âtîdeki meclise kadar mülâhazât ve mütâla'âtımı intâc etmek üzere evrâk-ı müteferri'âyı aldım.

Ertesi Pazartesi günü kurenâdan Arif Bey'in vasıtasıyla erkenden Mâbeyn'e çağırıldım ve Meclîs-i Vükelâ'yı in'ikâd etmiş buldum.

Beni ayrı bir odaya aldılar.

Arif Bey gelip:

Dün meclîs-i mahsûsdan Haydar Paşa Rıhtım evrâkını kâmilten almışsınız, sizin bir re'yiniz vardır. Böyle tomarla evrak toplamaya hakkınız yokdu buna sebep nedir?

Dedi. Mülâhazât-ı sâlifemi basit ve temhîd ederek bi'n-netîce vükelânın esbâb-ı ictimâ'ı ve illet-i celbim ba'zı taraflardan verilen ihbârâtın münba'is olduğunu anladım. Arif Bey mütâla'amı arz ve avdet etdi:

Öyle ise evrârkı meclîse i'âde etsin. İrâdesini tebliğ etdim.

Arif Bey'e ricâ etdim, bana şu krokiyi cama tutub hudûd-ı şumûlünü kopya etdim. Haydarpaşa'daki İngiliz mezarlığı, Haydar Paşa Hastahanesi, müceddeden yapılan Mekteb-i Tıbbiyye, Selimiye Kışlası'nı, Harem İskeleyi'ni, Kız Kulesi'ni Karaköy'den işâret etdikden sonra Üsküdar'da Şemsi Paşa'dan denize doğru bir dalgakıran çıkartılarak Üsküdar'ın bir liman hâline ifrâğı ve şimendiferin buraya temdîdi takdîrinde memleketin ihrâcâtında idhâlâtında pek büyük fevâ'id ve muhassenât te'mîn ve aynı zamanda Haydar Paşa Üsküdar arasında da bir tarîk-i muvâsalat teşkîl edilmiş olacağını hep kurşun kalemle bi'l-etrâf tevzîh etdikden sonra:

(Haydar Paşa'da Marmara'ya karşı yeniden bir liman te'sîs ve inşâ etmek Anadolu'ya ez-ser-i nev bir harac kapısı vaz' etmek demek olduğuna) dâ'ir mütâla'âtımı yazdım. Ve gerek Karaköy mütâla'âtımı takdîm ve evrâk-ı müteferri'âyı meclîse tevdi' etmek üzere Arif Bey'e teslim ederek mâbeynden çıktım ve Bâb-ı Seraskerî'ye gitdim.

Dâ'ireye vüsûlümde inşâ'at re'isi tarafından Mekteb-i Tıbbiye ile İngiliz mezarlığı arasından karada duvar atılmakda olduğunu istihbâr etdim. Hemân me'mûrlar çıkartarak duvarın yıkdırılması için emir verdim. Yanlılık eseri olarak bir iki askerin İngiliz mezârlığına da girdiği vuku'-ı hâlden iki sa'ât sonra öğrendim.

Az sonra İngiltere Sefârethânesi ikinci tercümânı Marinitsch elinde bir muhtıra olduğu hâlde makâma gelip muhtırayı verdi.

Muhtırada İngiliz mezarlığı yanında bir duvar yapıldığından ve asker tarafından mezarlığa tahattî olunduğundan bu hallerin tazammun ettiği hakâretten şikâyet olunuyordu. Muhtırayı Mösyö Marinitsch'e i'âde edip bu gibi muhtıraları sefâretten doğrudan doğruya Seraskerliğin alamayacağını, Hariciye Nezâretine mürâca'at edilmesi lüzûmunu söyledim."

Duvarı hızlıca yıktıran Rıza Paşa, tercümanın olay çıkarmasına engel olmuştu. Yazısının son kısmında ise özetle şunlara değinmektedir:

"Haydar Paşa Rıhtımı bir vergi kapısıdır. Maksadım Haydar Paşa'yı Üsküdarı rabt etmek koca Anadolu'yu bir vergi vermekten, devleti büyük bir masraftan kurtarmak idi. Çünkü Şemsi Paşa Burnu'na bir dalgakıran yapmağla şimendifer kumpanyasının aradığı liman bulunmuş olacaktı. Bu bâbdaki teşebbüsâtım da zahîr silkden hebâ olmuştur.³¹⁰

Rıza Paşa, değişik bir yaklaşımla farklı bir proje ortaya koymuştu. Ancak bu proje vükela tarafından uygun görülmediğinden tatbik edilememişti. Daha sonra Rıza Paşa aynı görüşünü yine gündeme getirmişti.³¹¹ Yapılan müzakereler neticesinde Üsküdar'a kadar demir yolunun uzatılmasının külfetli olacağı düşünülmüş, Anadolu demiryolunun Haydar Paşa'ya bir liman inşa edilerek denize bağlanması kararlaştırılmıştı.³¹² Limanın inşası ve imtiyaz hakkı ise, 16 Mart 1899 tarihinde Anadolu Demiryolu Şirketi'ne verilmişti.³¹³

Bürokratik işlemler ve inşaat ile ilgili mukaveleler yapıldıktan sonra, 1899 yılında 4 yıl sürecek olan çalışmalar başladı. Deniz doldurularak yapılan Haydar Paşa Limanı 1903 yılında işletmeye açılmıştır. Bu dönemde limanın, rıhtım uzunluğu 302 metreydi. Limanın güney ucunda 151 metrelik bir rıhtım kolu daha bulunmaktaydı. Rıhtımın Kuzey Batı ucunda ise günde 2.400 ton buğdayı kaldırabilecek donanımına sahip bir buharlı vinç vardı. 1905 yılında 5000, 1907 'de ise 10000 tonluk buğday silosu hizmete girdi. Böylelikle işletmeye açılan liman, günümüze kadar kapasitesini artırarak yoluna devam etti.³¹⁴

³¹⁰ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 26-33.

³¹¹ BOA, *Y.PRK.ASK*, nr. 144/109.

³¹² Haydar Paşa Limanı'nın İnşası. <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=845> (10 Temmuz 2012).

³¹³ BOA, *İ.İMT.*, nr. 3/1.

³¹⁴ Kadir Öztürk. (2008). *Üsküdar Harem Semaatinin Tarihi Gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul, s. 91-93.

2.7.2. Mehmet Rıza Paşa ve Demiryolları

Osmanlı Devleti'nde demir yolu yapılması için ilk teklifler, Avrupa'da bu sahada gerçekleşen atılımlar sonucu olmuş ve 1830 yılında gündeme gelmiş çalışmalar başlamıştı.³¹⁵

Demir yollarının ve trenlerin kullanılması şüphehisiz ulaşım ve taşımacılık alanında çok önemli bir atılımdı. Özellikle savaş yıllarında demir yollarına ihtiyacın hayli arttığı görülmektedir. Asker, mühimmat ve cephane sevkiyatında son derece önemli rol oynamaktaydı.

Rumeli'de asayişin sağlanması yada seferberlik ilan edildiğinde nizamiye taburlarının dışında redif taburlarına da başvurulduğu olmakta ve Anadolu'dan olay mahalline yetişmeleri hayli zaman almaktaydı. Rıza Paşa dönemine gelindiğinde, ordunun ihtiyaçları doğrultusunda, Ankara-Konya-Haydarpaşa hattı, en önemli yükü çekmekle beraber Bursa-Mudanya hattı da önemli bir misyonu üstlenmiş bulunmaktaydı.³¹⁶

Rıza Paşa, Bursa-Mudanya hattının kısalığından bahsederek bu hattın Kütahya'ya kadar uzatılsa dahi gerekli verim alınamayacağını düşünmektedir. Alternatif olarak Soma-Bandırma arasında demir yolu hattı oluşturulması konusunda bir proje yapmıştı. Eğer Soma-Bandırma arasında bir hat yapılırsa, İzmir trenleri ile Marmara havzası arasında bağlantı kurulmuş olacaktı. Bu şekilde Ege Denizi'nden asker sevkiyatında yararlanılamadığı zaman, Soma-Bandırma hattıyla Marmara Denizi ile bağlantı kurulacak herhangi bir problem yaşanmasına fırsat tanınmaksızın başarılı bir şekilde Rumeli'nin ihtiyacı olan asker ve mühimmat nakli gerçekleştirilmiş olacaktı. Rumeli'ye sevkiyat yapıldıktan sonra, vapurlar Tekfurdağı-Muratlı'da demirleyecek ve böylelikle nakliyatada kullanılan gemilerinde güvenliği sağlanacaktı.³¹⁷

Projeyi hayata geçirmek amacıyla Seraskerlik hemen çalışmalara başlamış, hattın inşası için gerekli tedkikatların hızlıca neticelendirilmesi için girişimlerde bulunmuştu.³¹⁸ Ancak aradan çok uzun yıllar geçmesine rağmen hattın inşasına bir

³¹⁵ Ufuk Gülsoy. (1994). *Hicaz Demiryolu*. Eren Yayınları, İstanbul, s. 17 vd.

³¹⁶ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 29.

³¹⁷ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 29-30.

³¹⁸ BOA, *BEO*, nr. 1535/115052.

türlü başlanamamış, 23 Ekim 1905 tarihinde bu hattın yapılmasının uygun olmayacağı kararlaştırılmış,³¹⁹ 13 Aralık 1906 tarihinde de istenilen imtiyaz talebi reddedilmişti.³²⁰

Projenin gerçekleşmemesinin altında yatan sebep, meclis-i vükelada deniz cihetinden İzmir'e donanma ile herhangi bir yabancı devlet hakim olursa bu hattı kullanarak kolayca İstanbul'a ulaşabileceği ve İstanbul'un işgali ile neticeleneceği endişesi dile getirilmişti.³²¹

Rıza Paşa'nın demir yolları ile ilgili ikinci çalışması, Ankara-Erzincan arasında yapılacak hat ile ilgilidir. Rıza Paşa, bu hattın önemi üzerinde durur. Özellikle Erzincan merkezde kurulmuş olan 4. Ordunun merkezle irtibatının, nakliyat ve sevkیاتların daha hızlı bir şekilde yapılması, bölgeye ulaşımın kolaylaştırılması açısından Ankara ile Erzincan arasında yapılacak demiryolunun elzem olduğunu vurgular.³²² Ayrıca böyle bir demir yolu hattı, askeri alanda yararlılık göstermesinin ötesinde, İzmir ve İzmit limanlarına bağlanarak Anadolu'nun sosyo-ekonomik kalkınması bakımından mühim bir yere sahip olacaktı.³²³

Erzincan ile Ankara arasında başlıca iki yol vardı. Bunlardan birincisi, Sivas-Kayseri-Kırşehir, ikincisi ise Sivas-Yozgat yoluydu. Birinci güzergah askeri sevkıyatlarda daha fazla tercih edilmekteydi. Demiryolu yapılmadan önce 4. Ordu'ya bağlı olan bölgelerde redif askerleri, Samsun yada Trabzon iskelelerinde toplanarak, deniz yolu ile İstanbul yada Rumeli'ye nakledilmekteydi. Kara yolu tercih edildiğinde ise, bu bölgelerden celb edilen redif askerleri, Ankara'da toplanır buradan da trenler kullanılarak İzmir'e sevk edilirdi. Olası bir savaş durumunda, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığından dolayı askerî sevkıyatların yapılmasında deniz yolu tehlikeli olarak görüldüğünden, kara yolu kullanılırdı. Kara yolunun kullanımı ise, olağan üstü zamanlarda, hem süratli hareket edilmesini engellemekte hem de gereğinden fazla pahalıya mal olmaktaydı. Ankara-Erzincan arasında açılacak tren

³¹⁹ BOA, *İHUS.*, nr. 134/63.

³²⁰ BOA, *MV.*, nr. 114/65.

³²¹ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 30-31.

³²² Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 72.

³²³ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 74.

yolu hattı, 5. Ordu'yla da irtibatı hızlandıracak, devleti de asker ve mühimmat sevkiyatında büyük bir yükün altından kurtarmış olacaktı.³²⁴

Ankara-Erzincan demir yolu ile ilgili ilk kez 1892 yılında, Ankara, Sivas, Erzincan, Erzurum arasında demiryolu inşası ile Dördüncü Ordu'nun başkent arasında bağlantı sağlanması hususunda bazı görüşmeler yapılmış ve konu gündeme gelmişti.³²⁵ Ancak bu görüşmelerin fiiliyata geçmesi çok uzun süre alacak, 1907 yılına gelindiğinde döşenecek demir yolu için kaynak teminin ne surette yapılacağı hususu gündeme gelecekti.³²⁶

Ankara-Erzincan demiryolu, Ankara-Kırşehir-Kayseri-Sivas-Erzincan güzergahı üzerinden temdid edilecekti. 815 km. olan bu hat için km. başına, 2.000 lira harcanacak, toplamda devlete 1.630.000 liraya mal olacaktı. Beş yılda tamamlanması düşünülen projeye senelik 326.000 lira tahsisat yapılacaktı. Hicaz demiryolu hattında, bu hattın inşasını da yürütebilecek kadar mühendis çalışmaktaydı. Buradan, mühendis takviyesi yapılacaktı. Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra ihtiyaç duyulan giderlerin karşılanmasında, hattın geçeceği güzergah üzerinde yaşanan ahalinin ianeleri de kullanılacaktı. Aynı zamanda, inşaat için istihdam edilecek askerler de yine bölgede görev yapan redif fırkalarının tahsisıyla masraflar azaltılmış olacak, yerel kaynaklar bu noktada verimli bir şekilde kullanılacaktı. Maaş alacak askeri personel için Nizamiye Hazinesi'nde yapılacak bazı düzenlemelerle giderlerin bir kısmı finanse edilebilecekti. Böyle bir hattın inşasının yabancı şirketlere verilmeyerek devlet eliyle faaliyete geçirilmesi çok büyük bir yarar sağlayacaktı.³²⁷

Rıza Paşa'nın, bu hattın inşası için gösterdiği çaba Hicaz Demiryolu Madalyası ile ödüllendirilmişti.³²⁸ Erzincan'a trenin ulaşmasını Rıza Paşa görememişti. Osmanlı Devleti'nin maddi olanaksızlıkları, I. Dünya Savaşı ve Anadolu halkının bu süreçte aldığı darbe, projenin tamamlanmasını hayli geciktirmişti. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin çaba ve gayreti ile 8 Ekim 1938 günü saat 10:00'da Erzincan'a ilk tren girmiş, devlet erkanının düzenlediği törene şehirli ve köylülerden oluşan büyük bir kalabalık iştirak etmiş,

³²⁴ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 73.

³²⁵ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 93/3.

³²⁶ BOA, *Y.PRK.BŞK.*, nr. 76/124.

³²⁷ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 71-76.

³²⁸ BOA, *İ.TAL.*, nr. 269/40.

trenin gara girişı coşkuyla karşılanmıştı. Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Atatürk'te açılışın kendisine telgrafla bildirilmesi üzerine, Erzincan'a trenin ulaşmasını memnuniyetle karşılamış, başarılı çalışmaların devamını dilemişti.³²⁹ Böylelikle 1892 yılında düşünölmeye başlanan proje, 46 yıl sonra hayat bulmuştu.

2.8. SERASKER MEHMET RIZA PAŞA VE RUMELİ

2.8.1. Makedonya ve Rumeli Olayları

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin ardından Osmanlı Devleti ile Rusya Arasında 5 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayestefonos Barış Antlaşmasıyla,³³⁰ Makedonya toprakları Bulgarlara verilmişti. Berlin Antlaşmasına kadar geçen 4 ay 11 günlük süre zarfında, bu topraklar Bulgarlar tarafından yönetilmişti. Berlin Antlaşması'nın 23. Maddesi gereğince, Rusya'nın Balkanlarda güçlenmesini önlemek için Makedonya toprakları ıslahat yapmak şartıyla Osmanlı Devleti'ne geri iade edilmişti.³³¹

³²⁹ A. Lütfü Balamir. (1975). Erzincan Hattının İşletmeye Açılışı Ve Atatürk'ün Demiryollarımız İçin Son Mesajı. *Demiryol Dergisi*, (597):9-10.

³³⁰ Ayestefanos Antlaşmasında Bulgaristan'ın hukukî statüsü ve sınırları şu şekilde belirlenmişti: “Bulgaristan Devlet-i Aliye'ye vergü virir idaresi huristiyen bir emaret-i mümtaze heyetine vaz olunacaktır Bulgaristan emaretinin hudud-i kat'iyyesi Rumeli'nin Rusya ordusu tarafından tahliyesinden evvel Rusya ve Osmanlı âzasından mürekkeb bir komisyon marifetile tayin ve tahdid olunacaktır bu komisyon tayin-i hudud emrinde hudud-i umumiyyece mahallinde icra olunacak tadilat hususunda esas musalâha mucibince ekseriyet-i ehalinin milliyeti kaidesine dikkat taht ita-ı arazice olan mukteziyata ve oralarda mütemekkin ehalinin menafi-i filiyesine ve amed ve şüdlere iktizasına riayet eyleyecektir Bulgaristan emaretinin vüsatı merbut haritada suret-i umumiyyede tayin olunmuş olduğundan bu harita tahdid-i katide esas ittihaz olunacaktır Bulgaristan hududu Sırbistan'ın hudud-i cedidesinden ayrılarak (Karadağ) denilen silsile-i cibale-değın (Ivranya) kazasının hudud-i garbiyesi boyunca gidecek ve garb tarafına çevrildiğinde (Komanova) ve (Koçana) ve (Kalkandelen) kazalarının hudud-i garbiyesi boyunca (Korab) dağına kadar ve oradan (Velezçiça) çayı üzerinden bunun (Kara-dirina) nehrile telâki eylediği noktaya kadar gidecektir (Drina) dan ve badehu (Ohri) kazasının (Lina) dağına doğru olan hudud-i garbiyesinden cenuba doğru yörüyüb (Görice) ve (İsta-rova) kazalarının (Gramos) dağına kadar giden hudud-i garbiyesi boyunca gidecek ve andan sonra (Kesriye) gölünden (Mogleniça) yani (Karaçaova) çayına varacak ve bu çayın hatt-ı ceryanı üzerinde gitdikden ve (Yenice) nin cenub tarafından (Vardar Yenicesi) ni geçdikten sonra (Vardar) mansabından ve (Galiko) dan (Parga) ve (Sarayköy) nam karyelere doğru ve oradan (Beşik) gölünün ortasından (Ştruma) ve (Karasu) çaylarının man-sabma gidecek ve sahil-i deryadan (Burugöl)'e ve daha ötede şimal-i garbi istikametince (Rodob) silsile-i cibalinden (Çaltepe) dağına doğru gidecek ve (Karabalkan) dan (Kuruşovo) dağına kadar ve (Eşekkulağı) ve (Çepelyon) ve (Karakolas) ve (Işıklar) dağlarından (Arda) suyuna kadar gidecek ve yine Bulgaristan hududu ve oradan (Çirmen) şehri istikametince tahdid olunarak ve (Edirne) şehrini cenubunda bırakarak (Söğüdlü) ve (Kara-hamza) ve (Arnavudköyü) ve (Akam) ve (İsterci) köylerinden (Tekederesi) ne ve (Çorlu deresi) boyunca (Lüleburgaz) ın oradan (Siçandere) tarikile (Sergen) köyüne kadar gidecek ve tepelerden doğruca (Hâkimtabya)sma doğru gidüb orada Karadeniz'e muntehi olacaktır ve sahibi deryadan (Mangalya) kurbinde ay-rilub ve (Tulça) sancağının hudud-i cenubiyesi boyunca gidüb (Rasova) üzerinden Tuna'ya muntehi olacaktır.” Nihat Erim, *Devletlet Arası...*, s. 390-391.

³³¹ Berlin Antlaşması'nın 23. maddesi şöyledir: “Devlet-i Aliye Girid ceziresinin bin sekizyüz altmışsekiz senesi nizamname-i dahilisini haklı görinecek tadilatı idhal iderek tamamilen icra itmekliği

Bulgarlar, Makedonya topraklarının 4 ay süre ile ellerinde kalması sonucunda, buralarda hep hak iddia ederek Makedonya topraklarını Bulgaristan'a katmak için çetin bir mücadeleye giriştiler.³³² 1885 yılında Şarkî Rumeli olayları ile Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakı, Bulgarları cesaretlendirdi ve sıra Makedonya'ya geldi.³³³

Osmanlı Vilayet teşkilatında “*Vilâyât Sitte*” denilen Makedonya toprakları, Selanik, Manastır ve Kosova'dan ibaretti. Buradaki nüfus, yaklaşık üç milyon olmakla beraber, etnik köken bakımından çeşitlilik arz etmekteydi. Bu nüfusun 1.508.507'sini Müslümanlar, geri kalan en büyük kısmı da 896.497 kişi ile Bulgarlardan oluşmaktaydı.³³⁴ Bulgarlar, bu topraklar üzerinde yavaş yavaş teşkilatlanmaya başlamış, “*Makedonya Makedonyalılarıdır*” sloganıyla, Santralistler (Dâhili Makedonya İhtilal Komitesi) adında 1893 yılında bir cemiyet kurarak Makedonya'nın ırk farkı gözetmeksizin tümüyle bağımsız olması için çalışmalar yapmaya başlamıştı. Makedonya'da 1895 yılında teşkilatlanan diğer bir grupta Varhivistler (Makedonya Yüksek Komitesi)'dir. Bu komite, “*Makedonya Bulgarlarıdır*” sloganıyla ortaya çıkmış, çalışmalarını Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhak edilmesi için sürdüreceğini ilan etmiştir.³³⁵

Komitelerin faaliyetleri çerçevesinde, Makedonya'da çıkarılacak olan kanşıklıklarla Avrupa devletlerinin dikkatlerinin Osmanlı toprakları üzerine yoğunlaştırılması son derece önem arz etmekteydi. Bu vesile ile Avrupa Devletlerinin Osmanlı idaresine müdahale etmelerine yol açılmış olacaktı. Bölgede terör olayları tırmandırılmakta, hatta bölgeye gelen yabancılar kaçırılarak hem fidye istenmekte

teahhüd ider. Bu muahdede kenduleriçün teşkilât-ı mahsusa tayin olunmamış olan sair Rumeli eyâlet-i şahanesinde dahi Girid'e virguce ita olman muafiyet müstesna olmak üzere ana mümasil ve ihtiyacat-ı mahalliyeye muvafık nizamât yapılacaktır Bâb-ı Âli her ey'âletde işbu nizamât-ı cedidenin teferruatını bilmüzakere tertib itmek ve ekseri azası yerlu ehaliden mürekkeb olmak üzere mahsus komisyonlar teşkil idecektir. Mezkûr komisyonların netice-i müzakeratı olarak tanzim edilecek teşkilât lâyihaları Bâb-ı Âli'nin nazar-ı tedkikine arz oknacak ve Bâb-ı Âli dahi bunları mevki-i icraye vaz için emr-i âh ve ferman gibi iktiza iden evrakı neşr itmezden evvel Rumeli-i Şarki için teşkil olman Avrupa komisyonile istişare idecektir.” Nihat Erim, Devletlet Arası..., s. 413.

³³² İsmail Hami Danişment. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. c. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, s. 344.

³³³ Meltem Begüm Saatçı. (2004). *Makedonya Sorunu (1903-1913)*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, s. 16.

³³⁴ Mehmet Hacısalıhoğlu. (2003). İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (38):102; İsmail Hami Danişment, a.g.e., s. 344-345.

³³⁵ Mahir Aydın. (1989). Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c. IX., s. 210-211.

hem de asayişsizlikten dolayı Osmanlı Devleti aleyhinde Avrupa'da kamuoyu oluşturulmaktaydı.³³⁶

Makedonya toprakları üzerinde yaşanan bir diğer problem ise Müslüman halkı kışkırtmak için yapılan zulümdü. Osmanlı Devleti bu gelişmeyi yakından takip etmişti. Alternatif bir politika üretmek için, Balkanlarda Hristiyanlar arasında yaşanan kilise mücadelelerini desteklemiş, rahiplerin atamalarına müdahale ederek kendi aralarında kavgaya düşürmeye çalışmıştı.³³⁷

Gelişmeleri yakından takip eden Sadrazam Sait Paşa ise boş durmuyor, diplomatik temaslarda bulunulmasının yanında, eşkiyanın sıkı bir tarassut altına alınması için çalışmalarda bulunuyordu. Bölgede sükûnetin sağlanması için ıslahat layihaları hazırlamıştı. Ancak bu, padişah tarafından çok sıcak bakılmamıştı.³³⁸

2.8.2. Balkanlardaki Karışıklıklar ve Seraskerliğin Uygulamaları

Zor günlerin yaşandığı dönemde Seraskerlik, Rumeli'de asayiş ve düzeni temin etmek için uğraşmaktaydı. Bulgar komitelerinin faaliyetleri üzerine yoğunlaşan Seraskerlik, eşkiyalık hareketlerinin askerî birlikler ve zabtiyeler kullanılarak men edilmesini öngörmekte, uygulamalarda herhangi bir suistimal olmamasına özenle vurgu yapmakta ve gerekli tedbirlerin alınması için Rumeli vilayetlerinde asker sayılarının artırılması hususunda çalışmalarda bulunmaktaydı.³³⁹ Aynı zamanda Seraskerlik, sınırlarda yaşanan karşılıkların önelenmesi amacıyla çalışmalar yapıılırken, huzursuzluğun kaynağının sadece Bulgarlar olmadığını, o

³³⁶ Mahir Aydın, a.g.m., s. 211-212.

³³⁷ Rum din adamları, rüşvet ve iltimasla Balkanlarda birçok dini makamı ele geçirmişlerdi. Bu durum, diğer Hristiyan cemaatleri arasında rahatsızlığa neden olmuştu. Rum din adamları makamları ele geçirmekle kalmamış, aynı zamanda Hellenizm davasının desteklenmesi adı altında para toplamış, parası olmayanların eşyalarını pazarlarda satarak servet sahibi olmuşlardı. Mesela İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı Rum metropolitler, bulundukları vilayetlerde refah içerisinde bir hayat sürmekteydiler. Metropolitler, Bulgaristan, Makedonya ve Doğu Rumeli'deki Slav halkı soymaktaydılar. Slav din adamlarının ise eğitim ve terfi şansları bulunmamaktaydı. Rum din adamlarının takındıkları tavır, Balkanlarda bir kilise mücadelesinin ortaya çıkmasında önemli bir etkindir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süheyla Yenidünya. (1999). *Balkanlarda Kilise Mücadeleleri (XIX. YY-XX.YY)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 81 vd.; Orhan Koloğlu. (1998). *Avrupa Kışkacında Abdülhamit*. İletişim Yayınları, Tarih Politika Dizisi No: 17, İstanbul, s. 255.

³³⁸ Zekeriya Kurşun, a.g.t., s. 102-103.

³³⁹ BOA, *DH.MKT.*, nr. 458/18.

coğrafyada yaşayan diğer milletlerinde buna dahil olduğunu ve Avrupa'daki fikirlerin de bunlar üzerinde etkin rol oynadığını tespit etmişti.³⁴⁰

1902 yılının son baharına gelindiğinde ise komitelerin silahlı güçleri büyük çaplı bir isyan çıkaracak duruma gelmişti. Berlin Antlaşması'nda taahhüt edilen Makedonya ıslahatının yeniden yürürlüğe girmesi için, Üsküb'ün doğusunda ve Selanik'in Kuzeyi'nde bulunan Cumâ-i Balâ beldesinde baş gösteren ayaklama, bundan sonra çıkacak büyük olayların habercisi oldu.³⁴¹ Seraskerlik, eşkiyaların sıkı bir şekilde takip edilmesi için çalışmalar yürütmekteydi. Osmanlı askerinin faaliyetleri ve kanaat önderlerinin nasihatları sonucunda eşkiyalar, Cuma-i Bala ve Petriç kasabasından uzaklaştırılmıştı.³⁴² İsyân teşebbüsü bu şekilde engellenmiş gibi görünürken, 21 Ekim 1902 günü bölgenin İstanbul ile irtibatını kesmek için eşkiyalar tarafından telgraf hat ve direklerine saldırı düzenlemişti.³⁴³ Bölgede tansiyonun yeniden yükselmesi üzerine, Osmanlı Devleti daha önceden yararlılığı görüldüğü için “*Nasihât Heyeti*” tertib etmiş, bu heyet 23 Ekim'de Cuma-i Bala'ya varmıştı.³⁴⁴

Cuma-i Bala'da yaşanan olayların dışarıda da yankı bulması üzerine, İstanbul'daki Rus elçisi Zinovief ıslahatların yapılması gerektiği hususunda Osmanlı Hükümeti'ne baskılarını artırdı. Bu kapsamda hazırlanan ıslahat kapsamı Kasım 1902'de “*Rumeli Vilayetleri Hakkında Talimat*” başlığı altında ilan edildi. Bu programa göre, valilerin yetkileri genişletilmiş, mahkemelerde yeni düzenlemeler yapılmış, karma jandarma tekilatı oluşturulmuş ve ıslahatın teftiş ve kontrolü içinde Müfettiş sıfatıyla Hüseyin Hilmi Paşa tayin edilmişti.³⁴⁵ Rumeli Vilayeti için Bâb-ı Âli'de oluşturulan komisyonun riyasetine de Konya Valisi (Avlonyalı) Ferit Paşa getirilmişti.³⁴⁶

³⁴⁰ BOA, *BEO.*, nr. 1883/141153.

³⁴¹ Mehtem Begüm Saatçıl, a.g.t., s. 20.

³⁴² BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 185/85.

³⁴³ BOA, *Y.PRK.UM.*, nr. 60/50.

³⁴⁴ BOA, BOA, *Y.PRK.UM.*, nr. 60/59.

³⁴⁵ Enver Ziya Karal. (1962). *Osmanlı Tarihi*. c. IV, TTK, Ankara, s. 156-157; İsmail Hami Danişment, a.g.e., s. 344-345; BOA, *BEO.*, nr. 1957/146718.

³⁴⁶ BOA, *İ.DH.*, nr. 1404/24; Zekeriya Kurşun, a.g.t., s. 103.

2.8.3. Mehmet Rıza Paşa'nın Jandarma Teşkilatları Hususunda Yaptığı Çalışmalar ve Görüşleri

Jandarma Teşkilatı'nın ıslahı Seraskerlik müessesesi ile yakından ilgilidir. 1846 yılında kurulan Asakir-i Zabtiye, Zabtiye Müşirliği tarafından idare edilmekteydi. 1879 yılında yapılan düzenleme ile bu kurum önce Seraskerliğe bağlanmış, ardından Zabtiye Müşirliği de Jandarma Dairesi adı altında yeniden yapılandırılmıştı.³⁴⁷

Seraskerlik bünyesine alınmış olan Jandarma Teşkilatı, Makedonya meselesi alevlendiği sırada, teşkilata yön verecek esaslı kanun ve nizamların olmaması, jandarma personelinin yetiştirilmesi için bir okulun bulunmaması, kadro eksikliği ve jandarma subaylarının kara birliklerinden seçilirken saray ve çevresine yakın kişilerden seçildiği için teşkilat gün geçtikçe bozulmuş kurumun misyonunu yerine getirememesi gibi bir durumla karşı karşıya kalınmıştı.³⁴⁸

Rumeli Vilayetlerinin ıslahı kapsamında jandarma teşkilatının da düzenlenmesi için çalışmalar 14 Aralık 1902 tarihinde başladı.³⁴⁹ Jandarma Teşkilatının yeniden yapılandırılması hususunda yürütülecek olan program için Müslim ve Gayr-i Müslim üyelerden oluşan bir komisyon teşkil edilmesi uygun görülmüştü.³⁵⁰ Bu çalışmalar, asayişin yeniden temin edilmesi için son derece önemli görülmekteydi.³⁵¹ Avrupa kamuoyunu yatıştırmak amacıyla Gayr-i Müslimlerin komisyonlarda yer alması kararlaştırılmış olmalıdır.

1902 yılında başlayan çalışmaların hedefi Jandarma Teşkilatı'na Gayr-i Müslimlerin kazandırılmasıydı. Bu kapsamda Osmanlı yetkileleri, yeni jandarma teşkilatı için her vilayetin nüfus dağılımı ile orantılı olmak üzere, eşit sayıda Müslüman ve Hristiyan reayadan personel alınmasını kararlaştırmıştı. Dış devletlerin dayatması ile alınan bu karar, aslında Osmanlı Jandarma Teşkilatında görev yapan Türk subayların yerini Hristiyanların alması için çıkarılmıştı.³⁵² Serasker Rıza Paşa, jandarma teşkilatına alınacak zabitanın yaşlarının 50'den yukarı

³⁴⁷ Necdet Koparan. (2007). *Türk Jandarma Teşkilatı (1903-1908)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, s. 11-12.

³⁴⁸ Necdet Koparan, a.g.t., s. 16.

³⁴⁹ BOA, Y.PRK.MK., nr. 11/96.

³⁵⁰ BOA, TFR.I.KV., nr. 1/24.

³⁵¹ BOA, Y.PRK.MK., nr. 11/110.

³⁵² Gül Tokay. (1995). *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*. Afa Yayınları, İstanbul, s. 117-118.

21'den aşağı olmaması gerektiği yönünde Rumeli Müfettişliği'ne bir yazı göndermiş, istihdam edilecek efradın seçiminde de Zabtiye Nizamnamesi'nde belirtilen usullere riayet edilmesini istemişti.³⁵³

Jandarma teşkilatında yapılacak en önemli düzenlemelerden biri de maaş konusuydu. Jandarma teşkilatı bünyesinde hizmet veren personelin maaşlarının düzenli şekilde ödenmemesi, yeni tensikat mucabince artık bitecekti. Nitekim bu kapsamda, hazırlanan nizamname doğrultusunda biriken ve bundan sonra verilecek maaşların hızlıca ödenmesi için Kosova Defterdarlığı'ndan ödenmesi kararlaştırılmış ve Serasker Rıza Paşa tarafından Rumeli Müfettişliği'ne bildirilmişti.³⁵⁴

Jandarma Teşkilatı'nın finanse edilmesi bu şekilde tasarlandıktan sonra, artık yapılacak tahsisata sıra gelmişti. Serasker Rıza Paşa Kosova Zabtiye alayının düzenlenmesi için yaklaşık 1.300.000 liraya ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi. Aynı zamanda Manastır'da yapılacak olan yeni tensikat için yaklaşık 960.000 kuruş gerekiyordu. Kosova ve Manastır'da yapılacak düzenlemelerin hayata geçirilmesi için bu para şarttı.³⁵⁵

Rumeli Vilayeti Komisyonu'nun düzenlediği mazbataya göre Kosova jandarma teşkilatının mevcut durumu ve tensikat yapıldıktan sonra ulaşacağı sayı ve düzenlemenin maliyeti şu şekildedir:

Kosova Vilayeti'nde tensikat başladığı sırada 2.324 jandarma görev yapmakta, senelik tahisatı da 6.277.500 kuruştan ibaretti. Müslüman ve Hristiyan ahaliden jandarma teşkilatını düzenlemek için yapılan yeni kayıtlarla Kosova Vilayetindeki jandarma sayısının, 2.900 piyade ve 430 süvari olmak üzere toplam 3.330'a çıkarılması hedeflenmekteydi. Toplam 1006 kişi ilave edilerek yapılacak olan yeni düzenlemenin maliyeti ise, 1.330.164 kuruştı. Bu hesaba göre mevcudu 3.330 kişiye çıkarılacak olan Kosova Jandarma teşkilatı'nın devlete senelik maliyeti 7.607.664 kuruşa ulaşmış olacaktı. Bu meblağ alay tahsisatından karşılanacaktı.³⁵⁶

Komisyonun düzenlediği mazbatada jandarma birliklerinden daha fazla istifade edilmemesi için yönetiminin nasıl olması gerektiği hususuna da açıklık

³⁵³ BOA, *TFR.İMKM.*, nr. 1/23.

³⁵⁴ BOA, *TFR.İMKM.*, nr. 1/13.

³⁵⁵ BOA, *TFR.İMKM.*, nr. 1/14.

³⁵⁶ BOA, *TFR.İMKM.*, nr. 1/16, leff 11.

getirilmekteydi. Kosova jandarma kumandanı Ahmet Bey'in yararlılık gösterememesi ve vazifesini gereğince ifa edememesi komisyonda görüşülmüş, vilayet haricinden, muktedir bir kumandan getirilmesi kararlaştırılmıştı. Yeni kumandanın tahsisatı 2.500 kuruş olacaktı. Başka bir vilayetten atanması kararlaştırılan kumandan haliyle bölgeye ve ahvale vakıf olamayacağından, alay tahsisatından maaş verilmek üzere, Kosova'yı yakından tanıyan Kolağası (kıdemli yüzbaşı) ve Binbaşı rütbelerinde birer erkân-ı harp zabitanı müfettiş sıfatıyla yeni kumandanın yanına nasb edilecekti.³⁵⁷

Komisyonun aldığı kararlar görüşüldükten sonra Kosova jandarma mevcudunun artırılması ve muktedir bir kumandan tayin edilmesi hususunda irade çıkmıştı.³⁵⁸ Bu kapsamda Aydın Vilayeti kumandanı Tevfik Bey'in Kosova Vilayeti'ne, Kosova Vilayeti kumandanı Ahmet Bey'inde Aydın Vilayeti'ne tayin edilmesi görüşülüp kararlaştırılmıştı.³⁵⁹ Jandarma birliklerine ilave edilecek rakam ise merkez tarafından fazla bulunmuş, 500 nefer ilave ile iktifa edilebileceği belirtilmiştir.³⁶⁰

Daha önce yapılan toplantılarda, Jandarmanın miktarının artırılması ile birtakım gereksiz masrafın devlet hazinesine yük olmaması için, işe güce yaramayan ve boşuboşuna maaş alan bazı şahısların ihraç edilerek, yerlerine Müslim ve Gayr-i Müslim ahaliden nefer alınması Rumeli Vilayetleri Komisyonu Başkanlığı'ndan karar çıkmıştı.³⁶¹ Serasker Rıza Paşa'da bu karar doğrultusunda, ordudan ihrac edilecek ve tekaüde ayrılacak neferler hakkında mütalaasını yazmıştı. Rıza Paşa bu raporunda, Hazinesin imkanlarının zorlanmasını doğru bulmamaktadır. Jandarma neferatının sorumluluklarını yerine getiremeyen zabitanın ihrac edilmesini savunmaktadır. İstifade edilmeyen neferlerin, jandarma teşkilatından uzaklaştırılmasıyla, yapılacak yeni tensikat kapsamında tüm kaynakların, Yanya, İşkodra ve Manastır başta olmak üzere umum Rumeli zabitanına aktarılmasının söz

³⁵⁷ BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/16, leff 11.

³⁵⁸ BOA, *İ.HUS.*, nr. 101/1320/L-14.

³⁵⁹ BOA, *BEO.*, nr. 1972/147881; BOA, *İ.AS.*, nr. 43/26; BOA, *TFR.I.AS.*, nr. 1/47.

³⁶⁰ BOA, *DH.TMIK.S.*, nr. Nr. 40/54.

³⁶¹ BOA, *TFR.I.A.*, nr. 1/77. Bu kararın altında, 1902/1903 yılı bütçesinin denkleştirilmesi için Maliye Nazırı Reşad Paşa başkanlığında kurulan komisyonun aldığı kararlar yatmaktadır. Komisyonda yapılan müzakereler neticesinde, devlet dairelerindeki âtil istihdamın ihtiyaç olan ve boşalan diğer kadrolara nakliyle tedricen tasfiyesi, bütçede tahsisatı olmayan yeni memuriyetler ihdas edilmemesi, birden fazla maaş alanların yüksek maaşlarının bırakılarak diğerlerinin kesilmesi kararlaştırılmıştı. Komisyondaki görüşmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Faruk Bölükbaşı. (2003). *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 138-139.

konusu olacağına değinmektedir. Aynı zamanda, iş yapmayan jandarma personelinin uzaklaştırılmasıyla elde edilecek kaynakları kullanarak, maaşlara zam yapılması da Rıza Paşa'nın değindiği hususlar arasındadır.³⁶²

Seraskerlik ve Rumeli Vilayetleri Komisyonu ıslahat müzakerelerini, herhangi bir dış devletin müdahalesine imkan tanımamak için hızlı bir şekilde yürütmek istiyordu. Ancak, jandarma dairesinde bu iş için bir komisyonun kurulmamış olmasından dolayı muhaberat ve muamelatın neticeye ulaştırılmasında sıkıntı yaşanmaktaydı.³⁶³ Bu durumun bazı problemlerin yaşanmasına sebep olacağını bilen Rıza Paşa'da jandarma teşkilat ve tensikatın süratle nihayete erdirilmesini istemişti.³⁶⁴

Emekliye ayrılacak ve yeni düzene uyum sağlayamayacak olan neferat tespit edilip, jandarma teşkilatı ile ilişkisi kesildikten sonra sıra yeni alımlara gelmişti. Gayr-i Müslim ahaliden de jandarma telep edileceğine daha önce değinilmişti. Jandarma teşkilatından çıkarılanların yerine %20 oranında Gayr-i Müslim tebaadan nefer alınması kararlaştırılmıştı.³⁶⁵ Önceki satırlarda da izah edildiği üzere, Gayr-i Müslim tebanın jandarma teşkilatı içerisine yerleştirilmesi Avrupalıların işiydi. Böylelikle, Balkanlar ve Rumeli'de, Hristiyan halkın menfaatine ve bölgeyi kendi müdahalelerine açık bırakacak şekilde olayların çıkmasına jandarma üzerinden yön vermiş olacaktı.

Bu durumu kavrayan Osmanlı Devleti ise, kendi politikasını uygulamaya koymuştu. Gayr-i Müslim jandarma istihdamı yapılırken ağırlıklı olarak Ulahların alınmasına özellikle vurgu yapılmaktaydı.³⁶⁶ Malum olduğu üzere, Makedonya toprakları üzerinde yaşayan yaklaşık 1.500.000 kişilik Gayr-i Müslim nüfus içerisinde 99.000 kişi ile en az orana sahip olan grup Ulahlardı.³⁶⁷ Ulahlar hiçbir zaman Yunanlıların Hellenistik emellerine ortak olmamıştı. 1902 yılında henüz kendi kiliselerini kurmak, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak gibi düşünceleri de yoktu. Bu yüzden Ulahların Yunanlılarla arası iyi değildi.³⁶⁸ Nüfuslarının az oluşu kontrol edilebilirliği bakımından önemli olan Ulahların jandarma teşkilatı için tercih edilmesi

³⁶² BOA, *TFR.İMKM.*, nr. 1/18.

³⁶³ BOA, *BEO.*, nr. 1978/148291.

³⁶⁴ BOA, *TFR.İMKM.*, nr. 1/17.

³⁶⁵ BOA, *BEO.*, nr.1984/148780; BOA, *BEO.*, nr. 1986/148890.

³⁶⁶ BOA, *İ.HUS.*, nr. 102/40; BOA, *BEO.*, nr. 1996/149642.

³⁶⁷ Mehmet Hacısalihoğlu. A.g.m. s.102; İsmail Hami Danişment, a.g.e., s. 344-345.

³⁶⁸ Gül Tokay, a.g.e., s. 67-68.

gayet mantıklı bir politikaydı. Aynı zamanda Ulahlar, Bulgarlarla da iyi geçinememekteydi. Osmanlı Devleti'ni umutlandıran bu durum bir telgrafa da açıkça yansımıştı. Nitekim ilgili yazıda, Rum ve Ulah Hıristiyanlarının, Bulgarlarla meskûn bölgelerde istifade edilmesi düşünüldüğünden, kendilerine ayrı bir önem verilerek güç dengesi oluşturmak için, polis ve jandarma teşkilatına bu milletlerden nefer alınması düşünülmüştü.³⁶⁹

Bölgede göçebe olarak yaşayan Ulahlar üzerinde yoğunlaşılmasının bir diğer nedeni de devlete ödeyecekleri vergilerini ve Bedelât-ı Askeriyyelerini ihmal etmeleridir.³⁷⁰ Ulahların jandarma teşkilatına istihdamı ile devlet, Bulgarlara karşı güç dengesi oluşturken, aynı zamanda bu guruba mensup olanları kontrol altına alarak vegi kayıplarının önüne geçmiş olacaktı.

Yanya'da da jandarma taburları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştı. Bu kapsamda, Yanya taburlarına nizamiye ve redif askerlerinden zabıt seçilerek güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş, meselenin önemi Rumeli Müfettişliği ve 3. Ordu Müşirliğine bildirilmişti.³⁷¹

Serasker Rıza Paşa, jandarma birlikleri içerisinde hizmet göremeyecek derecede yaşlı olanların münasip görülen maaşla tekaüde ayrılmasını, yine Rumeli'de jandarma birliklerinin kadrosu içerisinde yer almasına rağmen verim alınamadığından dolayı ihrac edilen personelin de Halep ve Suriye gibi vilayetlerde uygun maaşlarla istihdam edilmelerini istemekteydi. Rumeli'deki jandarma teşkilatı ile ilişkisi kesilenlerin İstanbul'da bulunmalarına Rıza Paşa müsaade edilmemesi gerektiğini belirtmekteydi.³⁷²

14 Şubat 1903 tarihine gelindiğinde Kosova Vilayeti'nde yapılan teşkilat ve tensikat neticelenmişti. Bu kapsamda Serasker Rıza Paşa yeni atamaları muhtevi bir yazı kaleme almıştı. Bu yazıda, tensikat ve teşilatı hitama erdirilen Kosova Merkez Taburu'nun, birinci, beşinci, on yedinci piyade bölükleri ve yüzbaşılık ve yedinci ve sekizinci bölüklerin mülazım-ı evvelikleri, mahalli tensikat komisyonunun görüşleri doğrultusunda hazırlanan irade mucibince terfi ettirilerek bu memuriyetlerin icrası için Hüseyin, Adil, Kazım Efendilerle Halid ve Süleyman Ağaların ve diğer

³⁶⁹ BOA, *TFR.IA.*, nr. 4/305.

³⁷⁰ BOA, *DH.MKT.*, nr. 631/41.

³⁷¹ BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/15.

³⁷² BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/44.

Hüseyin Efendi'nin rütbelerinin yükseltilmesi hususuna dair mabeynde ilgili yazının hazırlandığı ve kendilerine Kosova Jandarma dairesi tarafından bildirildiğini yazmıştı.³⁷³ Böylelikle jandarma teşkilatı personelinin ıslahı hususunda Kosova teşkilatının personel işleri tamamlanmıştı.

2.8.4. Islahat Programı Doğrultusunda Jandarma Teşkilatı'nın Lojistik Açıdan Desteklenmesi İçin Rıza Paşa'nın Faaliyetleri

Jandarma teşkilatı oluşturulurken Rıza Paşa, sadece neferlerin ve yeni teşkilatı finanse edecek kaynakların temin edilme usulleri üzerinde görüş bildirmemişti. Serasker, ıslahat programı kapsamında jandarma birliklerinin, elbise, silah, cephane gibi lojistik gereksinimlerin hızlıca karşılanması konusunda da çalışmalarda bulunmuştu.

Raporlarda belirtildiğine göre jandarma teşkilatının mevcut silah durumu ise şu şekildedir. 1.875 adet Martini marka tüfek, 360 Şnayder ve 5 adette Winchester tüfeği olmak üzere toplam 2.240 tüfek vardı.³⁷⁴ Jandarma teşkilatında tensikat yapılmadan önce 2.325 kişinin görev yaptığı göz önüne alınırsa herkese tüfek düşmediği görülür. Yeni tensikat kapsamında, Üçüncü ordudan İşkodra'ya 679 adet Martini tüfeği, bunun dışında yine 130 Martini tüfeği ve 140 tane de filinta talep edilmişti. Silah giderleri karşılanırken Maliye Hazinesi'ndeki dengenin bozulmamasına son derece önem verilmekteydi.³⁷⁵

Serasker Rıza Paşa'nın 27 Şubat 1903 tarihli telgrafından öğrendiğimize göre; Kosova Vilayeti Jandarma Alayı'nın fes, çizme ve elbise başta olmak üzere tüm ihtiyaçları karşılanmış, başka bir eksikleri kalmamıştı.³⁷⁶ Rıza Paşa Kosova Vilayeti'nin dışında kalan yerlere gerekli olan malzemelerin gönderilmesi için gayret göstermekteydi. Bu kapsamda Rıza Paşa birkaç gün içerisinde, Yanya, İşkodra ve Edirne vilayetlerinin ihtiyacı olan malzemelerin, silah ve cephanelerin trenlerle yola çıkarıldığına dair ilgili vilayetlerin jandarma kumandanlıklarına telgraflar göndermişti.³⁷⁷

³⁷³ BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/43.

³⁷⁴ BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/24.

³⁷⁵ BOA, ayn belge.

³⁷⁶ BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/58.

³⁷⁷ BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/59; BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/63; BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/66; BOA, *TFR.I.MKM.*, nr. 1/67.

1902 yılında Rumeli Islahatı için başlayan bu süreçle birlikte, Rumeli ve Balkanlarda asayişin sağlanması için Rıza Paşa Seraskerlik'ten ayrılana kadar, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması, yeni atamaların yapılması, cephane ve silah temini gibi konularda sürekli çalışmalarda bulunmuştu.

2.9. YEMEN HUDUDUNDA YAŞANAN PROBLEMLER VE SERASKERLİĞİN TUTUMU

Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altında bulunan Yemen, XIX. yüzyılda stratejik konumu bakımından Avrupa devletlerinin ilgisini çekmekteydi. Yemen'in Osmanlı Devleti'nin merkezine uzaklığı, dini açıdan Yemen Müslümanları ile Osmanlılar arasında bir takım farklılıkların bulunması, buraya gönderilen idarecilerin ihmalkarlıkları, başta İngiltere olmak üzere dış mihrakların toplumu kışkırtmaları, irtibat ve haberleşmenin sağlıklı bir şekilde yürütülememesi Yemen'de yaşanan huzursuzluklara zemin hazırlamaktaydı.³⁷⁸

İngiltere'nin 1838 ticaret antlaşması kapsamında kömür imtiyazını elde ederek Aden'e yerleşmesi, buradaki Arap kabileler üzerindeki etkinliğinin artmasına neden olmuştu. XIX. yüzyıl boyunca Arap kabileleri Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli isyan teşebbüslerinde bulunmuşlardı. Bu isyanların II. Abdülhamit döneminde en önemlileri 1889 yılında yaşanmıştı.³⁷⁹ 1902 yılına gelindiğinde ise, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Yemen sınırlarında bir hudut düzenlemesi yapılması durumu ortaya çıkacaktı.

Bu düzenlemeler esnasında İngiltere, Aden valisi vasıtasıyla Dali Şeyhi'ne üç adet İngiliz bayrağını Osmanlı topraklarından Nevahi-i Tis'a civarında bulunan Şafi Tepesi ve civarına dikmek üzere göndermiş, Osmanlı Devleti'nde hızlıca gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.³⁸⁰ Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına ve uluslar arası hukuka aykırı olan bu girişimin engellenmesi Yıldız'da kararlaştırılmıştı.³⁸¹ Meselede İngilizlerin dahiliyetinin bulunmasından ötürü son

³⁷⁸ Metin Ayışığı. (2002). Osmanlının Son Vilayeti Yemen. *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III/3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-30; Arabistanda Durum Yemen. (1972). *Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*, c. VI, Güven Yayınevi, İstanbul, s. 33395-33397.

³⁷⁹ Veysi Karabulut. (2006). *Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 1-17.

³⁸⁰ BOA, *Y.A.HUS.*, nr. 421/10; BOA, *BEO.*, nr. 1738/130324.

³⁸¹ BOA, *Y.PRK.BŞK.*, nr. 65/76.

derece hassasiyet arzeden bu konuya Seraskerliğin yaklaşımının nasıl olacağı ile ilgili bir yazı yazılmıştı.

Bu yazıda, Nevâhi-i Tis'a cihetindeki Şafî Tepesinde olan iki karyeye dikilmek üzere Aden'den Dali Nahiyesi Şeyhi'ne üç adet bayrak gönderildiği ifade edilmekteydi. Bu bayraklardan biri, Celile Karakolhanesi yakınına dikilmişti. Osmanlı karakoluna çok yakın mesafede dikilen bu bayrak sınırda bir an tansiyonun yükselmesine neden olmuştu. Osmanlı Devleti, hukukunu muhafaza etmek konusunda kararlı olduğunu ifade ederken, aynı zamanda herhangi bir olumsuzluk çıkmaması için büyük çaba sarfetmekteydi. Böyle hudut ihlallerinin daha öncede devlet aleyhine sıkıntı arz edecek şekilde bazı neticeler doğurduğuna işaret edildikten sonra, problemin İngiltere ile herhangi bir sıkıntıya mahal verilmeksizin ortak bir çalışmayla nihayete erdirilmesi hususu üzerinde durulmuştu. Meclisi vükelanın aldığı kararlar doğrultusunda Seraskerliğin gerekli tedbirleri alması ve konuya hassas davranması istenmişti.³⁸²

Bundan sonraki süreçte Yemen'de, Zeydi İmam Yahya etkin bir güç olarak ortaya çıkmış, 1904 yılında isyan etmişti. 1905 yılında her ne kadar barış sağlanmış olsa da, San'a bölgesini İmam Yahya'ya kaptırma niyetinde olmayan Osmanlı Devleti ile Zeydiler arasında kanlı çarpışmalar yaşandı. 1911 yılında yapılan Antlaşma ile yıllardır devam eden mücadele sonlanmış oldu. 1918 yılında I. Dünya Savaşı'nın sonunda Yemen, terk edildi ve tamamen İmam Yahya'ya bırakıldı.³⁸³

³⁸² BOA, BEO., nr. 1832/137333.

³⁸³ İhsan Süreyya Sırma. (1986). Yemen, *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 373-381.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKERLİĞİ DÖNEMİNDE (1891-1904) NİZAMİYE HAZİNESİ HARCAMALARI

Rıza Paşa, 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı sürecinde Seraskerlik görevinden alınmıştı. Bilindiği üzere II. Abdülhamit dönemi devlet adamları, iş başındayken yaptıkları icraatları anlatmak için hatıratlar kaleme almışlardı. Rıza Paşa’da, Seraskerlik görevini icra ettiği yıllarda yaptığı işleri anlatmak üzere “*Hatırat*” isimli eserini 1908 yılında, “*Hülâsâ-i Hâtırât*” isimli eserini de 1909 yılında kaleme almış ve yayınlamıştı. Rıza Paşa’nın özellikle Hülâsâ-i Hatırat’ı sadece anıları anlatmanın ötesinde içerdiği belgelerle zengin bir nitelik kazanmaktadır. Bu yönüyle döneminde yazılan hatıratlardan farklılık arz etmektedir. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı basınında kendisi ile ilgili özellikle Tanin Gazetesi’nde devlet malını kullanarak servet sahibi olduğu yönündeki iddiaları yalanlamak üzere, döneminde Nizamiye Hazinesi’nden yapılan harcamaları bir araya getirerek Hülâsâ-i Hatırat’ın sonuna ek olarak koymuş ve bunları da mukayese etmiştir.

Serasker Rıza Paşa’nın verdiği bilgiler doğrultusunda Nizamiye Hazinesi’nin değerlendirildiği bu bölümde, ilk olarak Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi’ndeki değişime kısaca değinilerek Nizamiye Hazinesi’nin ortaya çıkış serüveni anlatılacaktır. Sonrasında ise, Hülâsâ-i Hatıratın sonuna derç edilmiş olan veriler değerlendirilecektir.

3.1. OSMANLI ORDUSU'NUN MÜSTAKİL BİR HAZİNE TARAFINDAN FİNANSE EDİLME ÇABALARI VE NİZAMİYE HAZİNESİ'NİN ORTAYA ÇIKIŞI

XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, ateşli silahların etkin bir şekilde savaşlarda kullanılması, askerlerin mesleki-teknik eğitimden geçirilmeden savaş meydanlarında başarılı neticeler elde edebilmelerini imkânsız hale getirmişti. Düzenli bir şekilde talimle uğraşan ordu, Osmanlı tımarlı sipahi kavramını yıkmakta, önce kendi ihtiyacını karşılayıp sonra artan parayı merkeze gönderen, ekonomi anlayışını yok etmekteydi. Askerin sürekli eğitimle meşgul olması, üretim sektöründen uzaklaşmasına, bunun yerine merkezi hazineden düzenli maaş alan bir ordunun ortaya çıkmasına neden olmuştu. III. Selim döneminde İrad-ı Cedid Hazinesi'ni ortaya çıkaran bu dinamikler, aynı şekilde Tanzimat döneminde önce Masarifat Hazinesi'ni ardından da Nizamiye Hazinesi'nin kurulmasını zorunlu kılmaktaydı.

Dünyadaki gelişmeler ekseninde bir mecburiyet halini alan bu durum, üç hazine için de geçerli olan finanse edilme problemini beraberinde getirmişti. İrad-ı Cedid için her ne kadar yeni vergiler ihdas edilse de³⁸⁴ Kabakçı Mustafa isyanıyla 27 Şubat 1808 tarihinde çok ağır ithamlarla ortadan kaldırılmıştı. III. Selim tahttan indirildikten sonra halefi IV. Mustafa, tüm reformların ilgasının kabul ettiği hatt-ı hümayunla; “*Nizâm-ı Cedid ta‘biriyle mislû nâ-mesbûk bir bid‘at-ı ‘azime ve İrâd-ı Cedîd nâmıyla mezâlim-i kesîre*” diye tabir edilen İrad-ı Cedid Hazinesi'ni ekser ulema ve rical-i devletin ittifakıyla ortadan kaldırmıştı.³⁸⁵ İrad-ı Cedid'in tasfiyesi bir nevi eski sisteme dönüştü. Nitekim İrad-ı Cedid'in lağvedildiği gün çıkan başka bir hatt-ı hümayunda bu hazineden mahlul kalan ve toplam hasılatı 139.316 kuruş olan tımar ve zeamet gelirlerinin bir kısmı Kabakçı Mustafa isyanında etkin rol oynayan Karadeniz Boğazı mustahfız neferatına, bir kısmı Enderun mensuplarına, bir kısmının da vükela ve vüzera maiyetlerine tevcih olunması kararlaştırılmıştı.³⁸⁶ Böylelikle isyanın temel dayanağı olarak görülüp ortadan kaldırılan İrad-ı Cedid Hazinesi, Osmanlı ordusunu finanse etmek için kurulan ilk hazinenin acı bir şekilde yok olması anlamına gelmekteydi. Bir diğer yandan İrad-ı Cedid Hazinesi'nin

³⁸⁴ İrad-ı Cedid Hazinesi'ne gelir sağlamak için yeni ihdas edilen vergiler hususunda “*Nizâm-ı İrâd-ı Cedîd-i Hümayûn*” başlığı altında bir kanun hazırlanmıştı. Yeni koyulan vergiler ve miktarları burada konuyu dağıtacağından ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli ve İlhan Şahin. (2001). *Mahmut Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*. TTK, Ankara 2001, s. 43-45.

³⁸⁵ BOA, HAT, nr. 339/19418.

³⁸⁶ BOA, HAT, nr. 1362/53751.

lağvedilmesi süreci, Tanzimat döneminde ordu yeniden müstakil bir hazine tarafından finanse edilmek istendiğinde farklı bir yol ve yöntem izlenmesi için önemli bir tecrübe niteliğindedir.

Tanzimat Fermanı'nda belirlenen ilkelere Askeri giderlerin vergi yoluyla karşılandığı hususuna özenle vurgu yapılmaktaydı.³⁸⁷ Dolayısıyla devlet malî konularda bir yandan vergi hukuku ve bütçe anlayışı hususunda yeni yaklaşımlar ortaya koymakta³⁸⁸ diğer yandan da maliye teşkilatını, fermana değinilen hususlar doğrultusunda yapılandırmaya çalışmaktaydı. Bu çerçevede, meclislerde yapılan görüşme ve müzakereler sonucu 23 Mayıs 1840 tarihinde, Hazine-i Amire, Hazine-i Mansure ve Hazine-i Redif ilga edilerek tüm gelir ve masraf kalemleri ile beraber Maliye Hazinesi'ne aktarılmıştı.³⁸⁹ Böylelikle devlet, çok hazineli dönemin başladığı 1793 yılından beri devam eden, hazine görevlilerinin göze girmek için gelirleri kendi hazinelerine toplama, giderleri ise başka hazinelere bırakma mücadelesine son vermek istemişti.³⁹⁰ 1841 yılında toplam gelir ve giderler belirlenip bütçe oluşturulurken, Maliye Nazırı Saib Paşa'nın görüşleri doğrultusunda eskiden Mukataat Hazinesi kapsamında faaliyetlerini yürüten Masarifat Hazinesi tekrar kuruldu (1841). Hazinedeki bu düzenleme, askerin tayinat, elbise, iâşe ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması göz önüne alınarak yapılmıştı.³⁹¹

Bu şekilde kurulan Masarifat Hazinesi'nin ömrü çok uzun sürmeyecekti. Nitekim, 23 Mart 1844 tarihinde yapılan düzenleme ile, Mesarifat Hazinesi kaldırılmıştı. Masarifat Nazırı Sadi Efendi'ye yazılan tezkereden anlaşıldığına göre; 1844 yılı Martından itibaren "*umûr-ı mâliye-i askeriye*" artık Daruşşura-yı Askeri ve Nizâmîye Hazinesi tarafından yönetilecekti.³⁹² 25 Mart 1844 tarihli Maliye kaydında ise, 1842 yılından itibaren Mesarifat Hazinesi'nin gelir-gider kayıtlarının henüz görülmediği gerekçesiyle, bu kayıtların bir an evvel ilgili kalemlerden tahkikatının

³⁸⁷ Tanzimat Fermanının transkript edilmiş tam metni için bkz. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat; Değişim Sürecinde Osmanlı...*, s. 13-16.

³⁸⁸ Abdüllatif Şener. (1987). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi (1839-1876)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 5-7.

³⁸⁹ Yavuz Cezar. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık, [y.y.]. s. 290.

³⁹⁰ Tefik Güran. (1989). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1860)*. TTK, Ankara, s. 7-8.

³⁹¹ Ali Akyıldız. (1992). *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, s. 96-100.

³⁹² BOA, C.A.S., nr. 1086/47883; Ayrıca Bkz. BOA, MAD, nr. 10556, s. 35; Bu karardan iki gün sonra, yeni düzenleme maliye nezaretine yazılmıştı. Bkz. BOA, C.A.S., nr. 1053/46320.

yapılarak yeni hazineye nakledilmesi istenmişti.³⁹³ Bu arada, kayıtların derlenip toplanması hususunda bir takım eksiklikleri olan Masarifat Nazırı Sadi Efendi'nin yerine, eskiden Masarifat Hazinesi Muhasebeciliğini yapmış olan Rasih Efendi Asâkir-i Nizâmiye Muhasebeciliği unvanıyla, Nizamiye Hazinesi'ne tayin edilmişti.³⁹⁴

Masarifat Hazinesi'nde görev yapan kâtipler ilga kararının ardından Nizamiye Hazinesi'nde vazifelendirilmişti. Ayrıca, Nizamiye Hazinesi'nde, Nizamiye Muhasebe Odacısı,³⁹⁵ Nizamiye Muhasebecisi³⁹⁶ ve Nizamiye Ruznamçecisi³⁹⁷ unvanını taşıyan görevliler de bulunmaktaydı.

Masarifat Hazinesi bünyesinde, askerin lojistik ihtiyaçlarını gidermek üzere teşkilatlandırılmış olan, Terzihane, Dikimhane, Saraçhane, Erzak, Şair (arpa) ve Saman, Hatab (odun), Kömür ve Eşya Ambarları için görevliler tayin edilmişti.³⁹⁸

Nizamiye Hazinesi, aslında yine Maliye Nezareti bünyesinde teşkilatlandırılmıştı. Sadece ordunun maddi meseleleri Maliye Nezareti'nin gündeminden çıkarılarak Seraskerliğe aktarılmıştı. Böylelikle Tanzimat Fermanıyla belirlenen ilkeler doğrultusunda, kamu hizmetlerinin yürütülmesinde daha etkin şekilde kullanılmak istenen Maliye Nezareti, yoğun mesaiden bir nebze olsun kurtarılmış oluyordu. Diğer yandan ordunun kendi hazinesinin bulunması, ihtiyaçların hızlı bir şekilde giderilmesine ve harcamaların herhangi bir kurumun etkisi altında kalınmadan doğrudan yapılmasına olanak sağlanmaktaydı.

Nizamiye Hazinesi'nin ihtiyacı olan para mali yıl sonunda Asakir-i Nizamiye Muhasebecisi tarafından hesaplanarak defterleri ve kayıtları Maliye Nezareti'ne sunulmakta, yapılan görüşmeler sonucu bütçenin durumuna göre Nizamiye Hazinesi'ne tahsisat yapılmaktaydı. Nizamiye Hazinesi'ni finanse etmek için yeni vergiler ihdası yerine, ihtiyaçların Maliye Hazinesi üzerinden giderilmeye çalışılması, İrad-ı Cedid döneminde yukarıda değindiğimiz acı tecrübenin bir daha yaşanmasına engel olunmak istenmesinden olsa gerektir.

³⁹³ BOA, *MAD*, nr. 10556, s. 35.

³⁹⁴ BOA, *A.DVN.*, nr. 3/97.

³⁹⁵ BOA, *C.ML.*, nr. 12/548.

³⁹⁶ BOA, *C.AS.*, nr. 127/5663.

³⁹⁷ BOA, *İ.DH.*, nr. 91/4585.

³⁹⁸ BOA, *HAT*, nr. 1640/9.

Muhasebe kayıtları tutulurken, “*Merkez*” yani İstanbul’da bulunan ordunun harcamaları ve “*Taşra*”daki birliklerin harcamaları olmak üzere iki bilanço çıkarılmakta ve gerekli miktar Maliye Nezareti’nden istenmekteydi.³⁹⁹ Bu şekilde teşkilatlandırılan Nizamiye Hazinesi’ne, sene sonunda Maliye Nezareti tarafından para aktarılacağı sırada bir takım problemler yaşanmakta ve ilk yıllardan başlayan bu sorunlar Serasker Rıza Paşa döneminde de devam etmekteydi.⁴⁰⁰

Sonraki yıllarda da varlığını sürdüren Nizamiye Hazinesi ile Maliye Hazinesi arasındaki uyuşmazlıklar, daha ilk yıllarda ortaya çıkmıştı. Nitekim, Nizamiye Hazinesi hesaplarının yapıldığı 1845 yılında yaşanan tartışmaların yer aldığı bir Meclis-i Vala tutanağı, hem hazinenin işleyişini hem de Maliye Nezareti ile tartışma konusu olan meseleleri yansıtmaları bakımından önemli bilgiler sunmaktadır.

İlgili kayda göre; 24 Şubat Pazartesi günü toplanan Meclis-i Vala’da, bir önceki yılın Mart ayından itibaren hazırlanması gereken bilançolarda hala bir takım problemler yaşandığına değinildikten sonra, bazı masrafların Nizamiye Hazinesi’nden tahakkuk edemeyeceği gerekçesiyle, Maliye Hazinesi’nin ödeme yapmadığından bahsediliyor, bu konuda gerekli adımların atılması hususu Maliye Nazırı’na bildiriliyordu.⁴⁰¹ Görüşmeler ve bürokratik süreç bir ay içinde sonlandırılmıştı. Böylelikle toplanması kararlaştırılan yüz elli bin asker-i hassa, nizamiye-i şahane, mekteb-i harbiye ve kale topçularına ait olan maaş ve sair masraflarında oluşan açığın, Darüşşura-yı Askerî’nin isteği doğrultusunda, Maliye Hazinesi’nden karşılanması 20 Mart 1845 tarihinde kararlaştırılmıştı.⁴⁰²

İlk yılın tahsisat sıkıntısı bu şekilde atlatılmış olsa da bu son değildi. Nizamiye Hazinesi’nin kurulurken her ne kadar yeni düzenlemeler, yeni unvanlarla görevliler tayin edilse de geçmişten gelen problemler adeta tekerrür etmekteydi. Nitekim Nizamiye Hazinesi’nin ilk muhasebecisi Rasih Efendi, selefi Masarifat Nazırı Sadi Efendi gibi hesaplardaki sıkıntılardan dolayı, bu olaylar yaşandıktan birkaç ay sonra Şam Defterdarlığına atanmıştı.⁴⁰³ Hazine yönetiminde yapılan bu değişiklik istikrarın sağlanamamasını yansıtmaları bakımından önemlidir.

³⁹⁹ BOA, *İ.MVL.*, nr. 112/2638.

⁴⁰⁰ Rıza Paşa döneminde yaşanan sorunlara bundan sonraki konu başlığında değinilecektir.

⁴⁰¹ BOA, *İ.MVL.*, nr. 63/1206.

⁴⁰² BOA, *İ.MSM.*, nr. 11/235.

⁴⁰³ BOA, *A.MKT.*, nr. 29/79.

1846 yılında da yine Maliye Hazinesi'nin Nizamiye başta olmak üzere Tersane-i Âmire Hazineleriyle, Tophâne-i Âmire, Mühimmat-ı Harbiye ve Hiyamiye taraflarına ulaştıracağı paraların geciktirilmemesi Maliye Nazırına sıkı sıkıya tembih edilmekteydi.⁴⁰⁴ 1847'de yani Nizamiye Hazinesi'nin kuruluşunun üçüncü yılında da tüm uyarı ve çabalara rağmen hazineler arasındaki tahsisat konusunda karmaşa devam etmiş, Maliye Nazırı ve Serasker'e hitaben aksaklıkların giderilmesi hususunda ferman kaleme alınmıştı.⁴⁰⁵

Nizamiye Hazinesi'ne yapılması gereken tahsisatın geciktirilmesi sadece ordunun ihtiyaçları için yapılacak harcamaları zora sokmuyordu. Aynı zamanda Nizamiye Hazinesi'nde hizmet veren personeli de ekonomik açıdan ciddi sıkıntılar içerisinde bırakıyordu. Nitekim, 1847 yılı hesapların kesildiği dönem olan Mart ayında, Nizamiye Hazinesi memurları hazinenin zor durumda olmasından ötürü toplam 7.225 kuruş tutarındaki maaşlarını alamayıp mağdur oldukları için Maliye Hazinesi'nde kalan bazı memuriyet maaşları bunlara tahsis edilmişti.⁴⁰⁶

Görüldüğü üzere, fermanlar ve kararlarla her ne kadar iyi niyetli adımlar atılsa da devletin mali kaynaklar noktasında yaşadığı sıkıntılar, her dönemde askerî ihtiyaçların ve kamu hizmetlerinin aksamasına yol açmaktaydı.

3.2. SERASKER MEHMET RIZA PAŞA DÖNEMİNDE NİZAMİYE HAZİNESİ'Nİ FİNANSE ETME PROBLEMİ

Rıza Paşa Serasker olduğu dönemde de Nizamiye Hazinesi'nin idaresi seraskerin sorumluluğu altındaydı. Maliye konusunda kendini yetiştirmiş bir asker olan Rıza Paşa şu ifadelerle düşüncelerini anlatır ve ordu için paranın önemine şu sözlerle vurgu yapar;

“Bir devletin hayat ve bekası ancak kuvve-i müsellehasıyla taht-ı te'mîne alınır. Kuvve-i müsellehasının intizâm ve mükemmeliyeti dahi mücerred umûr-ı mâliyenin derece-i tekemmüle isâli ile olur.

Mâliyesi muntazam olmayan bir devletin ordusu yâhûd daha şumûllü bir ta'bîr ile kuvve-i harbiyesi de tekemmül edemez; bu iki kuvvetin yek diğeri ile mütevâzî ve mütevazîn bulunduğu muhakkaktır. Bu sebeble tezyîd-i kuvvet etmek için aynı zamânda ve hattâ daha evvel mâliyeye atf-ı nazâr etmek zarûridir.

Kuvve-i müsellehası ile umûr-ı mâliyesini bir üss-i metîne rabt eden bir devletin siyâset nokta-i nazarından icrââtı da o nisbetde kutlu olur; ya'nî siyâseti bu iki kuvvetle beka bulur, te'âlî veya tenzil eder.

⁴⁰⁴ BOA, *A.MKT*, nr. 52/31.

⁴⁰⁵ BOA, *A.MKT*, nr. 78/68.

⁴⁰⁶ BOA, *İ.DH.*, nr. 142/7327.

Kuvvetine güvenemeyen bir devlet hiçbir vakit siyâsi bir te'sir icrâ eyleyemez. Bu sebebledir ki mâliyemizin fütur-bahş bir dereceye varan za'af ve aczinden cihet-i askeriye sevk derece müte'essir olarak şân u şeref-i devlet, senelerden beri te'essür-yâb olmakda idi. Bu nokta-i mühimme nazâr-ı dikkatimi celb etmemek kabil olmadığından askerî bütçesini nazar-ı ehemmiyetden dûr tutamazdım.

Her milletde askeri bütçeye devâ'ir-i sâ'ire bütçesinden ziyâde fedâkârlıklar icrâ edilmekde ve meclis-i meb'ûsânlarıda askerî bütçeler hemân hemân bi-lâ i'tirâz ve her sene daha yüksek olarak kabul edilegelmekdedir; halbuki memleketimizde mâliye her dâ'irenin tamamen gayr-i ma'kûl bütçelerine, bî-illet zemâ'imine şakk-ı şefe etmediği halde askerî bütçesine dâ'imâ ilişmekde ve nihâyet mukarrer olan mahsusâtı dahi i'tâda ta'allül etmekde idi.⁴⁰⁷

Görüşlerini bu şekilde açıklayan Rıza Paşa, son paragrafta, Nizamiye Hazinesi tahsisatının tüm dünya ülkelerinde her yıl genişletilmesine değindikten sonra maliyenin Nizamiye Hazinesi'ne gerekli tahsisatı yapmakta ağırdan aldığını ifade etmektedir. Rıza Paşa böyle dese de ortada bir realite vardı. 1875 yılında mâlî iflasını açıklayan devlet, 1877-78 Osmanlı Rus Harbi gibi büyük maliyeti olan bir savaşı atlatmış, diğer yanda da Duyun-ı Umumiyye ile gelirleri yabancı devletlerin kontrolüne girmişti. Doğuda yaşanan Ermeni olayları, batıda, Rumeli ve Balkanlar hadiseleri ile doğal afetler de Osmanlı Hazinesi'ni zor durumda bırakmaktaydı.

Tüm olumsuzluklara rağmen Rıza Paşa, askerin maaş ve tayinatlarının verilmesi için, şikayet dilekçeleri kaleme almaktaydı. Nizamiye Hazinesi'nin taleplerinin karşılanması hususunda muhtelif zamanlarda şikayetini dile getirmişti. Mesela bunlardan biri, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi öncesi, mühimmat ve ihtiyaçların tedarikinin hat safhada yapıldığı bir dönemde olmuştu. Rıza Paşa şikayet yazısında asker sayısının iki katına çıktığını buna mukabil Maliye Nezareti'nin haftalıkları iki hafta geciktirildiğinden bahisle, işlerin aksadığına değinerek gereğinin yapılmasını istemekteydi.⁴⁰⁸

Rıza Paşa'nın Nizamiye Hazinesi'nin ihtiyaçları doğrultusunda yaptığı en önemli tartışma, Said Paşa'nın sadrazam olduğu sırada Makedonya meselesinden dolayı yapılan görüşmeler esnasında olmuştu. Bu tartışmaya biraz detaylıca değinmek istiyoruz. Çünkü Said Paşa'nın II. Meşrutiyet ilan edildiği dönemdeki sadaretinde Rıza Paşa, kabine dışında bırakılarak Seraskerlikten azledilecekti.

Rıza Paşa'nın Said Paşa'yı tahkir edecek derecede “askeri işleri müşkile düşürmekle” suçladığı toplantıda, Makedonya'da yükselen tansiyon ve Rumeli'nin ahvali konusunda, meselelerin büyüyerek batılı güçlerin müdahalesine meydan

⁴⁰⁷ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 28.

⁴⁰⁸ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 109/68.

vermeden halledilmesi görüşülmekteydi. Nitekim Bulgarlar, Makedonya’da azınlıkta olmalarına rağmen Şarkî Rumeli meselesinin çözülmesinin ardından Makedonya’da da toprak talebinde bulunmuşlardı. Berlin Antlaşması doğrultusunda büyük devletleri de işe dahil edebilmek için var güçleriyle bölgedeki gerilimi ve terör faaliyetlerini yükseltmekteydiler. Sadrazam Said Paşa, bu olaylar karşısında ıslahat yapılması taraftarıydı. Diğer yandan da güvenlik ve asayişin hat safhada temini hususuna vurgu yapıyordu. Bu sırada, erzak ve iâşe meselesi konuşulurken Rıza Paşa tarafından yukarıda nakledilen ithama maruz kalmıştı.⁴⁰⁹

Bu tartışma üzerine Said Paşa, sadrazamlıktan istifa etmişti. Padişaha sunduğu istifanamesinin Rıza Paşa ile ilgili;

“Serasker Paşa hazretleri tarafından bir tarz-ı garîbede tesâdüf etdiğim şiddet[li] itâb ve ihtiyâcât-ı askeriye müşkile düşürmek meslek-i kadîm-i acizânem olduğuna dair müşârü’n-ileyh tarafından vukubulan hitâb...”

sözlerini sadareten ayrılmak için bahane olarak sunmaktaydı.⁴¹⁰

Said Paşa’nın Rıza Paşa ile yaşadığı bu tartışma, aslında istifa etmesi için sadece görünürdeki bahaneyi teşkil etmekteydi. Nitekim Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa hatıratında;

“İşler kötüye gittiğinde Said Paşa mesuliyet almaktan kaçan biriydi. Zor zamanlarda vazifeden kaçınan Said Paşa, görevinden alındıktan sonra aynı makama gelebilmek için çabalar dururdu”

diye bahseder.⁴¹¹ Said Paşa ve II. Abdülhamit ile ilgili farklı eserlerde de benzer yargılara tesadüf etmek mümkündür.⁴¹² Arşiv vesikalarından hareketle, Zekeriye Kurşun’da doktora tezinde Said Paşa’nın sıkıntılı süreçlerde mesuliyet almaktan kaçındığına işaret etmektedir.⁴¹³

Sonuç olarak Said Paşa istifa etmiştir. İstifası her ne kadar padişah tarafından geri çevrilse de nihayetinde II. Abdülhamit Said Paşa’nın sadrazamlıktan ayrılmasını onaylamak durumunda kalmıştı. Rıza Paşa’nın Said Paşa ile yaşadığı bu münazaa, II. Meşrutiyetin ilanından iki gün önce yapılan kabine değişikliğinde Sait

⁴⁰⁹ Zekeriya Kurşun. (1991). *Küçük Mehmed Sâid Paşa (Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, s. 101-108.

⁴¹⁰ BOA, Y.EE., nr. 82/52.

⁴¹¹ Tahsin Paşa. (1931). *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, s. 65.

⁴¹² Ziya Nur Aksun. (2010). *II. Abdülhamid Han*. Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 316-321.

⁴¹³ Zekeriya Kurşun, a.g.t., s. 105.

Paşa'nın yeniden sadrazam olarak atanmasıyla yaklaşık 17 yıl uhdesinde yürüttüğü seraskerlik vazifesinin sona ermesiyle sonuçlanacaktır.

3.3. MEHMET RIZA PAŞA DÖNEMİ'NDE NİZAMİYE HAZİNESİ BİLANÇOLARI

Rıza Paşa Serasker olduğu dönemde, önceki bölümde de değinildiği üzere, 191.312'si askeri personel olmak üzere, bürolardaki işleri yürüten memurlarla beraber mevcudu 197.183 kişiye ulaşan bir orduya kumanda etmekteydi. Kanunlarda seraskerin yetki ve sorumluluğu altında, bu personelin idaresine ilaveten maddi gereksinimlerinin karşılandığı Nizamiye Hazinesi'nin harcamaları da bulunmaktaydı.

Rıza Paşa seraskerlikten alındıktan sonra, 1891-1904 yılları arasındaki Nizamiye Hazinesi bilançolarını, kendisine yöneltilen suçlamalara⁴¹⁴ resmi belgelerle cevap vermek için Hülâsa-i Hatırat'ın sonuna eklemişti.⁴¹⁵ Buradaki bilançolardan hareketle Rıza Paşa'nın seraskerliği döneminde Nizamiye Hazinesi'nin 14 yıllık harcamalarının ne surette yapıldığının değerlendirilebilmesi söz konusudur.

İlk olarak, Nizamiye Hazinesi'nin bahsedilen yıllar içerisinde bilançolarının hazırlanma şekline değinmek yerinde olacaktır. Nizamiye Hazinesi harcama kalemleri tek tek yazılır, sonrada oluşturulan tablo “...senesi mesarif-i mütehamminesi, ...senesi mütehakkıkası, noksanı ve fazlası” olmak üzere dört ana başlık altında toplanırdı. Böylelikle tablo üzerindeki veriler değerlendirildiğinde yapılan harcamaların meblağı belirtilerek, tahmin edilen miktar ile tahakkuk eden miktarlarda açık veya fazla verme durumları ortaya koyulurdu.

Nizamiye Hazinesi, kara kuvvetlerinin silah-teçhizat ve toplar hariç geri kalan askeri harcamalarının finanse edildiği hazineydi.⁴¹⁶ Nizamiye Hazinesi'nin bilançolara yansıyan başlıca harcama kalemlerini, askeri personelin maaşları, maaş dışında verilen yiyecek ve erzak giderleri (tayinat), elbise, mefruşat, kırtasiye, tıbbi

⁴¹⁴ Bu konuyla ilgili Rıza Paşa'nın seraskerlikten azledildiği sürecin anlatıldığı kısımda bilgi verildiğinden burada bir daha detaylara girilmemiştir.

⁴¹⁵ Bu bölümde verilen tablolar Rıza Paşa'nın Hülâsâ-i Hatırat'ının sonuna eklediği Nizamiye Hazinesi cetvellerinden oluşmaktadır. Söz konusu cetveller kronolojik bir sıralama takip ettiğinden her tablonun altına ilgili sayfayı belirtilen kaynakça koyulmamıştır. Bkz. Rıza Paşa, *a.g.e.*, s. 96 vd.

⁴¹⁶ Gürsu Galip Sakal. (2010). Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900). *Gazi Akademik Bakış*, Ankara, 4 (7); 122.

giderler(yaralıların tedavisi gibi),⁴¹⁷ harcırah masrafları, ordu için son derece önemli olan at ve diğer hayvanlara yapılan harcamalar, nakliyat, isihkam ve inşaat ve son olarak da telgraf bölüklerinin ihtiyacı olan teknik aletlerin masrafları teşkil etmekteydi.

Toplam 12 birimden oluşan masraflar merkez ve taşra için ayrı ayrı, tahmin edilen miktar, tahakkuk eden miktar ve tahmin ile tahakkuk eden miktar arasındaki eksik yada fazlalık bu bilançolara kayıt edilmekteydi. Bilançolarda yer alan “*Noksan*” kısmı, tahmin edilen miktarla tahakkuk eden miktar arasındaki fark çıkarıldığında artan miktarı, yine bilançolarda bulunan “*Fazlası*” adı altındaki birim de tahmin edilen miktar ile tahakkuk eden miktar arasındaki açığı ifade etmektedir.

Önceki satırlarda da değinildiği üzere, bilançolarda tahmin edilen, tahakkuk eden, noksan ve fazla kısımlarındaki değerlerin hepsi kendi birimleri içinde toplanırdı. Bu toplam, Merkez ve Taşra teşkilatı için ayrı ayrı yapılır, en son tasarruf edilecek olan miktarlar ve diğer tahsisatlar çıkarıldıktan sonra her iki idarenin yekunları toplanarak yekûn-ı umûmî elde edilirdi. Tüm bu işlemler tamamlandıktan sonra mali verilerin kaydedildiği değerler “*Nizâmiye Hazînesi’nin (...) Senesi Mesârif-i Mütehakkıkası*” başlığı altında tablolaştırılırdı.

Çalışmada neşredilen bilançolarda sadece Nizamiye Hazinesi’nin gider kalemleri kayıtlıdır. Nizamiye Hazinesi’nin gelir kalemleri incelendiğinde çeşitlilik arz ettiği görülür. Literatürde Nizamiye Hazinesi ile ilgili kıt bilgilerden ve arşiv vesikalarından ulaşılan bilgilere göre Nizamiye Hazinesi’nin gelir kaynakları şu şekildedir:

Nizamiye Hazinesi’nin en önemli gelir kaynağı, “*Bedelât-ı Nakdiye*”⁴¹⁸ adı altında toplanan askerlikten muafiyet vergisidir. Nizamiye Dairesi’ne bağlı olan kumaş fabrikası ve diğer kuruluşların gelirleri ve emlakların kira gelirleri Nizamiye

⁴¹⁷ İcra-yı Tıbbiye bahası olarak Nizamiye Hazinesi harcamalarına yansıyan bu meblağlar 22 Eylül 1874 tarihinde; “*Ehadd tarafından cerh ile askeri hastanesinde tedavi olunan efrad-ı nizamiyye mecruhlar için carihlerinden alınacak masraf-ı cerrahiyyenin Nizamiye-i Hazinesi’ne teslimi hakkında müzekkire*” başlığındaki kararla Nizamiye Hazinesi’ne bağlanmıştı. Bkz. *Düstur. (1296)*. Tertip 1, c. 4, s. 366.

⁴¹⁸ Bedel-i Nakdî olarak da bilinen bu vergi, Müslüman Osmanlı vatandaşlarından askerlik muafiyeti karşılığında alınan vergidir. 1856 yılında yürürlüğe koyulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Gülsoy. (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı’nın Gayr-i Müslim Askerleri*. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 100.

Hazinesi'nin varidatı arasında yer alır. Çeşitli vilayetlerden, maliye muhasebatlarından da Nizamiye Hazinesi'ne gelir kayıt edildiği görülmektedir.⁴¹⁹

3.3.1. Nizamiye Hazinesi'nin 1307 (1891-1892) Malî Yılı Harcamaları

Hülâsâ-i Hatırat'da bahis konusu olan ilk Nizamiye Hazinesi bilançosu 1307 mali yılı, yani 1891-1892 senelerine aittir. Malum olduğu üzere bu bilanço, Rıza Paşa'nın serasker olduğu ilk yıla tesadüf etmektedir. Bu harcamaların dökümü şu şekilde yapılmıştır.

Talo 3.1. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]307 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Kırş)	Fazlası (Kırş)	307 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Kırş.)	307 Senesi Bûdce-i Mütahamminesi (Kırş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş	635.606		56.012.639	56.648.333
Ta'yinât	17.687.619		49.489.721	67.177.340
Melbûsât	3.532.952		26.667.673	30.200.636
Mefrûşât		17.439	173.439	156.000
Mesârif-i Mütferrik ve Kırtâsiye	450.587		1.445.247	1.875.735
İcrâ-yı Tıbbiye Bahası		693.428	1.893.428	1.200.000
Harcırah	42.888		757.112	800.000
Ta'kib-i Eşkiyâ Masrafı	300.000			300.000
Hayvan Bahâsı		87.337	4.187.337	4.100.000
Nakliyât Masrafı		874.749	4.874.749	4.000.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	4.001.000		5.998.990	10.000.000
Birinci Kısım Yekunu	26.690.662	1.672.953	151.500.335	176.498.044
*Birinci Kısım Yekûnu	26.690.662	1.673.952	151.470.235	176.498.024
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyesi				
Ma'aş	29.824.579		127.630.487	157.455.071

⁴¹⁹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr. 57/51; Ayrıca bkz. Şevket Kamil Akar. (1998). *1876-1908 Bütçelerine Göre II. Abdülhamit Dönemi Maliyesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, s.272.

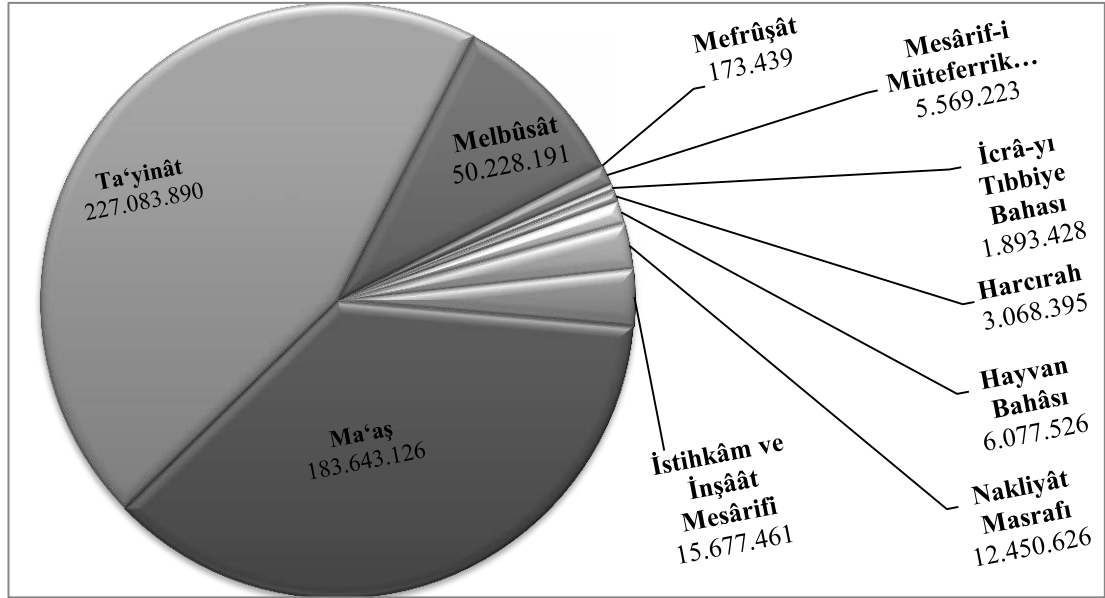
Ta'yînât		5.971.081	177.534.169	171.563.083
Melbûsât	6.471.427		23.560.518	30.031.946
Müteferrik Kırtasiye ve Hicaz'daki Zabîtanın Hâne Kirâsı		440.106	4.123.976	3.688.880
Harcırah	888.816		2.311.183	3.500.000
Nakliyât Masrafı		2.575.877	7.575.877	5.000.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	2.321.518		9.678.471	12.000.000
Hayvan Bahâsı	3.409.810		1.890.189	5.300.000
Mefrûşât	88.000			88.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısımın Yekûnu	43.164.150	8.987.064	354.304.870	388.786.980
*İkinci Kısımın Yekûnu	43.164.150	8.987.070	354.601.890	388.786.980
Fahrî Mir Alay Osman Bey Muhassesâtı	28.875			28.875
Yekûn-ı Umûmî	69.883.687	10.660.017	505.805.205	565.313.899
*Yekûn-ı Umûmî	69.854.812	10.660.024	506.090.215	565.313.879
Tasarruf Edilecek Olan	23.906.700			23.906.700
Yekûn	45.976.987	10.660.017	505.805.205	541.407.199
*Yekûn	46.076.987	10.660.024	506.090.215	541.407.179

Bu mali yıl için tahmin edilen Nizamiye Hazinesi tahsisatı, 541.407.199 kuruştur. Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktar ise toplamda 505.805.205 kuruştur. Bu durumda 1891 yılında Nizamiye Hazinesi tahsisatında toplam 35.601.994 kuruş tahmin edilen meblağdan tahakkuk eden miktar fazla vermiştir. Bu hesaba göre 1891-1892 mali yılında Nizamiye Hazinesi tahsisatında artan miktar ortalama %6 civarındadır.

Nizamiye Hazinesi'nin 1891-1892 mali yılında tahakkuk eden 505.805.205 kuruş gideri, harcama kalemlerine göre kendi içerisinde gruplandırıldığında ise

aşağıdaki (3.1.) grafik ortaya çıkmaktadır. Bu grafikte verilen değerler merkez ve taşra teşkilatında tahakkuk eden meblağın toplanmasıyla ulaşılan sonuçları havidir.

Nizamiye Hazinesi'nin 1891-1892 (1307) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.1.

Kaynak: Tablo 3.1.

1891-1892 mali yılında tahakkuk eden miktar içerisinde en büyük paya 227.083.890 kuruşla tayinat yani askere erzak dışında verilen yiyecek içecek malzemeleri teşkil eder. Bu meblağın toplam içerisindeki oranı yaklaşık olarak %45'tir. Nizamiye Hazinesi içerisindeki ikinci büyük payı ise 186.643.126 kuruşluk pay ve yaklaşık %36'lık oranla maaş ödemeleri oluşturur. Bu veriler doğrultusunda varılan sonuca göre hazinenin %81'lik kısmı maaş ve erzak giderlerine tahsis edilmiştir.

Geriye kalan %19'luk kısmı ise 15.677.461 kuruşla istihkam ve inşaat, nakliyat, hayvan bahası, harcırah, tıbbî ihtiyaçlar, kırtasiye, mefruşat ve elbise giderleri oluşturmaktadır.

Nizamiye Hazinesi'nden en az tahakkuk eden miktarı ise 173.439 kuruşla sadece merkez harcamaları içerisinde görünen “Mefrûşât” kısmı oluşturmaktadır.

Nizamiye Hazinesi'nin 1891-1892 yılına ait tahakkuk eden giderlerinin 12 birimden olduğu ifade edilmişti. Ancak bu yıl itibarıyla “Telgraf Bölüklerinin Alet

Bahası ve Ta‘kib-i Eşkiya Masrafı” kısmında tahakkuk eden herhangi bir harcama bulunmadığından grafiğe alınmamıştır.

Rıza Paşa’nın göreve gediği ilk yıl seraskerlik kumandası altında bulunan toplam personel sayısının 197.183 kişi olduğu ifade edilmişti.⁴²⁰ Grafikte verilen maaş ve tayinat bedellerini, bu sayıya böldüğümüzde ise, personel başına düşen senelik maaş miktarı 2.082 kuruştur. Bunu da on iki aya böldüğümüzde Nizamiye Hazinesinden her bir personel için ortalama 173 kuruş para çıkmaktaydı.

1891-1892 yılının genel bütçesinden tahakkuk eden miktar ise 1.761.701.693 kuruştur.⁴²¹ Nizamiye Hazinesi’nin tahakkuk eden 505.805.205 kuruşluk tahsisatı toplam bütçesinin ortalama %29’unu oluşturmaktaydı.

3.3.2. Nizamiye Hazinesi’nin 1892-1893 [1308] Malî Yılı Harcamaları

Nizamiye Hazinesi’nin bu yıla ait blançosu şöyledir:

Tablo 3.2. Nizâmiye Hazînesi’nin [1]308 Senesi Mesârif-i Mütihaklıkası

	Noksanı (Kırş)	Fazlası (Kırş)	308 Senesi Mesârif-i Mütihaklıkası (Kırş.)	308 Senesi Büde-i Mütahamminesi (Kırş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma‘aş	850.407		56.497.945	57.348.347
Ta‘yinât	42.175.469		42.923.478	85.098.948
Melbûsât	7.918.059		23.228.015	31.146.075
Mefrûşât			200.000	200.000
Masârif-i müteferrika ve Kırtâsiye	333.735		1.785.020	2.118.755
İcrâ-yı Tıbbiye-i		1.127.827	2.277.826	1.150.000
Harcırah	181.214		818.785	1.000.000
Ta‘kib-i Eşkiyâ Masrafı	300.000			300.000
Hayvan Bahâsı		2.251.898	4.715.298	2.463.500
Nakliyât Masrafı	127.575		6.022.424	6.150.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât	40.000			40.000

⁴²⁰ Bkz. Ek.10.

⁴²¹ Stanford J. Shaw. (1978). Ottoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *International Journal of Middle East Studies*, 9 (3):374.

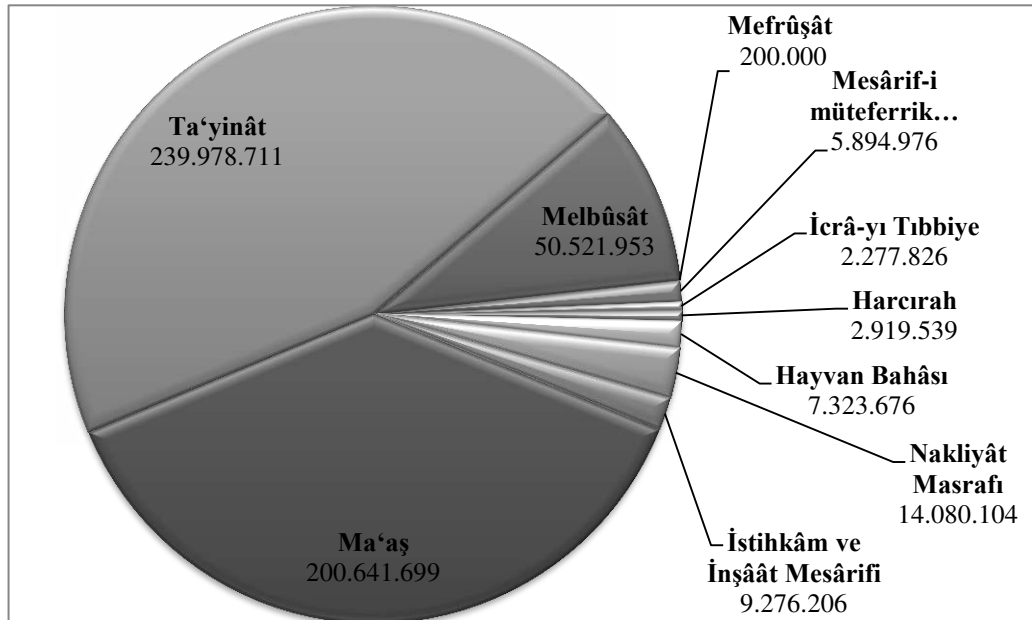
Bahâsı				
İstihkâm ve İnşâât Mesârîfî		336.209	8.636.209	8.000.000
Birinci Kısım Yekûnu	51.926.459	3.715.934	147.105.000	195.015.625
*Birinci Kısım Yekûnu	51.926.459	4.015.934	147.105.100	195.015.625
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyesi				
Ma‘âş	15.872.525		144.143.754	160.016.277
Ta‘yînât		4.417.985	197.055.233	192.637.248
Melbûsât	22.382.704		27.293.938	49.676.643
Müteferrik ve Kırtasiye ve Hicaz’daki Zâbitânının Hâne Kirâsı	162.383		4.109.956	4.272.340
Harcırâh	80.460		2.919.539	3.000.000
Nakliyât Masrafı		1.207.680	8.057.680	6.850.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	4.723.694		9.276.206	14.000.000
Hayvan Bahâsı	6.211.121		2.608.378	8.819.500
Mefrûşât	100.000			100.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısımın Yekûnu	49.692.887	5.625.665	395.464.684	439.532.008
*İkinci Kısımın Yekûnu	49.692.887	5.625.665	395.464.784	439.532.007
Fahrî Mir Alay Osman Bey Muhassesâtı	28.875			28.875
Yekûn-ı Umûmî	101.619.346	9.341.599	542.569.684	634.547.633
*Yekûn-ı Umûmî	101.648.221	9.641.599	542.569.884	634.576.507
Efrâd-ı Sâ’irenin Muhassesâtı	36.181.944			36.181.944
Yekûn	65.466.277	9.641.599	542.569.884	598.365.689
*Yekûn	65.466.277	9.641.599	542.569.884	598.394.563

1892-1893 malî yılında Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktar 542.569.884 kuruştı.⁴²² 1892-1893 malî yılı için Nizamiye Hazinesi'ne genel bütçe içerisinde tahsis edilmesi düşünülen para, 598.365.689 kuruştı. Bu yılki harcamalar yine tahmin edilen düzeyde olmamıştı. Nitekim tahsis edilmesi düşünülen miktarla, tahakkuk eden miktar arasında ortalama %9 oranına tekabül eden 55.795.805 kuruşluk bir fazlalık söz konusudur.

1892-1893 mali yılında Osmanlı Devleti'nin tahakkuk eden genel bütçesi 1.798.279.611 kuruştı.⁴²³ Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden 542.569.884 kuruşluk gider ise genel harcamaların ortalama %30'luk kısmını kapsamaktadır.

Nizamiye Hazinesi'nin 1892-1893 malî yılına ait tabloda tahmini harcamalarda toplam 12 farklı harcama kalemi yer alır. Fakat tahakkuk eden harcamalara baktığımızda bunlardan, “*Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı ve Ta'kib-i Eşkiyâ Masrafı*” sınıfında tahakkuk eden herhangi bir harcama olmadığından, yukarıdaki verilerin dağılımını gösteren Grafik 3.2. farklı harcama kalemlerinin değerlerini ihtiva etmektedir.

Nizamiye Hazinesi'nden 1892-1893 [1308] Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

⁴²² 1892-1893 Nizamiye tahsisatı hakkında bu tabloda verilen bilgiler için bkz. Tablo II.

⁴²³ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

Grafik 3.2.

Kaynak: Tablo 3.2.

Grafik 3.2.’deki verileri değerlendirildiğinde, yine maaş dışında verilen erzak ve ihtiyaç bedeli olan “*Ta’yinât*” harcamaları 239.978.711 kuruşluk harcamayla toplam harcamaların ortalama %45’ini oluşturur. Bu birimden sonra Nizamiye Hazinesi tahsisatının içerisinde 200.641.699 kuruşluk payla toplam harcamaların yaklaşık %38’ini teşkil eden “*Ma’aş*” baremi ikinci büyük paya sahiptir. Nizamiye Hazinesi’nden tahakkuk eden tayinat ve maaş harcamaları toplam harcamaların ortalama %73’ünü kapsar. Bir önceki yılda Nizamiye Hazinesi’nden %81 oranıyla aynı payı alan bu iki birime ayrılan tahsisat 1892-1893 malî yılında %8 oranında bir düşüş yaşamıştır.

Nizamiye Hazinesi’nin geriye kalan %27’lik kısmını ise 8 harcama birimi oluşturur. 1892-1893 malî yılında en az harcamanın yapıldığı birim ise yine, sadece merkez teşkilatı tahsisatında bulunan “*Mefrûşât*” kalemi oluşturur.

1892-1893 mali yılında Nizamiye Hazinesi’nden maaş alan asker sayısı 219.872 kişi olmakla beraber, geri kalan personel de bu miktara ilave edildiğinde bu rakam 225.937 kişiye ulaşmaktadır.⁴²⁴ Nizamiye Hazinesi’nden tahakkuk eden maaş ve tayinat bedelinden kişi başına düşen miktar 1.950 kuruştur. Aylık olarak bu para baz alındığında kişi başına düşen miktar 162.5 kuruştur. Bir önceki yıla göre kişi başına düşen payda 11.5 kuruş azalma vardır. Bu düşüşte, 197.183 olan toplam sayının 225.937 olması önemli bir etkidir.

3.3.3. Nizamiye Hazinesi’nin 1893-1894 [1309] Malî Yılı Harcamaları

Hülâsâ-i Hâtırat’da bulunan 3. Nizamiye Hazinesi bilançosu 1309 Mâlî yılına aittir. Bu bilançonun dökümü ise şu şekildedir:

Tablo 3.3. Nizâmiye Hazînesi’nin [1]309 Senesi Mesârif-i Mütéhakkıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)309 Senesi Mesârif-i Mütéhakkıkası (Krş.)	(1)309 Senesi Büdcce-i Mütéhamminesi (Krş.)
Birinci Kısım				

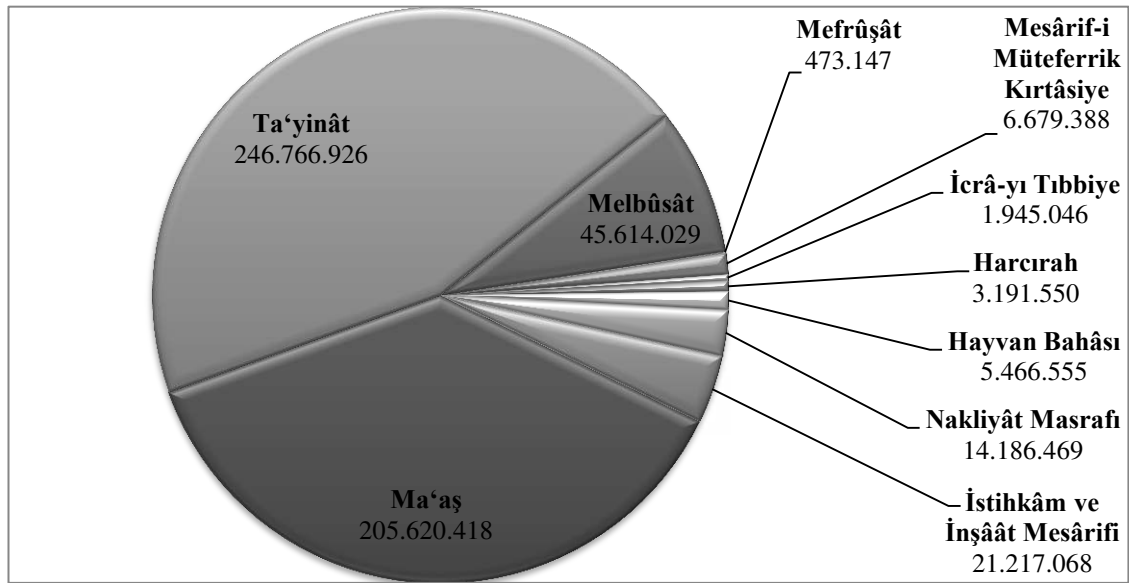
⁴²⁴ Asker miktarları ile ilgili bkz. Ek.10.

İdâre-i Merkeziye				
Ma‘aş	2.415.372		59.606.294	62.021.565
Ta‘yînât	48.524.353		42.052.482	90.576.834
Melbûsât	7.897.863		22.531.710	30.429.572
Mefrûşât		273.147	473.147	200.000
Mesârif-i Müteferrik Kırtâsiye		364.066	1.679.066	1.315.000
İcrâ-yı Tıbbiye		445.046	1.945.046	1.500.000
Harcırah	282.303		717.697	1.000.000
Ta‘kib-i Eşkiyâ Masrafı	300.000			300.000
Hayvan Bahâsı	4.113.348		1.891.151	6.004.500
Nakliyât Masrafı	2.009.493		3.990.506	6.000.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i		1.645.754	12.776.153	11.130.399
Birinci Kısım Yekûnu	65.582.732	2.728.013	147.663.252	210.517.870
*Birinci Kısım Yekûnu	65.582.629	2.728.012	147.663.254	210.517.871
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyesi				
Ma‘aş	68.178.471		146.014.124	174.201.870
Ta‘yînât		6.234.780	204.714.444	198.479.664
Melbûsât	29.264.214		23.082.319	52.346.533
Müteferrik Kırtâsiye ve Hicazdaki Zâbitânının Hâne Kirâsı		2.010.118	5.000.322	2.990.204
Harcırah	962.253		2.473.853	1.551.600
Nakliyât Masrafı	2.166.036		10.195.963	12.362.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	39.240.064		8.440.915	47.680.979
Hayvan Bahâsı	40.135.095		3.575.404	42.710.500
Mefrûşât	100.000			100.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısımın Yekûnu	180.206.133	8.244.898	403.497.344	532.583.350
*İkinci Kısımın Yekûnu	139.253.157	9.207.151	402.497.344	532.543.350
Fahrî Mir Alay Osman Bey	28.875			28.875

Muhassesâtı				
Yekûn-ı Umûmî	245.788.865	10.972.911	551.160.596	743.101.220
*Yekûn-ı Umûmî	204.864.661	11.935.164	550.160.599	743.090.096
Efrâd-ı Sâ'irenin Muhassesâtı	35.567.750			35.567.750
Yekûn	210.221.115	10.972.911	551.160.596	707.533.470
*Yekûn	169.296.911	11.935.164	550.160.599	707.522.346

Bir önceki bilançoların gider kalemlerinden çok bariz farklılık göstermeyen bu bilançonun analizini yapıldığında grafik (3.3.) ortaya çıkmaktadır.

Nizamiye Hazinesi'nden 1893-1894 (1309) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.3.

Kaynak: Tablo 3.3.

1893-1894 mali yılında Osmanlı Devleti Nizamiye Hazinesi'ne tahsis edilmesi düşünülen miktar 707.533.470 kuruştur. Ancak tahakkuk eden toplam yekune bakıldığında, 551.160.596 kuruş olduğu görülür. Buna göre, Nizamiye Hazinesi'nden 1893-1894 malî senesinde, 156.372.874 kuruş fazlalık durumu söz konusudur. Bu oran Nizamiye Hazinesi'ne tahsis edilmesi düşünülen miktarın yaklaşık %22'sine tekabül etmektedir.

1309 mali yılının Nizamiye Hazinesi'nden yine tayinat bedelleri en büyük payı almaktaydı. Grafik(3.3.)teki veriler doğrultusunda bu miktar 246.766.926

kuruşla ortalama %45'lik dilimi teşkil eder. İkinci sırada maaşlar için ödenen para vardır. Bu dilimin payı ise 205.620.418 kuruşla %37'lik kısmı oluşturur. 1893-1894 malî yılında da bu durum önceki yıllardan çok farklı değildir. Bu iki birimin topladaki yeri 452.387.344 kuruşla yaklaşık %82'lik bir paya sahiptir.

Hazine'nin %28 oranındaki harcamalarını ise istihkam ve inşaat, nakliyat, hayvan bahası, harcırah, tıbbî ihtiyaçlar, kırtasiye, mefruşat ve elbise giderleri oluşturmaktadır.

Nizamiye Hazinesi'nin 1893-1894 malî yılına ait tabloda tahmini harcamalarda toplam 12 farklı harcama kalemi yer alır. Fakat tahakkuk eden harcamalara baktığımızda bunlardan, “ *Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı ve Ta'kib-i Eşkiyâ Masrafı* ” sınıfında tahakkuk eden herhangi bir harcama olmadığından, yukarıda verilerin belirtildiği grafik, 10 farklı harcama kaleminin değerlerini ihtiva etmektedir.

1893-1894 mali yılında Nizamiye Hazinesi'nin tahsisat yaptığı personel miktarı ise, 223.957'si asker olmak üzere 5.586 kişilik diğer grupla toplam 229.543 kişiye ulaşmaktaydı.⁴²⁵ 452.387.344 kuruşluk maaş ve tayinat tahsisatından kişi başına yılda 1.970 kuruş düşmekteydi. Bu rakamı 12 aya böldüğümüzde ay başına ortalama 164 kuruş yapar. Bir önceki yıla göre, Nizamiye Hazinesi tahsisatının kişi başına verdiği 1.5 kuruş artmakla beraber yine de ilk yılın gerisindedir.

1893-1894 mali yılının genel bütçesinden tahakkuk eden miktar ise, 1.811.876.681 kuruştur.⁴²⁶ Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktar genel bütçe içerisinde 551.160.596 kuruşluk payla ortalama %30 oranındadır.

3.3.4. Nizamiye Hazinesi'nin 1310 [1894-1895] Malî Yılı Harcamaları

1894-1895 mali yılında Nizamiye Hazinesi için öngörülen miktar yani mütehammine, bir önceki yıllara oranla hayli yüksektir. 800.474.979 kuruş giderin olabileceği ön görülen sene için Nizamiye Hazinesi'nden toplamda 525.792.810 tahakkuk etmiştir. Bu senenin harcamaları aşağıdaki tabloyu oluşturmaktadır.

⁴²⁵ Bkz. Ek.10.

⁴²⁶ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

Tablo 3.4. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]310 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Kırş)	Fazlası (Kırş)	(1)310 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Kırş.)	(1)310 Senesi Büdcce-i Mütihakımnesi(Kırş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'âş	2.039.977		61.006.254	63.046.228
Ta'yinât	51.187.564		37.753.165	88.940.729
Melbûsât	17.546.772		13.351.033	29.797.806
Mefrûşât	31.376		108.623	140.000
Mesârif-i Müteferrik Kırtâsiye	963.358		679.141	1.642.500
İcrâ-yı Tıbbiye-i	718.201		1.281.798	2.000.000
Harcırâh	236.889		598.111	835.000
Ta'kib-i Eşkiyâ Masrafı	300.000			300.000
Hayvan Bahâsı	4.009.971		1.674.528	5.694.500
Nakliyât Masrafı	2.877.920		3.122.080	6.000.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	7.637.435		5.662.564	13.300.000
Birinci Kısım Yekûnu	87.589.463		125.237.297	265.736.763
*Birinci Kısım Yekûnu	87.589.463		124.147.300	211.736.763
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyesi				
Ma'âş	21.094.268		153.148.728	174.243.005
Ta'yinât	14.376.953		190.155.619	204.532.573
Melbûsât	18.188.863		29.856.996	47.975.858
Müteferrik Kırtâsiye ve Hicazdaki Zâbitânının Hane Kirâsı		1.065.298	3.877.203	2.811.905
Harcırâh		946.973	2.174.973	1.228.000
Nakliyât Masrafı	8.817.953		10.182.047	19.000.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	36.224.838		6.475.162	42.700.000
Hayvan Bahâsı	37.312.215		4.047.785	41.361.000
Mefrûşât	100.000			100.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	160.000			160.000

İkinci Kısımın Yekûnu	136.275.090	2012271	399.918.513	534.112.341
*İkinci Kısımın Yekûnu	136.205.088	2.012.271	399.918.523	514.111.229
Fahrî Mir Alay Osman Bey Muhassesâtı	28.875			28.875
Almanya’da bulunan ümerâ ve zâbitânın masrafı		40.000	637.000	597.000
Yekûn-ı Umûmî	223.893.428	2.052.271	525.792.810	800.474.979
*Yekûn-ı Umûmî	223.823.426	2.052.271	524.702.823	746.473.977

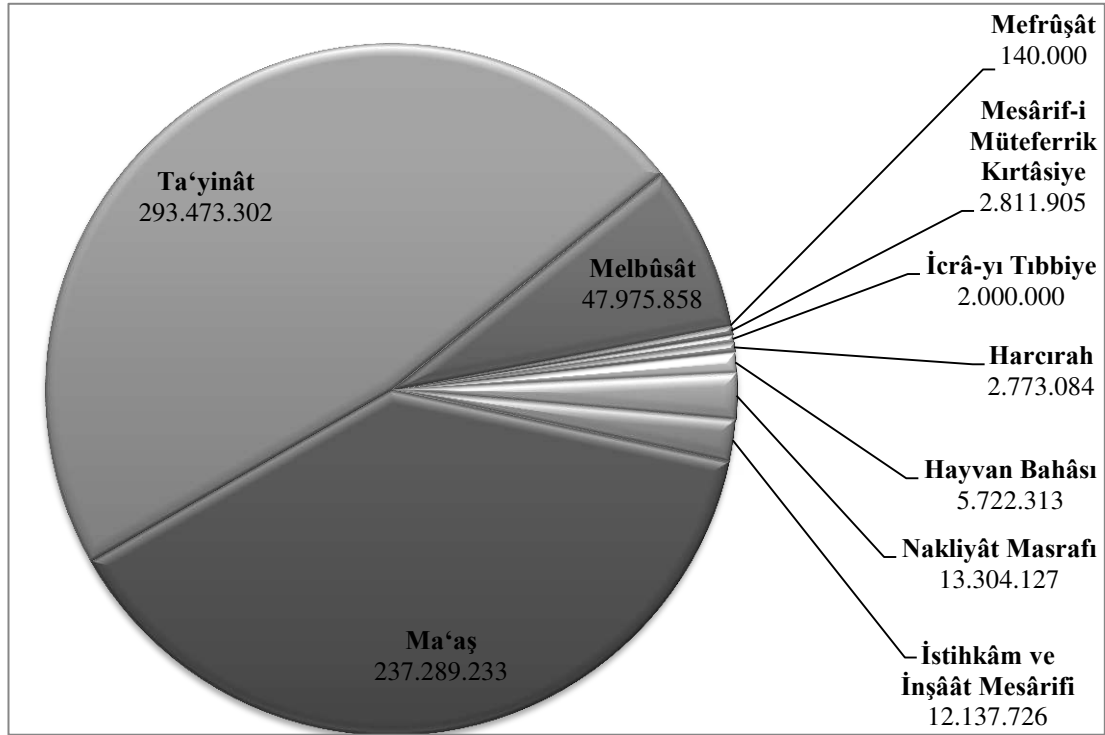
1894-1895 mali yılı Nizamiye Hazinesi yine %48’lik oranla tayinata ayrılmış görünmektedir. Maaşların tahsisatı ise 237.289.233 kuruşla %38 oranında hazine içerisinde yer kaplamaktadır. Bu yılın en az harcaması merkez giderleri arasında gösterilen “*Mefrûşât*” kalemine yapılmıştır. Bu harcamanın miktarı 140.000 kuruştur.

Bu yılın genel bütçesinden 1.799.652.487 kuruş tahakkuk etmiştir.⁴²⁷ Nizamiye Hazinesinden 1894-1895 malî yılı için tahakkuk eden 525.792.810 kuruş, bütçenin ortalama %29’unu teşkil etmektedir.

3.4. grafik bünyesinde değerlendirilecek olan bu sene bilançosunun grafiğe yansımaları şu şekildedir.

⁴²⁷ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

**Nizamiye Hazinesi'nden 1894-1895 (1310) Mali Yılında Tahakkuk eden
Miktarın Dağılımı**

Grafik 3.4.

Kaynak: Tablo 3.4.

1894-1895 senesi Serasker Rıza Paşa'nın uhdesinde bulunan seraskerlik müessesesinin askerî ve diğer personel miktarı toplam 224.232 kişiydi.⁴²⁸ Toplam 293.473.302 kuruş olan tahsisatından senelik kişi başına düşen 1.308 kuruştur. 12 ay bazında bu miktar hesaplandığında ise kişi başına düşen aylık miktar, 109 kuruştur. Bir önceki yıl kişi başına düşen aylık tahsisat 164 kuruştur. Bu yıl 64 kuruşluk bir küçülme söz konusudur. Bu durumun ortaya çıkmasında, 10 Temmuz 1894'de İstanbul'un tarihindeki en şiddetli depremi yaşaması etkili olmuştur. 9 şiddetinde olan 1894 depremi İstanbul'u çok derinden etkilenmiş, maddi olarak büyük hasarlara yol açmıştı.⁴²⁹

⁴²⁸ Bkz. Ek.10.

⁴²⁹ İstanbul'da yaşanan 1894 depremi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Ürekli. (1998). 1894 İstanbul Depremi. *İstanbul Araştırmaları*, (5):47-97; Hamiyet Sezer. (1996). 1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29):169-197.

3.3.5. Nizamiye Hazinesi'nin 1311 [1895-1896] Malî Yılı Harcamaları

Önceki bilançolara göre farklı bir harcama kaleminin yansıdığı Nizamiye Hazinesi bilançosu Tablo 3.5.'i ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 3.5. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]311 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)311 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Krş.)	(1)311 Senesi Büde-i Mütahamminesi (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş		1.370.99 8	61.587.509	60.216.511
Ta'yinât	9.079.956		40.735.511	49.815.468
Melbûsât	8.878.091		22.456.340	31.334.431
Mefrûşât	134.873		65.127	200.0000
Mesârif-i Müteferrika-i Kırtâsiye		30.291	1.630.291	1.600.000
İcrâ-yı Tıbbiye-i		1.076.79 3	2.576.792	1.500.000
Harcırâh		230.274	950.284	720.000
Ta'kib-i Eşkiyâ Masrafı	300.000			300.000
Hayvan Bahâsı	6.819.301		113.198	6.932.500
Nakliyât Masrafı	3.514.761		4.485.238	8.000.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	1.582.275		4.660.724	6.243.000
Birinci Kısım Yekûnu	30.349.257	2.708.35 6	139.261.014	166.702.110
*Birinci Kısım Yekûnu	30.349.259	2.708.36 7	139.261.018	166.901.910
İkinci Taşra İdâre-i Umûmiyesi				
Ma'aş	2.091.536		161.144.503	163.236.034
Ta'yinât	21.152.595		196.420.205	217.572.800
Melbûsât	34.758.821		26.951.583	61.710.405
Müteferrik Kırtâsiye	67.027		3.931.486	3.998.514
Harcırâh	657.180		2.259.619	2.916.800
Nakliyât Bahâsı	9.579.602		8.608.050	18.197.652
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	46.329.315		4.684.514	51.013.826

Hayvan Bahâsı	16.792.403		2.101.196	18.893.600
Mefrûşât	270.413		2.087	272.500
Telgraf Âlât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısım Yekûnu	131.858.892		406.103.243	537.972.131
*İkinci Kısım Yekûnu	121.868.888		40.6103.247	537.972.131
Fahrî Mir Alay Osman Bey Muhassesâtı	28.875			28.875
Almanya’da bulunan ümerâ ve zâbitânın masrafı	216.667		433.332	650.000
Yekûn-ı Umûmî	162.453.691	2.708.356	545.797.589	705.353.116
*Yekûn-ı Umûmî	162.463.689	2.708.367	545.797.594	705.552.916

Nizamiye Hazinesi’nin 1311 mali yılı tahsisatında diğer yıllara göre bir farklılık göze çarpmaktadır. Hazineden, “*Almanya’da Bulunan Ümerâ Ve Zâbitânın Masrafı*” başlığı altında diğer yılların bilançosunda bulunmayan bir masrafın kaydedildiği görülmektedir.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti 93 Harbinde büyük bir mağlubiyet almıştı. Bu mağlubiyet ve sonrasında yapılan Berlin Konferansı’nda alınan kararlar neticesinde Osmanlı Devleti’nin ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri bulunan devletlerin politikaları yeniden şekillendi. İngiltere, Osmanlı Devleti için bir müttefik olmaktan çıkmıştı. Dış siyasette İngiltere ve Fransa’ya bağlı kalınmak yerine, yıldızı yeni parlamaya başlayan Almanya ile yakın ilişkiler geliştirmek, Osmanlı Devleti için alternatif bir politikaydı. Almanya’nın Fransa’ya karşı kazandığı parlak zaferler ise Osmanlı Devleti’nin dikkatini çeken bir diğer husustu.⁴³⁰

Dış siyasette Almanya’nın ağırlık kazanmasıyla, II. Abdülhamit döneminde Alman askeri heyetleri Osmanlı Devleti’ne gidip gelmeye başladı. Berlin Antlaşması’ndan sonra ilk olarak, 1882 yılında Kaehler’in heyeti, onun ölümünden sonra da Von Der Goltz İstanbul’a geldi. Kaehler heyetiyle ilk temaslar sırasında, II.

⁴³⁰ İlber Ortaylı. (1981). *İkinci Abdülhamit Dönemi’nde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları no: 479; Ankara, s. 57-59; Kemal Beydilli. (1979). II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağan Sayısı*, İstanbul, (32):481.

Abdülhamit, Türk subaylarının Almanya’da eğitim görmesi meselesini açmış, bu talebin Almanya başbakanına ulaştırılması üzerine Başbakan Bismarc’ta Türk subaylarının Alman üniforması giyerek eğitim görmelerini kabul etmişti. İlk teşebbüsler bu şekilde olumlu karşılık bulduktan sonra Osmanlı Devleti 1883 yılında ilk subay kafilesini Almanya’ya göndermişti.⁴³¹

1895 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti, 19’u subay, 5’i askeri doktor olmak üzere toplam 24 kişiyi Almanya’ya eğitim için göndermişti.⁴³² Alman ordusunun farklı sınıflarında eğitim için istihdam edilen bu personelin harcamaları, 1895-1896 malî yılı Nizamiye Hazinesi bilançosundan anlaşıldığı kadarıyla Nizamiye Hazinesi tahsisatından karşılanmış, tahakkuk eden 433.332 kuruş, “*Almanya’da Bulunan Ümerâ Ve Zâbitânın Masrafı*” başlığı altında kaydedilmişti. 1895 yılındaki maliyeti bu şekilde Nizamiye Hazinesi’ne yansıyan personele 433.332 kuruştan kişi başına senelik ortalama 18.000 kuruş düşmektedir. Bu rakam 12 aya bölündüğünde kişi başı gelir 1.500 kuruştur.

Nizamiye Hazinesi’ne 1895-1896 malî yılında görüşmelerde öngörülen tahsisat miktarı 759.983.190 kuruştur. Ancak, bu sene itibariyle Nizamiye Hazinesi’nden tahakkuk eden miktar, 570.913.325 kuruştur. Bu hesaba göre 1895 yılı tahsisatının %75’lik kısmı kullanılmıştır.

Aşağıdaki grafikte de görüldüğü üzere, Nizamiye Hazinesi tahsisatının 1895-1896 mali yılındaki en fazla harcamalarını 237.155.716 kuruşla yine tayinat bedelleri oluşturmaktaydı. Bu miktarın hazine içerisindeki oranı ise %44’tü. Diğer büyük payı, %41 oranı olan 222.732.012 kuruşla maaş ödemeleri almaktadır.

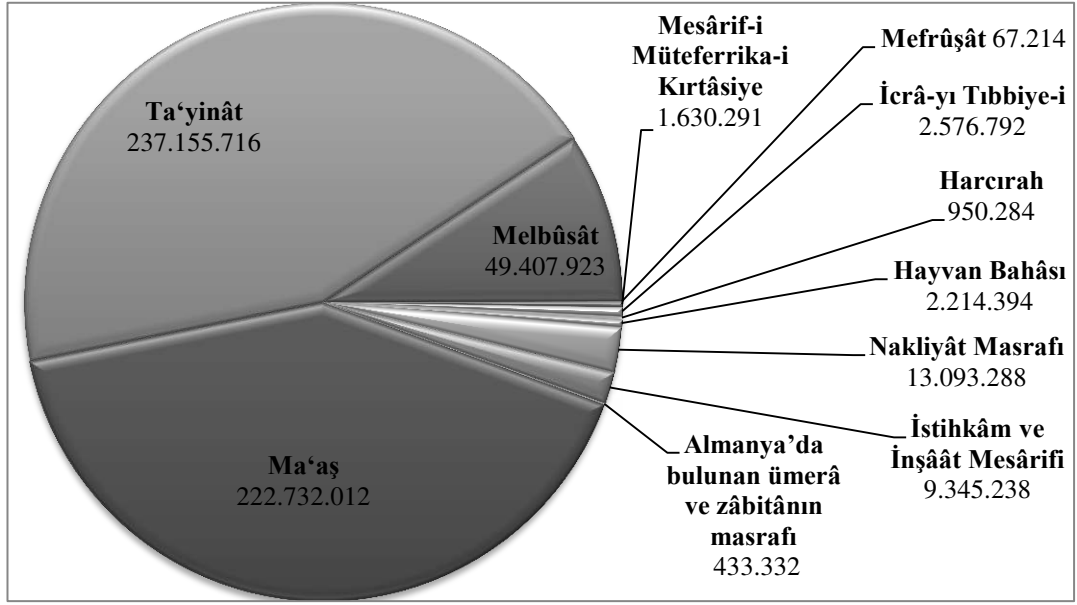
1895-1896 malî yılı itibariyle Nizamiye Hazinesi’nden maaş alan personelin sayısı toplam 241.181 kişidir. Bu sayının 235.197 kişisi askeri personel, geriye kalan 5.984 kişi ise diğer personeldir.⁴³³ Maaş ve Tayinat olarak 459.887.728 kuruşluk tahsisattan yıllık kişi başına düşen gelir ortalama gelir 1.906 kuruştur. Kişi başına düşen aylık gelir ise yaklaşık 158 kuruştur.

⁴³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jehuda L. Wallach. (1985). *Bir Askerî Yardımın Anatomisi Türkiye’de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*. (Çev.) Fahri Çeliker, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 24-93.

⁴³² İlber Ortaylı, a.g.e., s. 67.

⁴³³ Bkz. Ek.10.

**Nizamiye Hazinesi'nden 1895-1896 (1311) Mali Yılında Tahakkuk eden
Miktarın Dağılımı**

Grafik 3.5.

Kaynak: Tablo 3.5.

Bu malî yılda Osmanlı Devleti'nin tüm bütçesinden tahakkuk eden miktar, 1.708.047.401 kuruştur.⁴³⁴ Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden 570.913.325 kuruş, genel harcamaların içerisindeki payı %33'tür.

Bu hesap ekseninde düşünüldüğünde Almanya'ya gönderilen personelin kişi başına düşen gelir miktarı, ortalama 7.5 kat fazladır. Ancak, yurt içinde görev yapan personelin ihtiyaçları yurt dışındakiler ekseninde hesaplanmamıştır doğal olarak. Yurt içinde kişi başına düşen tahsisat hesaplanırken çok küçük rütbelerden müşirliğe kadar her kademedeki asker ve geri hizmet personelinin bu hesap içerisinde yer aldığının belirtilmesi gerekir.

3.3.6. Nizamiye Hazinesi'nin 1312 (1896-1897) Malî Yılı Harcamaları

1896-1897 malî yılı bilindiği üzere 1897 Osmanlı-Yunan Harbi öncesi sınırlarda ve Girit'te tansiyonun yükseldiği yıla denk gelmektedir. Bu malî yılın harcamaları aşağıdaki tabloyu oluşturmaktadır.

⁴³⁴ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

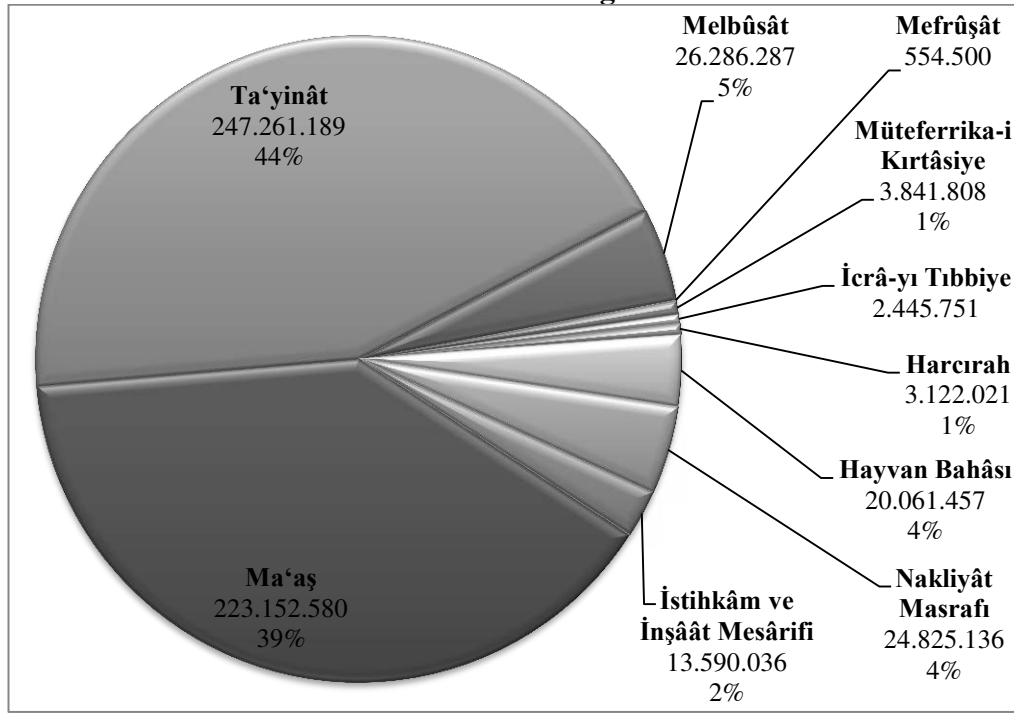
Tablo 3.6. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]312 Senesi Mesârif-i Mütihaklıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)312 Senesi Mesârif-i Mütihaklıkası (Krş.)	(1)312 Senesi Büde-i Mütahammines i (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş	649.297		62.650.027	63.299.324
Ta'yinât	20.967.204		43.491.433	64.458.637
Melbûsât	9.478.232		19.382.694	28.660.927
Mefrûşât		354.502	554.500	200.000
Müteferrika-i Kırtâsiye		270.059	1.859.907	1.589.847
İcrâ-yı Tıbbiye		645.851	2.445.751	1.800.000
Harcırâh		137.386	635.628	508.242
Ta'kib-i Eşkiyâ Masrafı	300.000			300.000
Hayvan Bahâsı	5.753.842		2.670.157	8.424.000
Nakliyat Masrafı	566.163		7.433.836	8.000.000
Telgraf Bölüklerinin Âlât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	8.205.270		2.594.730	10.800.000
Birinci Kısım Yekûnu	45.960.008	1407798	143.718.663	188.080.977
*Birinci Kısım Yekûnu	45.960.008	1.397.798	143.718.766	188.280.970
İkinci Taşra İdâre-i Umûmiyesi				
Ma'âş	11.145.463		160.502.553	171.648.013
Ta'yinât	22.856.937		203.769.756	226.626.693
Melbûsât	33.711.169		26.286.287	59.997.456
Müteferrik Kırtâsiye	349.787		3.841.808	4.091.596
Harcırâh	1.190.759		2.486.393	3.677.153
Nakliyat Masrafı	5.357.077		17.391.300	22.748.377
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	30.254.693		10.995.306	41.250.000
Hayvan Bahâsı	39.440.740		1.921.259	41.362.000
Mefrûşât	312.050			312.050
Telgraf Âlât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısımın Yekûnu	144.778.675		427.194.662	571.873.338

*İkinci Kısım Yekûnu	144.678.675		427.194.662	571.873.338
Fahrî Mir Alay Osman Bey Muhassesâtı	28.875			28.875
Yekûn-ı Umûmî	190.767.558	1.407.798	570.913.325	759.983.190
*Yekûn-ı Umûmî	190.667.559	1.397.798	540.913.428	760.186.190

Nizamiye Hazinesi'nin bu yıl için grafiği hazırlandığında ise aşağıdaki değerler ortaya çıkar.

Nizamiye Hazinesi'nden 1896-1897 (1312) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.6.

Kaynak: Tablo 3.6.

Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktarlar grafikte (3.6.) görüldüğü gibidir. Nizamiye Hazinesi'nden bu yıl için harcanması öngörülen miktar, 759.983.190 kuruş olup bu miktarın toplam 570.913.325 kuruşu tahakkuk etmiştir.

1896-1897 Mali yılında Osmanlı Devleti'nin genel bütçesinden tahakkuk eden harcama, 1.769.221.439 kuruştur.⁴³⁵ Nizamiye Hazinesi 570.913.325 kuruşluk tahakkuk miktarı ile ortalama %32 oranında genel hazinenin tahakkuk eden bütçesinden pay almıştır.

Nizamiye Hazinesi'nin tahsisat ayırdığı personele baktığımızda ise 257.174 kişi olduğu karşımıza çıkar.⁴³⁶ 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nden dolayı bu sene içerisinde bir önceki yıla göre 241.181'den 257.174'e çıkarak 15.993 kişi artmıştır. Bu oran 1894-1895 mali yılında Nizamiye Hazinesi'nden maaş alan ordunun ortalama %6'sı kadar bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. Toplam 470.413.769 olan maaş ve tayinat tahsisatından kişi başına düşen ortalama miktar ise senelik ortalama 1.829 kuruştur. Ay bazında bu miktar 12'ye bölündüğünde ise ortalama 152 kuruşa tekabül eder. Personel sayısında bir önceki yıla artma olmasına rağmen, kişi başına düşen ortalama aylık tahsisatta düşüş vardır.

3.3.7. Nizamiye Hazinesi'nin 1313 (1897-1898) Malî Yılı Harcamaları

1897-1898 mali senesinde Yunan Harbi'nin Nizamiye Hazinesi üzerindeki etkisi açıkça görülür. Nizamiye Hazinesi'ne bu yıl için tahmin edilen harcama miktarının yekûnu 565.367.369 kuruştur. Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktar ise, 557.358.640 kuruştur. Bu sene için fazla veren miktar sadece 8.008.729 kuruştur. Bir önceki yıla göre Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktar 13.554.685 kuruş azalmıştır.

Nizamiye Hazinesi'nin 1897 yılına ait harcama kalemleri ve miktarları ise aşağıdaki tabloyu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 3.7. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]313Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)313 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Krş.)	(1)313 Senesi Büdcce-i Mütahammin esi (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş	7.711.730		58.353.722	66.065.452
Ta'yinât	7.310.156		42.069.250	49.379.406
Melbûsât		4.362.586	16.541.233	12.178.647
Mefrûşât	79.493		20.507	100.000

⁴³⁵ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

⁴³⁶ Bkz. Ek.10.

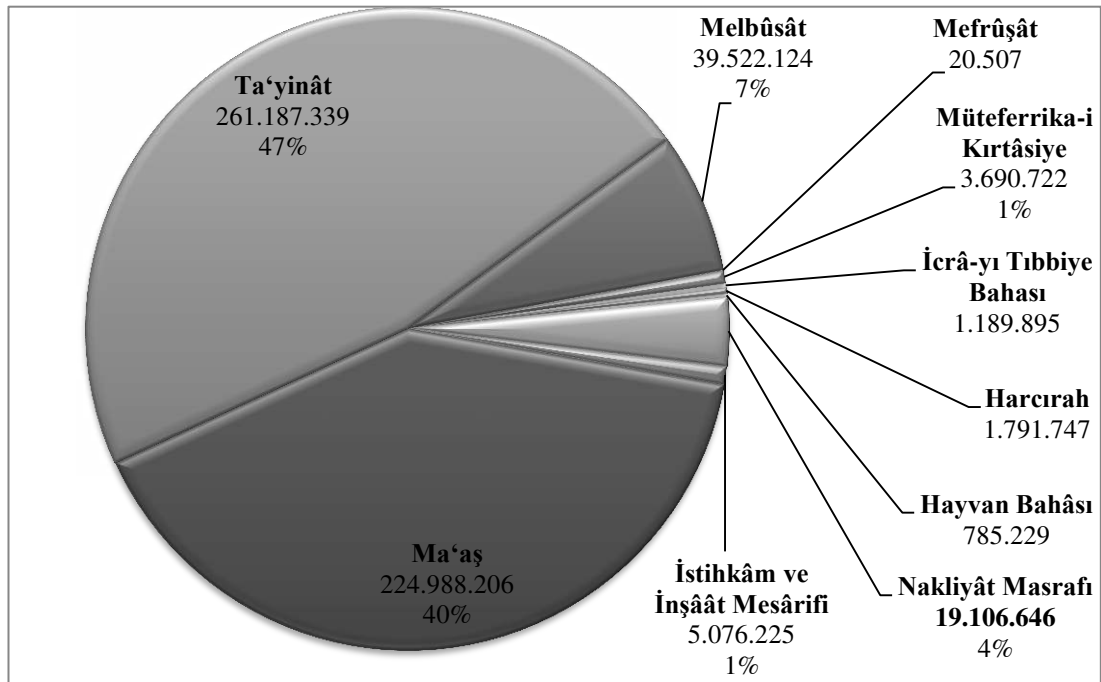
Müteferrika-i Kırtâsiye		655.273	1.405.274	750.000
İcrâ-yı Tıbbiye Bahası	10.105		1.189.895	1.200.000
Harcırâh	223.898		526.102	750.000
Hayvan Bahâsı		204.147	204.147	
Nakliyat Masrafı		1.120.944	3.620.944	2.500.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârifi			2.594.730	10.800.000
Birinci Kısım Yekûnu	15.335.382	6.342.950	126.525.804	143.723.505
*Birinci Kısım Yekûnu	15.336.482	6.400.788	125.988.912	134.926.505
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma‘aş	4.590.338		166.634.484	171.224.820
Ta‘yînât		15.984.653	219.118.089	203.133.436
Melbûsât	13.304.717		22.980.891	36.285.608
Müteferrik Kırtasiye		35.448	2.285.448	2.250.000
Harcırâh		15.645	1.265.645	1.250.000
Nakliyat Masrafı		10.485.702	15.485.702	5.000.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	18.504		2.481.495	2.500.000
Hayvan Bahâsı		581.082	581.082	
İkinci Kısım Yekûnu	17.913.559	27102530	430.832.836	421.643.864
*İkinci Kısım Yekûnu	17.913.559	27.102.531	430.832.836	421.643.864
Yekûn-ı Umûmî	33.248.941	33.445.480	557.358.640	565.367.369
*Yekûn-ı Umûmî	33.248.941	33.503.319	556.821.748	556.567.370

Bu mali yılda da diğer yıllar için geçerli olan tayinat ve maaşların bütçenin büyük bir kısmını kaplaması durumunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Tayinat 261.187.339 kuruşla %47’lik bir paya sahiptir. Maaş ödemeleri ise 224.988.206 kuruşla %40’lık oranla ikinci büyük miktarı teşkil eder. Bu iki birimin toplam tahakkuk eden miktar içerisindeki ortalaması %87 civarındadır.

Nizamiye Hazinesi’nin geri kalan %13’lük kısmı ise geriye kalan sekiz harcama kaleminden oluşur. Nizamiye Hazinesi’nin 1313 mali yılı giderlerini grafiğe döktüğümüzde ise, aşağıdaki grafik (3.7.) ortaya çıkar.

Bu senin Nizamiye Hazinesi tahsisatından yararlanan personelin miktarı toplam 268.621 kişidir.⁴³⁷ Önceki yıla göre asker miktarında yine artış söz konusudur. 1897 Yunan Harbi sırasında yaşanan olaylar asker ve personel sayısının artırılmasını zorunlu bırakmış olmalıdır. Kişi başına tayinat ve maaş miktarının toplamı olan 486.175.545 kuruşluk tahsisattan, ortalama 1.809 kuruş düşmekteydi. Bu miktar 12 aya bölündüğünde ise, aylık ortalama 150 kuruşluk gelirleri söz konusudur. Önceki yıla göre yine 2 kuruşluk bir düşüş söz konusudur. Yunan zaferi her ne kadar başarı ile neticelenmiş olsa da ekonomiye getirdiği yük bakımından askerlik hizmetini yürütmeye çalışan personelin belini kırma benzemektedir.

Nizamiye Hazinesi'nden 1897-1898 (1313) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.7.

Kaynak: Tablo 3.7.

Osmanlı Devleti'nin 1897-1898 mali yılında hazinesinden tahakkuk eden toplam miktar, 1.979.416.1601 kuruştur.⁴³⁸ Bir önceki yıl tahakkuk eden miktarın

⁴³⁷ Bkz. Ek.10.

⁴³⁸ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

1.769.221.439 kuruş olduğuna değinilmişti. Bu hesaba göre, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin Osmanlı maliyesine külfeti 18.024.940.162 kuruş olmuştur.

Nizamiye Hazinesi tahsisatı tahakkuk eden genel harcamaların içerisinde, 557.358.640 kuruşluk payıyla, Maliye Hazinesi toplam tahakkukunun içerisinde %28 oranında bir paya sahiptir.

3.3.8. Nizamiye Hazinesi'nin 1314 (1898-1899) Malî Yılı Harcamaları

Nizamiye Hazinesi'ne 1898-1899 malî yılında yapılması düşünülen tahmini tahsisat, toplamda 837.394.968 kuruştur. Tahakkuk eden miktar ise 591.962.176 kuruştur. 1898-1899 yılında Nizamiye Hazinesi'nin verileri aşağıdaki tabloyu ortaya çıkarmaktadır.

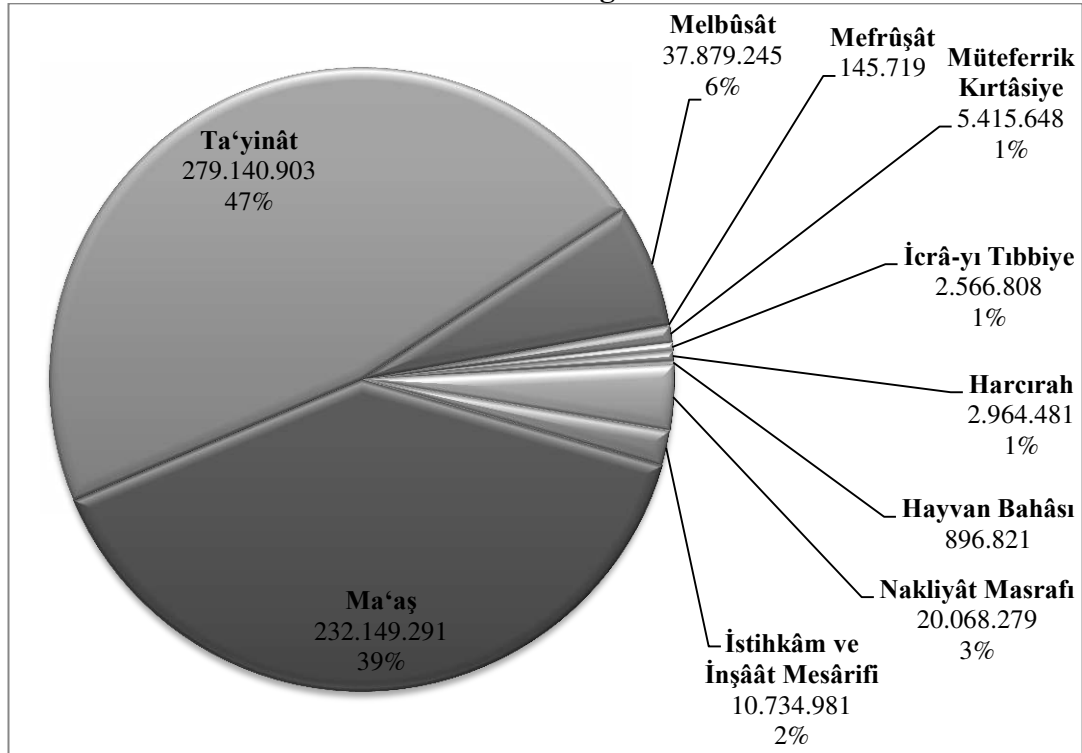
Tablo 3.8. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]314 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Kırş)	Fazlası (Kırş)	(1)314 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Kırş.)	(1)314 Senesi Büdcce-i Mütihakmin esi (Kırş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş	2.759.704		61.077.164	63.836.867
Ta'yinât	17.060.623		51.196.039	68.256.663
Melbûsât	3.364.522		19.188.279	22.552.801
Mefrûsât		45.720	145.719	100.0000
Müteferrik Kırtâsiye	386.179		1.558.823	1.945.000
İcrâ-yı Tıbbiye		246.849	2.566.808	2.319.959
Harcırah	159.154		640.846	800.000
Ta'kîb-i Eşkiyâ Masrafı	1.000.000			1.000.000
Hayvan Bahâsı	6.576.771		159.729	67.360.500
Nakliyât Masrafı	413.982		7.586.018	8.000.000
Telgraf Bölüklerinin Alât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i		4.039.439	8.289.439	4.250.000
Birinci Kısım Yekûnu	31.760.935	4.332.008	152.408.864	240.361.890
*Birinci Kısım Yekûnu	31.760.932	4.332.008	152.408.860	179.837.790
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				

Ma‘aş	13.017.059		171.072.127	184.089.186
Ta‘yinât	35.316.596		227.944.864	263.261.458
Melbûsât	24.400.551		18.690.966	43.091.517
Müteferrik Kırtasiye		1.466.826	3.856.825	2.390.000
Harcırâh		1.073.635	2.323.635	1.250.000
Nakliyat Masrafı	9.377.144		12.482.261	31.859.406
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	28.057.283		2.445.542	30.502.826
Hayvan Bahâsı	39.376.407		737.092	40.110.500
Mefrûşât	318.185			318.185
Telgraf Alât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısım Yekûnu	150.023.225	2.540.461	439.553.312	597.033.078
*İkinci Kısım Yekûnu	150.014.225	2.540.460	439.553.312	587.027.077
Yekûn-ı Umûmî	181.784.160	6.872.469	591.962.176	837.394.968
*Yekûn-ı Umûmî	181.775.158	6.872.468	591.966.177	766.824.868

Bu senenin harcamaları grafiğe döküldüğünde grafik 3.8. ortaya çıkmaktadır.

Nizamiye Hazinesi’nden 1898-1899 (1314) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.8.

Kaynak: Tablo 3.8.

Grafikte veriler değerlendirildiğinde, tayinat bedeli 279.140.903 kuruşla Nizamiye Hazinesi içerisinde %47’lik bir paya sahiptir. Maaş ödemelerinin payı ise 232.149.291 kuruşla %39’dur. İki birimin toplam maliyeti 511.290.194 kuruşla %86’dır.

Nizamiye Hazinesi’nden 1898-1899 malî yılında maaş alan toplam personel sayısı 283.494 kişidir. Bir önceki yıla göre bu sayı 14.873 kişi artmıştır.⁴³⁹ Nizamiye Hazinesi’nden tahakkuk eden 511.290.194 kuruştan kişi başına senelik ortalama 1.803 kuruştur. Kişi başına düşen aylık ortalama miktar ise 150 kuruştur. Bir önceki yıla göre her bir personele yapılan Nizamiye tahsisatında çok büyük bir değer kaybı yada artışı olmamıştır.

1898-1899 malî yılının genel harcaması ise, 1.999.243.018 kuruştur.⁴⁴⁰ Nizamiye Hazinesi’nden tahakkuk eden 591.962.176 kuruşluk harcama genel giderlerin ortalama %30’luk kısmını kapsamaktadır.

3.3.9. Nizamiye Hazinesi’nin 1315 (1899-1900) Malî Yılı Harcamaları

Nizamiye Hazinesi’nin 1899-1900 yılı için tahmin edilen harcamaları 637.800.742 kuruştur. Tahakkuk eden ve aşağıdaki grafiği oluşturan harcamalar 583.140.426 kuruştur. Nizamiye Hazinesi ile ilgili elimizdeki veriler aşağıdaki tabloyu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.9. Nizâmiye Hazînesi’nin [1]315 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)315 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Krş.)	(1)315 Senesi Büdcce-i Mütihakmin esi (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma‘aş	1.972.933		62.537.128	64.510.062
Ta‘yinât		3.399.861	51.866.324	48.466.461
Melbûsât	6.876.480		6.243.314	13.119.795
Mefrûşât	9.749		70.251	80.0000
Mesârif-i Kırtâsiye		268.901	1.424.805	1.155.904
İcrâ-yı Tıbbiye Bahası		635.403	1.835.403	1.200.000
Harcırah	83.909		751.448	835.357
Hayvan Bahâsı		3.015.927	3.015.927	

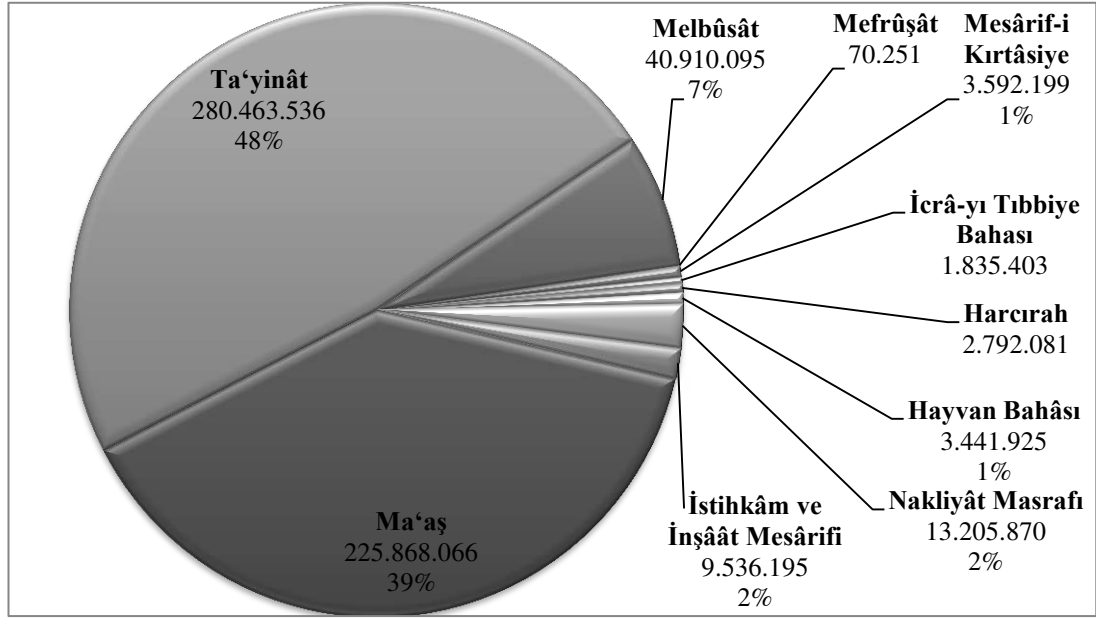
⁴³⁹ Bkz. Ek.10.

⁴⁴⁰ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

Nakliyât Masrafı		1.299.876	3.799.876	2.500.000
Telgraf Bölüklerinin Alât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârifi		4.435.386	6.435.386	2.000.000
Birinci Kısım Yekûnu	8.983.071	13.055.354	137.979.862	133.827.659
*Birinci Kısım Yekûnu	8.983.071	13.055.355	137.979.862	133.907.579
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma‘aş	12.034.78 6		163.330.938	175.365.722
Ta‘yinât	32.094.16 6		228.597.212	260.691.379
Melbûsât	21.837.01 6		34.666.781	46.503.797
Müteferrik Kırtasiye		1.202.199	3.592.199	2.390.000
Harcırâh		790.634	2.040.633	1.250.000
Nakliyat Masrafı	5.694.006		9.405.994	14.800.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı		600.809	3.100.809	2.500.000
Hayvan Bahâsı		435.998	425.998	
Mefrûşât	312.185			312.185
Telgraf Alât Bahâsı	160.000			160.000
İkinci Kısım Yekûnu	72.132.15 9	3.029.640	445.160.564	503.973.083
*İkinci Kısım Yekûnu	71.832.159	2.019.640	435.160.564	503.976.083
Yekûn-ı Umûmî	81.115.23 0	16.084.994	583.140.426	637.800.742
*Yekûn-ı Umûmî	80.815.231	16.074.995	573.140.427	638.880.662

Tablodaki verilerin dağılımını gösteren bir grafik hazırlandığında, Grafik 3.9. ortaya çıkmaktadır.

**Nizamiye Hazinesi'nden 1899-1900 (1315) Mali Yılında Tahakkuk eden
Miktarın Dağılımı**

Grafik 3.9.

Kaynak: Tablo 3.9.

1899-1900 yıl mali giderleri içerisindeki en büyük payı toplam 506.331.602 kuruşla tayinat ve maaş harcamaları alır. Bu sene için Nizamiye Hazinesi'nden maaş alan toplam personel sayısı, 270.760 kişidir.⁴⁴¹ Bir önceki yıla göre personel sayısında 12.764 kişi azalmıştır. Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden 506.331.602 kuruşluk maaş ve tayinat bedelinden kişi başına senelik ortalama 1.870 kuruş düşmekteydi. Aylık olarak kişi başına Nizamiye Hazinesi'nden ortalama 155 kuruş tahsisat yapılmaktaydı.

1899-1900 malî yılının tahakkuk eden toplam bütçesi ise 1.825.539.025 kuruştur.⁴⁴² Nizamiye Hazinesi'nin tahakkuk eden 583.140.426 kuruşluk miktarı bu pay içerisinde %32 oranındadır.

3.3.10. Nizamiye Hazinesi'nin 1316 (1900-1901) Malî Yılı Harcamaları

Nizamiye Hazinesi'nin 1900-1901 malî yılında tahakkuk edecek tahmini miktar, 765.726.578 kuruştur. Bu yıl için Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden

⁴⁴¹ Bkz. Ek.10.

⁴⁴² Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

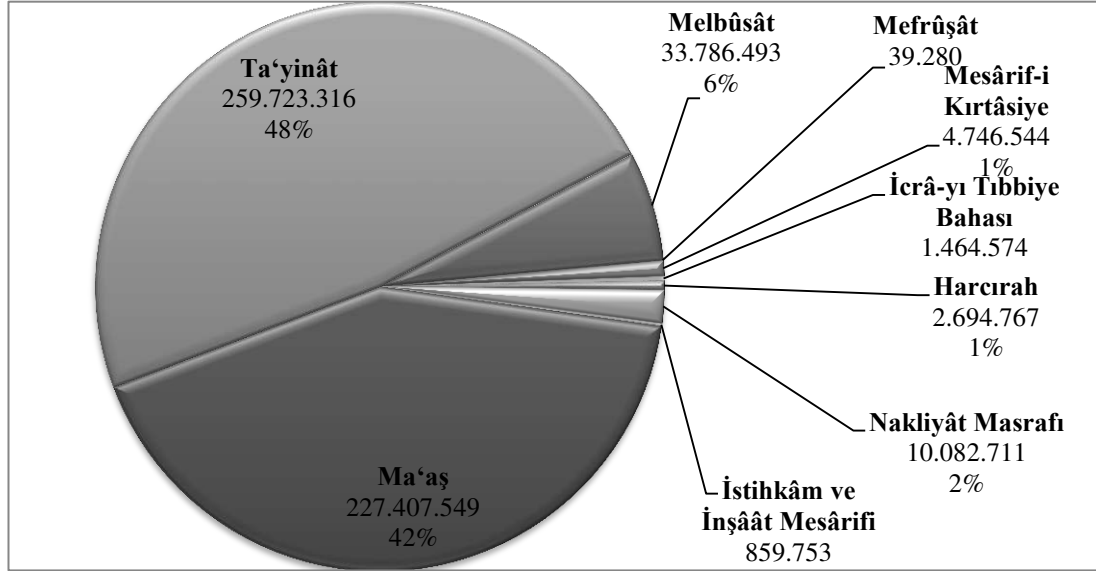
miktar ise, 548.926.687 kuruştur. Miktarların dağılımı ve açık ve fazlaları aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3.10. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]316 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Kırş)	Fazlası (Kırş)	(1)316 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Kırş.)	(1)316 Senesi Büdcce-i Mütihakmin esi (Kırş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş	545.484		65.126.449	65.671.929
Ta'yinât	14.691.300		46.638.663	61.329.863
Melbûsât	9.467.407		12.837.314	22.304.722
Mefrûşât	60.720		39.280	100.0000
Mesârif-i Kırtâsiye	654.657		1.268.466	1.923.123
İcrâ-yı Tıbbiye Bahası	1.068.355		1.464.574	2.532.930
Harcırah	270.909		729.091	1.000.000
Hayvan Bahâsı	2.172.019		625.481	2.797.500
Nakliyât Masrafı	856.474		1.455.125	2.311.600
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i		625.159	5.243.859	4.618.700
Birinci Kısım Yekûnu	20.319.927	625.159	135.428.302	164.490.467
*Birinci Kısım Yekûnu	29.787.225	625.109	135.438.302	164.590.368
İkinci Kısım Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma'aş	20.767.136		162.281.100	173.049.237
Ta'yinât	112.718.487		213.084.653	325.803.139
Melbûsât	25.615.039		20.949.179	46.564.218
Müteferrik Kırtasiye		1.124.762	3.478.078	2.353.316
Harcırâh		715.676	1.965.676	1.250.000
Nakliyat Masrafı	6.353.314		8.627.586	14.980.901
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	2.503.459		2.877.841	5.381.300
Hayvan Bahâsı	21.521.727		234.272	31.756.000
Mefrûşât	98.000			98.000
İkinci Kısım Yekûnu	189.577.162	1.840.438	413.498.385	601.236.111
*İkinci Kısımın Yekûnu	189.578.162	1.840.438	413.498.385	601.236.110
Yekûn-ı Umûmî	209.897.089	2.465.597	548.926.687	765.726.578
*Yekûn-ı Umûmî	219.365.388	2.465.598	548.926.687	765.826.478

Tablodaki veriler, Grafik 3.10.'de değerlendirilmiştir.

Nizamiye Hazinesi'nden 1900-1901 (1316) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.10.

Kaynak: Tablo 3.10.

Nizamiye Hazinesi'nin ilk üç harcama kalemini tayinat, maaş ve melbusat (elbise) giderleri oluşturmaktadır. Tahakkuk eden harcamanın yaklaşık %96'sı bu üç kaleme aittir.

Her yıl olduğu gibi, bu yılda merkez giderleri içerisinde yer alan “Mefrûşât” kalemi en az harcama birimini oluşturur.

1900-1901 mali yılında Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden maaş ve tayinat gideri toplam 487.130.865 kuruştur. Bu parayı alan personel sayısı ise toplam, 250.222 kişidir.⁴⁴³ Kişi başına düşen senelik gelir ortalama 1.946 kuruştur. Aylık olarak ise, 162 kuruştur.

Osmanlı Devleti'nin 1900-1901 mali yılı tahakkuk eden giderleri toplam 1.868.523.462 kuruştur.⁴⁴⁴ Nizamiye tahsisatı bu harcamanın içerisinde büyük yer tutar. Bu hesaba göre, 548.926.687 kuruşluk Nizamiye Hazinesi harcamaları, genel harcamalar içerisinde ortalama %29 oranında paya sahiptir.

⁴⁴³ Bkz. Ek.10.

⁴⁴⁴ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

3.3.11. Nizamiye Hazinesi'nin 1317 (1901-1902) Malî Yılı Harcamaları

Önceki yıllara nazaran daha sade bir görünüm arzeden 1317 mali yılının harcama kalemleri şu şekildedir.

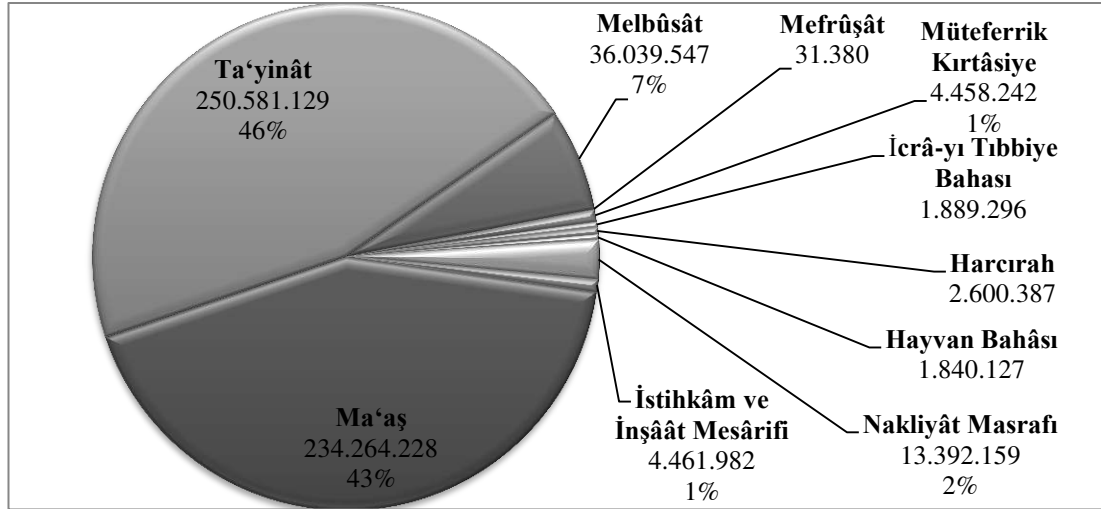
Tablo 3.11. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]317 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)317 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Krş.)	(1)317 Senesi Büdcce-i Mütihakmin esi (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma‘aş	423.853		66.789.639	67.213.489
Ta‘yinât	8.282.696		43.962.117	52.244.813
Melbûsât	6.044.863		14.794.788	20.839.651
Mefrûşât	68.619		31.380	100.0000
Müteferrik Kırtâsiye		59.885	1.383.008	1.323.123
İcrâ-yı Tıbbiye Bahası		172.740	1.889.296	1.716.556
Harcırâh		16.052	816.052	800.000
Hayvan Bahâsı	1.515.920		1.678.719	2.194.640
Nakliyât Masrafı	3.529.065		1.470.934	5.000.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	5.387.575		1.112.425	6.500.000
Birinci Kısım Yekûnu	25.252.591	248.677	133.928.358	157.832.372
*Birinci Kısım Yekûnu	25.252.591	248.677	133.928.358	158.932.272
İkinci Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma‘aş	10.478.219		167.474.589	177.952.809
Ta‘yinât	57.233.099		206.619.012	263.852.110
Melbûsât	21.901.719		21.244.759	43.146.476
Müteferrik Kırtasiye	95.844		3.075.234	3.181.079
Harcırâh		247.335	1.784.335	1.537.000
Nakliyat Masrafı	4.685.522		11.921.225	16.606.747
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	5.650.442		3.349.557	9.000.000
Hayvan Bahâsı		161.408	161.408	0
Mefrûşât	161.900			161.900
İkinci Kısımın Yekûnu	100.206.745	408.743	415.630.119	515.438.121
*İkinci Kısımın Yekûnu	100.206.745	408.744	415.630.119	515.428.121
Yekûn-ı Umûmî	125.459.336	657.420	549.558.477	673.270.493

*Yekûn-ı Umûmî	125.459.337	657.421	549.558.478	674.360.393
-----------------------	-------------	---------	-------------	-------------

Nizamiye Hazinesi'nin 1317 malî yılı tahakkuk eden miktarlar ise grafik 3.11.'de gösterildi.

**Nizamiye Hazinesi'nden 1901-1902 (1317) Mali Yılında Tahakkuk eden
Miktarın Dağılımı**

Grafik 3.11.

Kaynak: Tablo 3.11.

Nizamiye Hazinesi'ne 1901-1902 malî yılında tahsis edilmesi öngörülen miktar, 673.270.493 kuruştur. Grafikte verilen bilgiler doğrultusunda tahakkuk eden miktar, 549.558.477 kuruştur. Bu hesaba göre Nizamiye Hazinesi'nin tahmini tahsisatının %82'si kullanılmıştır.

Bu yıl içinde yine en büyük payı toplam 484.845.357 kuruşla maaş ve tayinat giderleri oluşturur. Nizamiye Hazinesi içerisindeki oranı yaklaşık %89'dur. Nizamiye Hazinesi'nin en az harcama yaptığı birim sadece merkez giderleri arasında yer alan “Mefrûşât” kalemidir. Mefrûşât giderlerinin Nizamiye Hazinesi içerisindeki yeri sadece 31.380 kuruştur.

Nizamiye Hazinesi'nin bu iki yıl içerisindeki tahsisat tablosunda önceki senelerden farklı olarak “*Telgraf Bölüklerinin Alât Bahası*” başlığı altında herhangi bir tahsisat bulunmamasıdır. Önceki yıllarda da bu kaleme ait herhangi bir tahakkuk eden miktar zaten kaydedilmemişti. Mütehammine bölümünde hemen hemen her yıl standart bir şekilde 160.000 kuruşun bu kaleme tahsis edilmesi düşünülse de bir

önceki yıldan itibaren bu birime ait herhangi bir tahsisat yada tahakkuk bedeli yoktur.

Nizamiye Hazinesi'nden maaş ve tayinat alan personelin sayısı 1901-1902 mali yılında 275.189 kişidir.⁴⁴⁵ Önceki yıla nazaran 24.967 fazlası vardır. Hazineden tahakkuk eden miktara bakıldığında, sadece 631.790 kuruşluk artış maaş, tayinat, melbusat ve geriye kalan tüm birimleri kapsayacak şekilde tahakkuk etti. Seraskerlik bünyesinde hizmet veren personel sayısının bir yıl içerisinde artışının altında yatan en önemli etken, Balkanlarda yaşanan gelişmeler olmalıdır.

Nizamiye Hazinesi'nin 484.845.357 kuruşluk tahsisatla en büyük kısmını maaş ve tayinat giderlerinin oluşturduğu ifade edilmişti. 275.189 kişiye tahsisat yapmış olan Nizamiye Hazinesi'nden senede kişi başına ortalama 1.761 kuruş çıkmaktaydı. Bu rakam, 12'ye bölüldüğünde aylık 146 kuruşa isabet etmektedir. Bir önceki yıla göre kişi başına ortalama gelir 16 kuruş azalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin 1901-1902 malî yılında tahakkuk eden genel harcaması, 1.900.845.203 kuruştur.⁴⁴⁶ Bir önceki yılın tahakkuk eden miktarına göre bu yıl biraz artış yaşanmıştır. Nizamiye Hazinesi ise genel harcamaların içerisinde, 549.558.477 kuruşluk tahsisatıyla, yine ortalama %29 oranında bir paya sahiptir.

3.3.12. Nizamiye Hazinesi'nin 1318 (1902-1903) Malî Yılı Harcamaları

Nizamiye Hazinesi'nden 1902-1903 malî yılı itibariyle tahakkuk etmesi düşünülen miktar, 529.900.100 kuruştur. Tahakkuk eden miktar, 564.115.791 kuruştur. Bu hesaba göre Nizamiye Hazinesi, 34.215.691 kuruş zarar etmiştir. Ortalama %6 oranında Nizamiye Hazinesi'nde açık söz konusudur. Zararla kapanan bu yılki bilançonun ayrıntılı dökümü ise şu şekildedir.

Tablo 3.12. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]318 Senesi Mesârif-i Mütihakkıkası

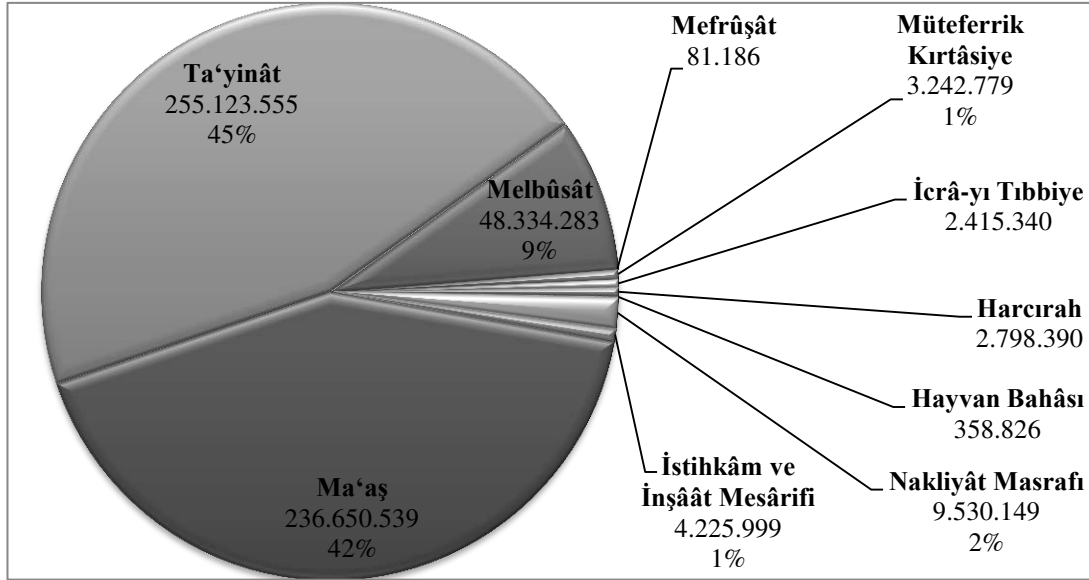
⁴⁴⁵ Bkz. Ek.10.

⁴⁴⁶ Stanford J. Shaw, a.g.m., s. 374.

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)318 Senesi Mesârif-i Mütehakkıka sı (Krş.)	(1)318 Senesi Büdcce-i Mütehammin esi (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma‘aş	2.551.462		66.744.103	69.295.565
Ta‘yinât		261.718	42.044.002	41.782.286
Melbûsât	1.147.768		22.537.974	23.685.743
Mefrûşât	18.813		81.186	100.0000
Müteferrik Kırtâsiye	41.815		1.354.745	1.394.561
İcrâ-yı Tıbbiye		915.340	2.415.340	1.500.000
Harcırah	75.374		670.113	745.488
Hayvan Bahâsı	1.500.000			1.500.000
Nakliyât Masrafı	2.790.502		860.442	3.620.944
Telgraf Bölüklerinin Alât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârifi	769.259		906.041	1.675.300
Birinci Kısım Yekûnu	8.934.993	1.177.058	137.613.946	145.239.987
*Birinci Kısım Yekûnu	8.904.998	1.177.057	137.611.946	145.339.887
İkinci Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma‘aş		43.032.965	169.906.436	126.873.470
Ta‘yinât	6.067.646		213.079.553	219.147.200
Melbûsât		796.217	25.796.309	25.000.092
Müteferrik Kırtasiye		701.229	3.242.779	2.541.550
Harcırâh		279.876	2.128.277	1.848.401
Nakliyat Masrafı		1.321.807	8.669.707	7.347.900
İstihkâm ve İnşâât Masrafı		1.662.458	3.319.958	1.657.500
Hayvan Bahâsı		358.826	358.826	0
Mefrûşât	244.000			244.000
İkinci Kısım Yekûnu	6.311.646	48.153.378	426.501.845	384.660.113
*İkinci Kısımın Yekûnu	6.311.646	48.153.378	426.501.845	384.660.116
Yekûn-ı Umûmî	15.246.639	49.330.436	564.115.791	529.900.100
*Yekûn-ı Umûmî	15.216.244	49.330.435	564.113.791	530.000.000

Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden miktarı değerlendirdiğimizde, ortaya 3.12. numaralı grafik çıkmaktadır.

Nizamiye Hazinesi'nden 1902-1903 (1318) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.12.

Kaynak: Tablo 3.12.

1902-1903 senesinde tahakkuk eden 564.115.791 kuruşun içerisinde en fazla harcama kalemini toplam 491.774.094 kuruşluk harcama ile tayinat ve maaş ödemeleri oluşturur.

Nizamiye Hazinesi'nden bu malî yıl itibariyle maaş ve tayinat alan toplam personel sayısı, 275.819 kişidir.⁴⁴⁷ Bir önceki yıla göre yine küçük bir miktar da olsa Nizamiye Hazinesi'nden maaş alan personel sayısında artış olmuştur. 491.774.094 kuruşluk maaş ve tayinat bedelinden kişi başına senelik ortalama, 1.782 kuruş düşmektedir. Bir önceki yıla göre senelik kişi başına düşen tahsisat yaklaşık 21 kuruş artmıştı. Aylık olarak bu miktar hesaplandığında, 148 kuruşa tekabül etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin genel bütçesinden 1902-1903 malî yılı için tahakkuk eden miktar, 2.015.488.732 kuruştur. Nizamiye Hazinesi'nin 564.115.791 kuruş olan harcamaları, genel harcamalar içerisinde %28 oranında yer almaktadır.

⁴⁴⁷ Bkz. Ek.10.

3.3.13. Nizamiye Hazinesi'nin 1319 (1903-1904) Malî Yılı Harcamaları

Nizamiye Hazinesi'nden 1319 malî yılı için harcanması tahmin edilen para, 770.076.910 kuruştur. Ancak sene sonu sonunda tahakkuk eden miktar, 609.875.033 kuruştur. 1319 yılı Malî Nizamiye Hazinesi için oluşturulan tablo şu şekildedir.

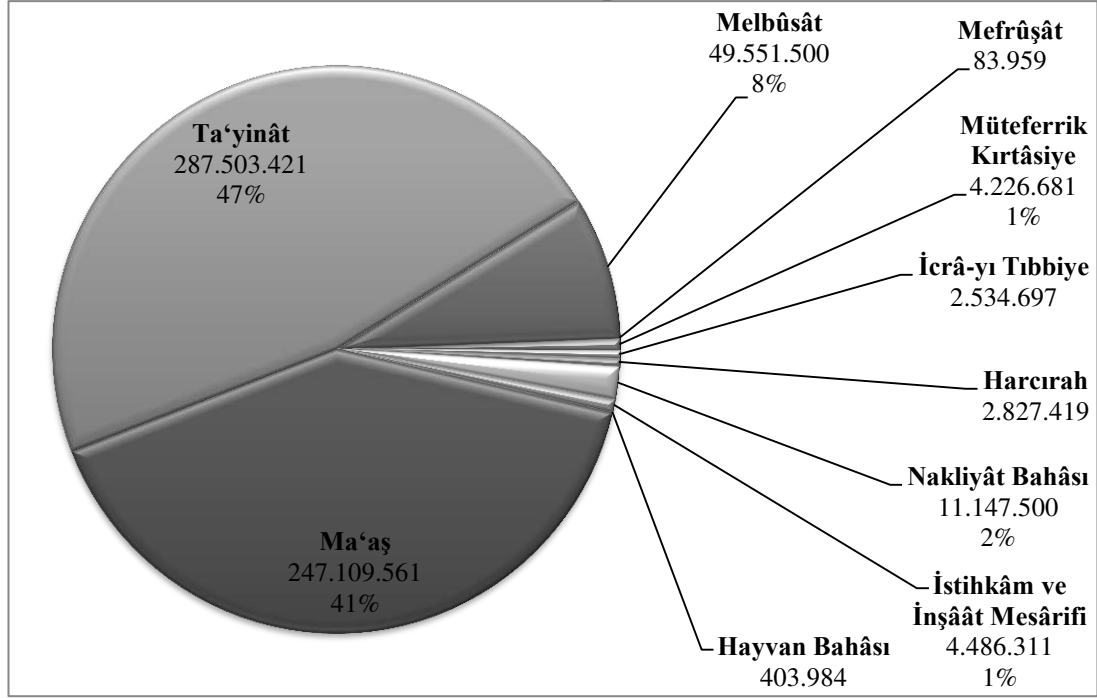
Tablo 3.13. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]319 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksanı (Krş)	Fazlası (Krş)	(1)319 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Krş.)	(1)319 Senesi Büdcce-i Mütihakminesi (Krş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş	1.190.629		66.424.327	67.614.954
Ta'yinât	10.259.302		44.934.926	55.194.228
Melbûsât	6.081.968		26.186.033	32.268.001
Mefrûşât	16.041		83.959	100.0000
Müteferrik Kırtâsiye		14.877	1.409.438	1.394.561
İcrâ-yı Tıbbiye		1.034.697	2.534.697	1.500.000
Harcırah	171.768		573.719	745.488
Nakliyât Bahâsı	381.274		3.239.670	3.620.944
Telgraf Bölüklerinin Alât Bahâsı	40.000			40.000
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	3.711.267		1.938.732	4.650.000
Birinci Kısım Yekûnu	21.852.249	1.049.574	147.325.501	167.028.276
*Birinci Kısım Yekûnu	20.852.249	1.049.574	147.325.501	167.128.176
İkinci Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma'aş	7.286.839		180.685.234	187.972.076
Ta'yinât	15.544.214		242.568.495	258.112.710
Melbûsât	42.657.114		23.365.467	66.022.580
Müteferrik Kırtâsiye		275.693	2.817.243	2.541.000
Harcırâh		405.299	2.253.700	1.848.401
Nakliyat Masrafı	2.092.170		7.907.830	10.000.000
İstihkâm ve İnşâât Masrafı	34.934.437		2.547.579	37.482.017
Hayvan Bahâsı	28.421.865		403.984	38.825.850
Mefrûşât	244.000			244.000
İkinci Kısım Yekûnu	131.180.639	680.992	462.549.532	603.048.634

*İkinci Kısımın Yekûnu	161.180.639	680.992	462.549.533	593.049.180
Yekûn-ı Umûmî	153.032.888	1.730.566	609.875.033	770.076.910
*Yekûn-ı Umûmî	152.032.889	1.730.567	609.875.034	760.177.356

Bu miktarın grafik düzleminde ele alınması ise şu şekildedir:

Nizamiye Hazinesi'nden 1903-1904 (1319) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.13.

Kaynak: Tablo 3.13.

Nizamiye Hazinesi'nin 1319 yılındaki tahsisatının büyük çoğunluğu yine tayinat ve maaş giderlerine yapılmıştır. 534.612.982 kuruş olan bu iki harcama kaleminin toplamdaki payı ise ortalama %88 oranındadır.

Nizamiye Hazinesi'nden maaş alan personel miktarı toplamda, 266.089 kişidir.⁴⁴⁸ Hazineden tahakkuk eden 534.612.982 kuruştan kişi başına ortalama 2.009 kuruş düşmektedir. Bu duruma göre, Nizamiye Hazinesi'nin kişi başına aylık tahsisatı, ortalama 167 kuruştur.

⁴⁴⁸ Bkz. Ek.10.

1903-1904 yılının genel harcamaları toplamda 2.265.780.616 kuruştur. Bu hesaba göre Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden 609.875.033 kuruş genel bütçeden tahakkuk eden miktarın %27'sini teşkil etmektedir.

3.3.14. Nizamiye Hazinesi'nin 1320 (1904-1905) Malî Yılı Harcamaları

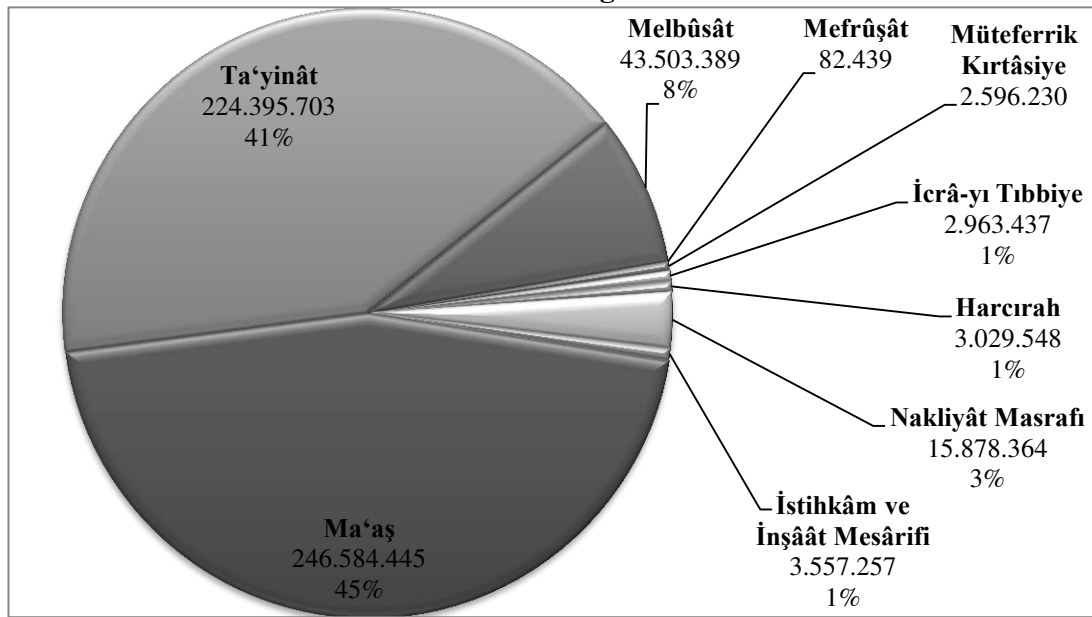
Nizamiye Hazinesi'nden 1320 malî yılında 512.999.910 kuruş harcama, olacağı tahmin edilmişti. Ancak bu yıl, tahakkuk eden harcama 542.590.812 kuruştur. Bu hesaba göre, Nizamiye Hazinesi'nde 29.590.902 kuruş açık vardır. Seneyi zararla kapatan Nizamiye Hazinesi'nin durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.14. Nizâmiye Hazînesi'nin [1]320 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası

	Noksani (Kırş)	Fazlası (Kırş)	(1)320 Senesi Mesârif-i Mütihakıkası (Kırş.)	(1)320 Senesi Büdce-i Mütihakmin esi (Kırş.)
Birinci Kısım İdâre-i Merkeziye				
Ma'aş		31.281	67.593.241	67.571.960
Ta'yinât		5.444.584	43.710.471	38.265.887
Melbûsât	1.090.178		20.060.900	21.151.078
Mefrûşât		27.451	82.439	54.988
Müteferrik Kırtâsiye		337.562	1.104.403	766.841
İcrâ-yı Tıbbiye		1.738.617	2.963.437	1.224.820
Harcırâh		167.985	580.395	412.410
Nakliyât Masrafı		5.360.110	7.351.172	1.991.062
İstihkâm ve İnşâât Mesârif-i	245.675		697.532	943.208
Birinci Kısım Yekûnu	1.335.853	13.107.590	144.143.990	132.382.254
*Birinci Kısım Yekûnu	1.335.853	13.097.590	144.143.991	132.382.254
İkinci Taşra İdâre-i Umûmiyyesi				
Ma'aş		25.306.182	178.991.204	156.785.031
Ta'yinât		59.720.073	180.685.232	172.107.612
Melbûsât	17.514.94 4		23.442.489	40.957.433
Müteferrik Kırtâsiye	674.259		1.491.827	2.166.187
Mefrûşât	176.322			176.322
Harcırâh		1.249.153	2.449.153	1.200.000
Nakliyat Masrafı		2.500.562	8.527.192	6.026.630
İstihkâm ve İnşâât				

Masrafı		1.661.284	2.859.725	1.198.441
İkinci Kısımın Yekûnu	18.365.525	90.437.254	398.446.822	380.617.656
*İkinci Kısımın Yekûnu	18.365.725	90.337.254	449.589.275	377.617.746
Yekûn-ı Umûmî	19.701.378	103.544.844	542.590.812	512.999.910
*Yekûn-ı Umûmî	19.701.587	103.434.844	593.733.266	510.000.000

Nizamiye Hazinesi'nden 1904-1905 (1320) Mali Yılında Tahakkuk eden Miktarın Dağılımı

Grafik 3.14.

Kaynak: Tablo 3.14.

Nizamiye Hazinesi'nin 1904-1905 yılı için en çok harcama yaptığı kalemler toplam 470.980.148 kuruşla maaş ve tayinat giderleridir. Nizamiye Hazinesi'nin giderlerinin %86'sı bu birimlere ayrılmıştır. En az harcama yapılan birim ise "Mefrûşât" kalemidir. Mefrûşât harcamalarının her ne kadar taşrada da yapılması planlansa da sadece merkez harcamaları arasında bu birim için gider görünmektedir.

Nizamiye Hazinesi'nden 1904-1905 yılında maaş ve tayinat alan personel toplam 295.939 kişiydi.⁴⁴⁹ Kişi başına düşen maaş ve tayinat bedeli senelik 1.591

⁴⁴⁹ Bkz. Ek.10.

kuruştur. Bir önceki yıla göre kişi başına düşen tahsisat 498 kuruş azalmıştır. Aylık tahsisat ise, kişi başına ortalama 132 kuruştur. Bu yıl tahsisatta yaşanan küçülme, yaklaşık %24 orandadır.

Osmanlı Devleti'nin 1904-1905 mali yılında genel bütçesi, 2.123.195.406 kuruştur.⁴⁵⁰ Nizamiye Hazinesi'nden tahakkuk eden 542.590.812 kuruş bu genel bütçenin %26'sını kapsamaktadır.

⁴⁵⁰ Tefik Güran. (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918)*, c. 7, Tarihi İstatikler Dizisi, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, s. 145.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETİN İLANI, MEHMET RIZA PAŞA’NIN SERASKERLİK’TEN AZLEDİLMESİ VE ÖLÜMÜ

Çalışmanın son kısmını teşkil eden bu bölümde, II. Meşrutiyetin 1908 yılında ilan edilmesi neticesinde, idareyi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin devr-i sabık edebiyatı üzerinden II. Abdülhamit ve onun adamlarını yönetimden uzaklaştırma projesi kapsamında Serasker Rıza Paşa’nın payına düşenler ele alınacaktır. Bunun yanı sıra, Mehmet Rıza Paşa’nın kişiliği, ailesi, yakın çevresi ile ilişkileri, görevden alındıktan sonra yaşadıkları ve ölümü bu bölümün alt başlıklarını teşkil etmektedir.

4.1. II. MEŞRUTİYET VE BU SÜRECE DOĞRU YAŞANANLAR

4.1.1. II. Meşrutiyet’in İlanını Hazırlayan Etmenler

III. Selim döneminden itibaren Osmanlı Devleti, kötü gidişi durdarabilmek için ciddi bir ıslahat girişiminin lüzumunu idrak etmiş bulunmaktaydı. II. Mahmut döneminde Tanzimat adı altında yapılan düzenlemeler Osmanlı Devleti için yeni bir dönemi başlatmıştı.

1876 yılına gelindiğinde, özellikle basın ve özgürlükçü fikirlerin yayılması ile 1860 yılında ortaya çıkan Jön Türk hareketi,⁴⁵¹ II. Abdülhamit’e I. Meşrutiyeti ilan ettirmeyi başarmıştı. Ancak, 93 Harbi’nin mağlubiyetle neticelenmesi üzerine, 13 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamit Meclis-i Mebusân’ı anayasanın kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak tatil etti.⁴⁵²

II. Abdülhamit’in meclisi kapatması ve idareyi kendi elinde toplamaya başlamasına ilk tepki Ali Suavi tarafından gösterilmişti. II. Abdülhamit’i tahttan indirerek yerine V. Murat’ı tekrar padişah yapmak isteyen Ali Suavi ve

⁴⁵¹ Jön Türk hareketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 30 vd.

⁴⁵² Niyazi Berkes. (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. (haz.) Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 335-336.

beraberindeki muhacirlerin tertip ettiği Çırağan Vakası, Ali Suavi'nin ölümü ile neticelenmişti.⁴⁵³

Ali Suavi'nin kalkıştığı darbe girişiminde hayatını kaybetmesi, 93 Harbinden sonra yaşanan toprak kayıpları, Tunus'un Fransızlar tarafından işgali (1881), Duyun-ı Umumîye'nin kuruluşu (1881), Mısır'ın İngilizler tarafından işgali (1882), Ermenilerin çıkardıkları isyanlar, Girit ve Doğu Rumeli'de yaşanan olaylar Osmanlı aydın kesimini harekete geçirmişti. Meselelere duyarsız kalmayan aydınların, devleti kurtarmak için üzerinde ittifak ettikleri proje şu başlıklar altında toplanmaktaydı:

1. II. Abdülhamid'in devrilmesi, Meclis'in açılması, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulması.
2. Muhafaza-ı Vatan yani Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması.
3. İttihad-ı Anasır yani ırkı, dini, mezhebi ne olursa olsun bütün fertlerin Osmanlı üst kimliğinde birleştirilmesi.
4. Düşman tecavüzünün ve müdahalesinin önlenmesi (def'i tecavüzat-ı düşman).
5. Kapitülasyonların kaldırılması.
6. Reformların yapılması.⁴⁵⁴

Bu düşünceler etrafında toplanan Jön Türkler, çalışmalarını daha ileri aşamaya götürmek ve etkinliklerini artırmak amacıyla örgütlenmeye başladılar. Devleti kurtarmak için teşkilatlanmış örgütler içerisinde sonuca ulaşabilen ve son dönem Osmanlı tarihinde belirleyici rol oynayan İttihat-Terakki Cemiyeti'dir. 1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1892'de ilk ciddi toplantısını yapmış, 1895 yılına gelindiğinde de taraftarlarının çoğalmasıyla ihtiyaç duyulan İttihat-Terakki Nizamnamesi kaleme alınmıştır.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Hüseyin Çelik. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*. İletişim Yayınları, İstanbul, 381-452; İsmail Hakkı Uzunçarşılı. (1944). Ali Suavi ve Çırağan Vakası. *Belleten*, VIII (29):71-118.

⁴⁵⁴ Bayram Kodaman. (2002). II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914). *Türkler Ansiklopedisi*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 165-192.

⁴⁵⁵ M. Şükrü Hanioglu. (t.y.). *Bir Siyasal Örgüt Olarak "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ve "Jön Türklük" (1889-1902)*. c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 173; Ali Birinci. (2001). *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*. Dergah Yayınları, İstanbul, s. 45-63.

Bu şekilde etkinliğini artıran İttihat-Terakki Cemiyeti, yurt içinde ve dışında birçok şube açarak teşkilatını genişletmişti.⁴⁵⁶ Aynı zamanda basın-yayın organlarını da çok iyi kullanmışlar, Osmanlı sınırları içerisinde ve yurt dışında olmak üzere toplam 153 farklı gazete çıkarmışlardı.⁴⁵⁷ 27 Eylül 1907 tarihine gelindiğinde ise, merkezi Paris'te bulunan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, merkezi Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek “*Osmanlı İttihat-Terakki Cemiyeti*” adını aldı ve bu isimle faaliyetlerini sürdürmeyi kararlaştırdı. 29 Aralık 1907 tarihinde yayınladığı bildiride, Osmanlı milletlerinin birlik olmayı başardığından bahsedilmiş, hedefe ulaşmak için tüm güçlerin bileştirilerek ihtilal yolunda ısrar edileceğine vurgu yapılmıştı. Böylelikle cemiyet etkin bir şekilde varlığını hissettirmişti.⁴⁵⁸

İttihat-Terakki Cemiyeti'nin bu şekilde Balkanlarda birleşmelerinin altında, 3 Ekim 1903'te Mürzsteg'de Makedonya'nın ıslahı ile ilgili alınan kararla başlayan süreç çok önemlidir.⁴⁵⁹ 25 Eylül 1903 tarihinde yapılan bu sözleşmenin “*asayişin sağlanması için polis ve jandarma tensikati*” ile ilgili maddesi Osmanlı Devleti'nin

⁴⁵⁶ İttihat-Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarını genişletmesi ve Osmanlı topraklarının dört bir yanını kapsayan bir teşkilat haline bürünmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanoğlu.a.g.e., s. 173 vd.

⁴⁵⁷ Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti basın-yayın yoluyla fikirlerini büyük halk kitlelerine etkin bir şekilde ulaştırmışlardı. İttihat Terakki'nin en önemli gazeteleri arasında, *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı ve Şura-yı Ümmet* zikredilebilir. Basın-yayın faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gökhan Kaya. (1999). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1878-1909)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara, s. 19 vd.

⁴⁵⁸ Ahmet Eyicil. (2002). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 228-244; Ayrıca bkz. Kunihıro Shidara. (1999). İttihat ve Terakkimi? Terakki ve İttihat mı?. *XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara, s. 1-5.

⁴⁵⁹ Makedonya'da yaşanan 2 Ağustos 1903 İlinden ayaklanması ile bu topraklarda teşkilatlanmış olan komiteler başarıya ulaşmış, Avrupa devletlerinin müdahalesi ile hazırlanacak olan Mürzsteg programının ortaya atılmasını sağlamışlardı. 25 Eylül 1903 tarihinde yapılan bu sözleşmenin maddeleri genel olarak; “*Hristiyanların haklarını savunmak üzere Hristiyan müfettişe bağlı yetki sahibi ve iki yıl süreli ajan siviller tayini, asayişin sağlanması için polis ve jandarma tensikati, güvenlik ve huzur sağlandıktan sonra yeni bir idari düzenleme ve bölümlenme, İdari ve adli kuruluşun yenilenmesi ve buna hristiyanların katılımının sağlanması, siyasi ve diğer suçları kovuşturmak üzere Hristiyan ve Müslümanlardan bir karma komisyon oluşturulması ve bunlara Avusturya-Macaristan ve Rusya elçilerinin de katılımının sağlanması, isyandan kaçan Bulgar ailelerinin dönmesi, uygun koşullarda yerleştirilmeleri, zararlarının ve onarım masraflarının Osmanlı devletince karşılanması, bunların takibi için Avusturya-Macaristan ve Rusya elçilerinin de katılacakları bir komisyon oluşturulması, sürülen Hristiyan köylülerin bir yıl mali yükümlülüklerini yerine getirmemesi, Osmanlı hükümetinin hem Şubat ayındaki projeyi (Viyan) hem de bu programı gerçekleştirmeyi taahhüt etmesi, köylüler üzerinde zulüm uygulayan Redif sınıf-ı sanilerinin terhisi ve başbozuk çetelerinin artık kullanılmaması*”ndan ibarettir. Maddeler ile ilgili ayrıntılı bilgi, yorum ve değerlendirmeler için bkz. Ali Dikici. (2010). Osmanlı Makedonyasında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı. *Karadeniz Araştırmaları*, 6(24):75-108; Mete Çetik. (1995). *Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti'nin (1906-1908) Örgütü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 19.

askeri ve siyasi tarihi açısından ve Makedonya’da İttihat-Terakki’nin tutunması açısından dönüm noktasını teşkil eder. Nitekim bu sözleşme yapılmadan önce bölgede güvenlik ve asayiş, III. Ordu tarafından sağlanmaktaydı. Jandarma’nın yeniden etkinleştirilmesi ve personelinin, önceki bölümde de izah edildiği üzere, %20’sinin Gayr-i Müslimlerden oluşturulması kararlaştırılmıştı. Osmanlı Devleti ise ordusu bünyesinde bulunan en kaliteli subayları III. Ordunun içerisine yerleştirmeyi düşünmüştü. Böylelikle III. Ordudaki Osmanlı subaylarının asayişin sağlanması için gösterdiği başarı Avrupa devletleri tarafından görülecek, yabancı asker istihdamından vazgeçilecekti. III. Ordu’ya Hristiyanların alınması, Türk subaylar tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bu tepkinin kaynağı, iktidar ve gücün paylaşımından dolayı olsa da gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta yabancı subayların maaşları konusunda gösterilen hassasiyetin Osmanlı subayları için gösterilmemesidir. Mesela jandarma teşkilatı bünyesinde görev yapan binbaşı rütbesindeki Osmanlı askeri 19.320 kuruş maaş alırken, aynı rütbedeki yabancı personel 78.000 kuruş maaş almaktaydı. Ortalama 4 kat daha fazla maaş alan yabancı subayların durumu, diğer rütbelerde de değişmiyor, aynı oranda yüksek maaş alıyorlardı. Giydikleri üniformaların Osmanlı subaylarından daha iyi olması, kendilerine gösterilen ilginin fazla olması Osmanlı subaylarının yabancı subaylara karşı münaferetini körükleyen etmenlerin en önemlileri arasındadır.⁴⁶⁰

Osmanlı ordusundaki en kaliteli subayların III. Orduda toplanması, buradaki İttihat-Terakki yapılanmasının ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmuştu. 1907 yılına gelindiğinde, Makedonya meselesi iyice alevlenmiş, İngiltere ve Rusya Çarı 3 Haziran 1908 tarihinde Reval’de görüşmeleri bardağı taşırmıştı.⁴⁶¹ İki hükümdar, I. Dünya Savaşı öncesinde dünya siyasetinin ana konuları hakkında ve Almanya’nın durumu ile ilgili fikir alışverişinde bulundular.⁴⁶² Dış basına Osmanlı Devleti’nin bölüşüleceğine dair konuların ele alındığı bir görüşme olarak yansıyan Reval

⁴⁶⁰ Gül Tokay, a.g.e., s. 131-138.

⁴⁶¹ Tahsin Paşa, bu görüşmelerin Osmanlı kamuyounda uyandırdığı etkiyi şu ifadelerle açıklar: *“Ehemmiyeti lüzumundan fazla takdir edilen 1908 senesindeki (Reval) Hükümdaran mülakatının bütün memleket dahilinde tevhit ettiği endişei vatanperverane, Makedonyada ittihaz edilen vakitsiz tedabiri şedide ve efkârı umumiyede hâsıl olan galeyan, intizar olunduğundan daha az bir zaman zarfında 23 temmuz 1908 İnkılâbı kebirini zuhura getirdi. Herkesin birçok zamandan beri gayrimümkün olarak telâkki ettiği mucize vuku bulu-vererek herkesi hayrete ilka etti. Tarihi ceditte görülen en kuvvetli idarei müstebidde birkaç gün zarfında ifrat derecede bir idarei meşrûta halini kespitti. Ve bu anı tebeddül, ciddî tezelzülâta sebebiyet vermeden hâsıl olabildi.* Tahsin Paşa, a.g.e., s. 261.

⁴⁶² Mehmet Hacısalihoğlu. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 172-174.

Mülakatı'nı İttihat-Teakki mensupları, basına yansıdığı gibi yorumlamış, kötü gidişiten II. Abdülhamit'i sorumlu tutmuşlardı.⁴⁶³

Reval Görüşmelerini ve memleketi bu hale getiren II. Abdülhamit'i protesto ederek Meşrutiyeti yeniden ilan etmek isteyen Resneli Niyazi Bey, Mabeyn Başkitabetine, Müfettiş-i Umumiliğe ve Manastır Valiliği'ne maksadını bildiren telgrafları çekmiş ve dağa çıkmıştı.⁴⁶⁴ Bu arada Selanik Merkez Komutanı Nazım Bey'e başarısız bir suikast girişiminde bulundular. Nazım Bey suikastten yaralı olarak kurtulsa da Manastır Polis Müfettişi Sami Bey, Topçu Alay İmamı Mustafa Efendi Selanik'te katledilmekten kurtulamamıştır.⁴⁶⁵

4.1.2. Rumeli'de Tansiyon Yükseldiği Sırada II. Abdülhamit'in Tutumu ve Serasker Rıza Paşa'nın Yaklaşımı

Durumun gittikçe ciddiyet arzemesi üzerine II. Abdülhamit, çok güvendiği adamlarından Şemsi Paşa'yı fevkalade yetkilerle Manastır'a gönderdi. Manastır'a ulaşan Şemsi Paşa, göreve başladığını bildiren telgrafi İstanbul'a gönderdi. Telgrafhaneden çıktığı sırada, maiyetindeki Arnavut askerleri ile beraberken, İttihat-Terakki'nin gönüllülerinden Topçu Teğmeni Atıf Bey tarafından vurularak öldürüldü.⁴⁶⁶

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinin ardından Üsküpte de Arnavut komitelerinden oluşan 30.000 kişilik gurup Kosova'nın Firzovik mevkiinde toplanarak Meşrutiyet'in ilanını istemişler, Yıldız'a telgraflar göndermişlerdi.⁴⁶⁷ Gelişmelerin kontrol edilemeyecek şekle bürüneceği ap açık ortadayken II. Abdülhamit meseleyi büyütmemek için çok ciddi bir tavır takınmamıştı.⁴⁶⁸ Padişahın olaylara yaklaşımını her daim çok iyi gözlemleyip, onun istek ve arzuları doğrultusunda hareket eden Rıza Paşa'da durumun ciddiyetini idrak edebilmiş değildi. Son hadiseler üzerine II. Abdülhamit, Manastır'da yaşananlar hakkında Serasker Rıza Paşa'nın mütalaasını

⁴⁶³ Enver Ziya Karal. [t.y.]. *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)*. c. V, TTK, Ankara, s. 25-26.

⁴⁶⁴ Ahmet Bedevi Kuran. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. Tan Matbaası, İstanbul, s. 252-253.

⁴⁶⁵ Necmettin Alkan.(2009). *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler 1889-1908*. Selis Kitaplar No:106, İstanbul, s. 172-178.

⁴⁶⁶ Tahsin Paşa, a.g.e, s. 268.

⁴⁶⁷ Tarık Zafer Tunaya. (1959). *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul, s. 7-8.

⁴⁶⁸ *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, c. VI, Güven Yayınevi, İstanbul, s. 3414.

almak için yanına Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'yı göndermişti. Tahsin Paşa, konuyla ilgili görüşlerini Serasker Rıza Paşa'ya sorduğunda, paşa kendinden emin bir şekilde “*ceza kanunu mucibince muamele*” diyerek olaylar karşısındaki tutumunu ortaya koymuş, zararlı faaliyetleri bulunan askerlerin cezalandırılması gerektiğini söylemişti. Tahsin Paşa ile Rıza Paşa arasında bu diyalog geçtiği sırada, Şemsi Paşa öldürüldükten sonra yerine aynı vazifeyle tayin edilen Tatar Osman Paşa, Resneli Niyazi ve Eyüp Sabri Paşa'nın beraberindeki 2.000 kişilik çete tarafından hükümet konağı basılmak suretiyle dağa kaldırıldığına dair haberler Yıldız'a ulaşmıştı. Telaş içerisinde olan Arap İzzet Paşa ve Müfettiş İsmail Bey, Rıza ve Tahsin Paşa'nın yanına geldiler. Tahsin Paşa'ya söylediği sözleri biraz mütereddidane şekilde Arap İzzet Paşa ve Müfettiş İsmail Bey'e de söyleyen Rıza Paşa, durumun vehametini anlamış canı sıkılmıştı.⁴⁶⁹ Çünkü vaziyet ihtilalcilerin zaferiyle neticelenecek olan bir hale bürünmüş, II. Abdülhamit ve kadrosunun mağlubiyeti ile sonuçlanacak bir sürece girilmişti.

4.1.3. Said Paşa'nın Sadrazam Olması ve Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlikten Azli

Sadrazam Avlonya'lı Ferit Paşa olup bitenler karşısında varlık göster[e]memişti. Aynı zamanda ihtilali desteklediği yönünde de dedikodular çıkmıştı. Sadrazamın bu tavrını gözden kaçırmayan II. Abdülhamit, eski sadrazamlardan Sait Paşa ve Kamil Paşa'yı saraya çağırarak onların da mütalaalarını almıştı. Bu esnada II. Abdülhamit, kendi görüşleri doğrultusunda hareket etmeyi adet edinmiş olan Sait Paşa'yı yeniden sadrazam olarak atamayı düşünmüştü. Osmanlı tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden birinde göreve getirildiğinin bilincinde olan Sait Paşa, ilk başta teklifi kabul etmese de II. Abdülhamit'in ısrarı üzerine, kurulacak kabineyi kendisinin belirlemesi ve bu kararına müdahale edilmemesi koşuluyla Sadrazam olabileceğini söyledi.⁴⁷⁰

Rıza Paşa ile daha önceki sadaretinde uyum içerisinde çalışamayan ve kendisini paşanın maliye komisyonunda azarladığını bahane ederek sadarettten istifa eden Said Paşa, II. Abdülhamit'in yeniden sadrazamlık teklifini Rıza Paşa'nın

⁴⁶⁹ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 250.

⁴⁷⁰ Zekeriya Kurşun, a.g.t., s. 112-113; *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, s. 3314-3315.

seraskerlik görevinden alınması şartıyla kabul edeceğini öne sürmüştü.⁴⁷¹ Said Paşa'yı sadrazam yaparak süreci kontrol etme niyetinde olan II. Abdülhamit, bu sefer Serasker Rıza Paşa'yı gözden çıkarmıştı. Rıza Paşa'nın yerine bu makama, Yıldız Sarayı'ndaki Çit Köşkü'nde çalışmalarını yürüten Komisyon-ı Askeri azası Ömer Rüştü Paşa'yı getirmeyi uygun görmüştü. Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa vasıtasıyla niyetini Ömer Rüştü Paşa'ya açıklayan II. Abdülhamit ile Ömer Rüştü Paşa arasındaki süreci Tahsin Paşa hatıratında;

“Huzurdan çıkıp Çit Köşkü'ne gittim. Ömer Rüştü Paşayı komisyon odasında buldum. Yandaki odaya çekildik, istimzaç suretinde iradeyi tebliğ ettim. Ömer Rüştü Paşa Hünkârın bir eseri itimat ve teveccühü olan bu tasavvura karşı birçok teşekkürler, tahassüsler, minnettarlıklar beyan etti ve ellerini oğuşturarak izharı acze başladı. Serasker'lik vazifesinin pek ağır olduğunu, kendisinde bu vazifeyi ifaya liyakat göremediğini, ahvali maliye hasebile haftalık mürettebatı askeriyenin tediyesinde teahhurat vukua gelmekte bulunduğunu ve bu teahhuratın temadisi halinde müteahhitlerin sızlanmaları ve belki de taahhütlerini ifadan imtina etmeleri ve bundan rızayı âliye mugayir neticeler husule gelmesi muhtemel olduğunu, böyle bir netice karşısında teveccühü şahaneyi kaybetmekten, tehaşi ettiğini söyledi. Elhasıl Seraskerliği kabulde beyanı itizar etti. Tekrar huzura çıkarak Ömer Rüştü Paşa'nın itizarını, esbabı mucibesıyla, arzyledim. Hünkâr tekrar gidip ısrar ve Paşayı ikna etmemi emretti. Gene Paşayı gördüm, iradeyi tekrar tebliğ ettim, kendisini seraskerliği kabule imale edecek bir hayli şeyler söyledim, Paşa gene kabulde mazeret beyan etti. Keyfiyeti tekrar arzettim. Bunun üzerine Hünkâr şu sözleri söyledi: Sadarete Sait Paşayı getireceğim, ancak Sait Paşa kendi kabinesinde Rıza Paşa ile birlikte bulunmak istemiyor. Rıza Paşa seraskerlikte kaldıkça sadareti kabul edemeyeceğini söylüyor, binaenaleyh Rıza Paşanın tebdili zarurîdir. Ömer Rüştü Paşayı tekrar görünüz, Harbiye Nezaretine tayini nezdimizde takarrür etmiş, iş olup bitmiştir, mazeret kabul etmem, kendisine böyle tebliğ ediniz ve irademin kat'î olduğunu söyleyiniz.”

şeklinde açıklamaktadır.⁴⁷²

Ömer Rüştü Paşa emr-i vaki ile ikna edildikten sonra, sıra kararın Rıza Paşa'ya bildirilmesine gelmişti. Rıza Paşa 22 Temmuz 1908 Çarşamba günü Bâb-ı Âlî'de meclisdeyken Mabeyn'den istenmişti. Hemen Yıldız Sarayı'na gitmek için yola çıkan Serasker Rıza Paşa, Beşiktaş'tan Yıldız Sarayı'na çıkarken bir yaver tarafından durdurulmuş, Seraskerlikten azledildiği kendisine bildirilmiş, Mabeyn'e gitmemesi ve hemen konağına dönmesi istenmişti.⁴⁷³ Böylelikle Rıza Paşa 16 yıl 10 ay 14 gün süren Seraskerlik vazifesinden azledilmiş oluyordu.

Rıza Paşa daha önce de ifade edildiği üzere son Osmanlı Seraskeriydi. Rıza Paşa'nın Seraskerlikten azli ile Ömer Rüştü Paşa Harbiye Nazırı unvanı verilerek

⁴⁷¹ Zekeriya Kurşun, a.g.t., s. 112; konuyla ilgili Mehmket Rıza Paşa ve Said Paşa arasında yaşanan sürtüşmeye bir önceki bölümde “3.2. Serasker Mehmet Rıza Paşa Döneminde Nizamiye Hazinesi'ni Finanse Etme Problemi” s. 93-96'ya bkz.

⁴⁷² Tahsin Paşa, a.g.e, s. 256.

⁴⁷³ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 71.

atanmış, böylelikle Seraskerlik unvanı tarihe karışmıştır. Rıza Paşa'nın görevden azlinden iki gün sonra da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

4.2. II. MEŞRUTİYET SÜRECİNDE MEHMET RIZA PAŞA

Rıza Paşa II. Meşrutiyet sürecinde devr-i sabık edebiyatına maruz kalanlar arasındaydı. II. Abdülhamit'e karşı oluşan muhalefetten, onun en sadık adamlarından birisi olması hasebiyle nasibini alan Mehmet Rıza Paşa, Seraskerlikten azledildikten sonra önce malları elinden alınmış ardından sürgün hayatına maruz kalmıştı.

4.2.1. Mehmet Rıza Paşa'nın Seraskerlikten Azli ve Yankıları

Rıza Paşa hatıratında seraskerlikten, “*Çare-i necât Kānûn-ı Esâsî vermekden ibâretidir*” ifadesini kullandığı için azledildiğinden bahsetmektedir.⁴⁷⁴ Hatırat II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra kaleme alındığı için Rıza Paşa'nın bu şekilde ifade etmesi gayet doğaldır. Çünkü aşağıda da değinileceği üzere, canı, malı, mülkü ve çocuklarının istikbali noktasında bir takım endişeleri mevcuttur.

Mehmet Rıza Paşa'nın azledilmesi sadece Sait Paşa'nın isteği ile gerçekleşen bir olay gibi görünmemektedir. Nitekim İttihat-Terakki Cemiyeti mensupları da Rıza Paşa'dan haz almamaktaydılar. Kazım Karabekir, İttihat Terakki Cemiyeti'ne mensup arkadaşı İsmail Paşa'nın Serasker Rıza Paşa'nın isminin geçmesinden bile çok ürkütüğünden bahseder. Nitekim İttihat-Terakki Cemiyeti, İstanbul üzerine hareket edildiğinde Rıza Paşa'nın İstanbuldaki birlikleri harekete geçireceğinden çok ciddi anlamda endişe duymaktaydılar.⁴⁷⁵ Rıza Paşa'nın zor zamanlarda üzerine mesuliyet alarak radikal kararlar verdiği ve bunu tatbik ettiği 1897 Yunan Savaşı örneğinde olduğu gibi tecrübe ile sabitti. Ancak, Sait Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi ile vükela heyeti değişmiş, Serasker Rıza Paşa görevinden uzaklaştırılmış, bu haber İttihat-Terakki Cemiyeti mensupları tarafından sevinçle karşılanmıştı.

Yeni vükela heyeti Tanin Gazetesi'nin 21 Temmuz 1324 (3 Ağustos 1908) tarihli nüshasında açıklanmıştı. Tanin'in ilgili nüshasında kabinenin yeni üyeleri

⁴⁷⁴ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 72.

⁴⁷⁵ Kazım Karabekir. (1993). *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*. Emre Yayınları, İstanbul, s. 319-323.

açıklanmada önce “*Yeni Heyet-i Vükela*” başlığı altında, devletin idaresinin “*Usûl-i İstibdâddan Usûl-i Meşrûtiyet’e*” çevirildiği bahsedilmişti. Yeni tesis edilen düzenin ve kanunların tatbik edilmesi için idarenin “*zihinleri efkâr ve nazâriyât ile perverde olmuş zevâta*” teslim edilmesi gerektiği vurgulanmıştı. Eski idare vükelasının jurnalcilikle meşgul olduğu, liyakat ve itibardan yoksul kimselerden teşekkül ettiğine değinilmiş, böyle kimselerle bir yere varılamayacağı ifade edilmiştir. Bu girizgah yapıldıktan sonra yeni kabine açıklanmış, Avlonyalı Ferit Paşa’nın yerine Sait Paşa Sadrazam ve Serasker Rıza Paşa’nın yerine Ömer Rüştü Paşa Harbiye Nazırı unvanı ile tayin edilmişti.⁴⁷⁶ İttihat-Terakki Cemiyeti’ne yakınlığı ile bilinen Tanin Gazetesi’nin kabine değişikliğini manşetten bu şekilde duyurması, İttihat-Terakki’nin memnuniyetini izhar etmesi bakımından kayda değerdir.

Ahmet İhsan Tokgöz ise hatıralarında Said Paşa’nın sadarate getirilerek Rıza Paşa’nın Seraskerlik’ten alınmasını, II. Abdülhamit’in kendine sadık adamları iş başına getirerek olayları kontrol altına alma çabası olarak yorumlar.⁴⁷⁷

Rıza Paşa azli ile beraber “*Seraskerlik*” unvanının kaldırılarak yerine “*Harbiye Nazırı*” teriminin kullanılması, II. Abdülhamit’in idare ettiği merkezî mutlak monarşinin, nazırların sorumluluk aldığı bir sistemle değiştirildiği izlenimini uyandırmak olarak yorumlanmıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ Tanin, nr. 4, 21 Temmuz 1324. Tanin gazetesinde jurnalcilikle suçlanan vükela arasında Serasker Rıza Paşa’da bulunmaktaydı. Kendisi Hülâsâ-i Hâtırât’da böyle bir şeye teşebbüs etmediğini; “*Haftiyelikden minel-ezel dâ’imâ tenfir etdim. Hiçbir hân mân Söndürmek şöyle dursun, âmir-i mutlak olmak saffetiyle de kimesnenin mâl ve canına dokunmadım. Kimseyi ekmeğinden etmedim. Mâbeynde dahi jurnalcilik alyehinde gâyet şedîd teşebbüsâtta bulundum.*” Sözleri ile ifade etmektedir. (bkz. Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 74). Abdurrahman Şeref Efendi de II. Meşrutiyet olaylarını ele aldığı eserinde Serasker Rıza Paşa’dan bahsederken onunla ilgili ilk sözü “*curnalci değildir*” şeklindedir. (bkz. Abdurrahman Şeref (Efendi). (1996). *Son Vak’ânüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. (haz.) Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s. 136.

⁴⁷⁷ Ahmet İhsan Tokgöz. (2012). *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*. (haz.) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 168.

⁴⁷⁸ Aykut Kansu. (1995). *1908 Devrimi*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 131.

4.2.2. II. Meşrutiyet'in Tesisi ve II. Abdülhamit Dönemi Devlet Adamları Üzerinde Kurulan Baskılar

Meşrutiyetin yeniden ilanı ile iktidarı elde etme yolunda önemli bir aşama kaydeden Jön Türkler, ilk günden II. Abdülhamit yönetimine ve bu sistemi ayakta tutan rical-i devlete karşı baskılar artırmaya başlamışlardı.⁴⁷⁹

Bu baskılardan Serasker Rıza Paşa'da nasibini almıştı. Seraskerlikten azledildiğini öğrenen Rıza Paşa, kendisine verilen emir gereği Yenimahalle'deki evine çekilmişti. Birkaç gün sonra oğlu Süreyya Paşa, babasını Yıldız Sarayı'nda yaşanan kargaşadan uzak tutmak için Vanıköyde bulunan yalıya götürerek tüm aileyi orada toplamıştı.⁴⁸⁰

6 Ağustos 1908 günü Rıza Paşa evde istirahat ederken Vanıköy sahiline bir tekne ile polisler gelmiş, oğlu Süreyya Paşa'dan babasını sormuşlar ve kendileri ile gelmesi gerektiğini söylemişlerdi. Bunun üzerine yatağından kalkan Rıza Paşa, ailesini endişelenmemeleri için teskin etmiş, hazırlanarak kendisini bekleyen tekneye binmişti. Bu teknede Rıza Paşa her ne kadar ailesini devrin hürriyet ve özgürlük devri olduğundan bahsederek teskin etse de, tekneye bindikten sonra kaptana ısrarla nereye götürüldüğünü sormaktan geri durmamıştır. Galata rıhtımına çıktıktan sonra Zabtiye Nezareti'ne götürülen Rıza Paşa burada biraz bekletildikten sonra Harbiye Nezareti'ne sevk edilerek tutuklanmış, Bekir Ağa Bölüğü'ndeki hapishaneye kapatılmıştı. Üzerinde üniforması olduğu halde tutuklanması Rıza Paşa'nın çok zoruna gitmişti. Tevkifhaneye götürülen Rıza Paşa'nın tutuklu kaldığı odanın fiziki şartları kendi ifadesine göre çok kötüdür. Duvarları dört dört buçuk metre yüksekliğinde, genişliği ise iki iki buçuk metre olan bu odanın ortasında bir tahta perde bulunmakta kapıda da iki nöbetçi tüfek ve kasaturalarını takmış halde beklemekteydiler.⁴⁸¹

Rıza Paşa bu odaya girdikten beş on dakika sonra, millet namına kendisi ile konuştuğunu iddia eden İhsan Bey, paşadan Seraskerlik mührünü istemişti. Rıza Paşa, İhsan Bey'e kendisinden mührü almaya yetkili olmadığını söyleyerek bu talebi

⁴⁷⁹ Bu baskılardan birçok devlet adamı nasibini almıştı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necmettin Alkan. (2011). *Selanik İstanbul'a Karşı 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*. Timaş Yayınları, İstanbul, s. 61-75.

⁴⁸⁰ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış ...*, s. 56.

⁴⁸¹ Rıza Paşa, *Hatırat*, s. 63-68.

geri çevirmişti. Hadisenin bu şekilde cereyan etmesi üzerine İhsan Bey,⁴⁸² orada bulunan askerlere emir vererek cebren Rıza Paşa'dan mührü almalarını emretti. Rıza Paşa bunun üzerine, yeniden konuşmaya başladı. Bu işin bir usul dairesinde yapılması gerektiğine dikkat çeken Rıza Paşa, kendisine bir zarf verildiği takdirde mührünü içine koyacağını söylemişti. Sonra da bu zarf ilgili kişiler tarafından birkaç yerinden mühürlenerek tabur heyetine sunulacak, tabur heyeti de mührü tabur sandıklarına koyacaktı. Mührünü bu şekilde teslim edeceğini söyleyen Rıza Paşa'ya İhsan Bey bir şey yapmamış, Rıza Paşa'da o geceyi bir köşeye kıvrılarak uyumakla geçirmişti. Sabah olduğunda Doktor Şahab Efendi ve Doktor Fuad Paşa, Rıza Paşa'nın yanına gelerek sorguya almışlar, 1881 yılında Midhat Paşa'nın tutuklanmasıyla ilgili bilgi aldıktan sonra gitmişlerdi.⁴⁸³

4.2.3. “İ’âne-i Milliye” ve “Eski Yağmalar” Adı Altında II. Abdülhamit’in Yakınlarından Toplanan Paralar

İttihat-Terakki Cemiyeti tarafından eski idare döneminde gasp edildiği iddia edilen meblağların kaynağı, II. Abdülhamit'in insanları kazanmak için izlediği siyasetten gelmekteydi. Nitekim, her daim dengeleri çok iyi kurarak insanları verimli bir şekilde kullanmayı bilen II. Abdülhamit, saltanatı boyunca devlet adamlarından kendine sadakat göserecek kimselerin seçimine özen göstermiş, bir göreve yada makama nasb ettiği devlet adamlarının gönüllerini her zaman hoş tutmaya çalışmıştı. Paranın insanlar üzerindeki etkisini iyi bilen II. Abdülhamit, iltifat etmek istediği kimselere bedelleri Hazine-i Hassa'dan karşılanmak üzere emlak, mücevher, akar, vs. ihsan ederdi. Bu kapsamda Serasker Rıza Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa, Said Paşa, Kamil Paşa, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi⁴⁸⁴ görevde bulunduğu süre zarfında padişahın ihsanlarına nail olan devlet adamları arasındadır. Rıza Paşa'nın padişahın ihsanlarından memnuniyet duyduğu, II. Abdülhamit'in gönlünü hoş tutmak için her yerde padişahın ihsanları sayesinde mal mülk sahibi olduğunu dile

⁴⁸² Burada İhsan Bey diye geçen kişi meşhur matbaacı Ahmet İhsan Tokgözdür. Ahmet İhsan Bey, Rıza Paşa'nın ölümünden sonra yayınladığı hatıratında, bu olayda kendi isminin faili meçhul kişiler tarafından kullanıldığını iddia etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet İhsan Tokgöz, a.g.e., s. 227-229.

⁴⁸³ Rıza Paşa, Hatırat., s. 69-70.

⁴⁸⁴ Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin iltifatları Mehmet İpşirli tarafından da bahis konusu olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli. (1993). Cemaleddin Efendi, Halid Efendizade. *DİA*, c. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 309-310.

getirmiştir. Ancak II. Meşrutiyet'in ilanı ile bu ihsanlar başlarına bela olmuş, tek tek hesaplanarak kendilerinden geri alınmıştır.⁴⁸⁵

Rıza Paşa içeride sorguya maruz kalırken Tanin gazetesinde 23 Temmuz 1324 (5 Ağustos 1908) tarihli yazısıyla Hüseyin Cahid, başta Enver ve Niyazi Beyler olmak üzere II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde payı olan kimseleri kahraman ilan etmekte, kendilerine hediye olarak verilecek murassa kılıçlardan bahsettikten sonra bir iane fonu açıldığından bahsetmekte, bu fonun desteklenmesi için devr-i sabıkta idarede görev alan devlet adamlarının malları hedef gösterilmekteydi.⁴⁸⁶ Hüseyin Cahid'in bu yazısından sonra Tanin Gazetesi'nde "*Î'âne-i Milliye*" başlığı altında haberler çıkmakta, istibdat devri diye tanımladıkları II. Abdülhamit dönemi devlet adamlarından Bank-i Osmâni'ye aktarılan menkul ve gayr-i menkullerin listeleri yayınlanmaktaydı.⁴⁸⁷ Yine Tanin Gazetesi'nin sütunlarında "*Eski Yağmalar*" başlığı altında başta Tophane Müşiri Zeki Paşa olmak üzere, diğer rical-i devletten alınan meblağların dökümü sunulmaktaydı.⁴⁸⁸

8 Ağustos 1908 tarihine gelindiğinde "*Mevkuflar Ne Olacak?*" başlıklı yazıda tutuklu olan vükelanın akıbeti hakkında henüz bir karara varılmadığı belirtilmekteydi.⁴⁸⁹ Rıza Paşa ile ilgili tutuklandığı 6 Ağustos tarihinden itibaren ilk haber, 12 Ağustos 1908 tarihinde Tanin Gazetesinin sütunlarına yansımıştı. Bu habere göre Rıza Paşa, Maliye Nezareti'ne 100.000 lira vermeyi taahhüt etmişti.⁴⁹⁰

13 Ağustos günü Taksim bahçesinde tahsil görmüş Osmanlı Gençler Kulübü'nün açılışı şerefine yapılan kutlamalarda çeşitli dillerde beyanatlarda bulunulmuştu. Serasker Rıza Paşanın oğlu Erkân-ı Harp Miralay Süreyya Paşa da Fransızca bir nutuk okumuştı. Süreyya Paşa bu bildirisinde, ordunun meşrutiyeti

⁴⁸⁵ Süleyman Kani İrtem. (1999). *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Journaller*. Temel Yayınları, İstanbul, s. 15-20; Rıza Paşa'nın bu ihsanlar ile ilgili her dain arz-ı şükran edip bunu sağda solda dillendirmesi bir siyaset icabıydı. Bu yol ile II. Abdülhamit'e başkalarının dilinden sadakatini ulaştırmış oluyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Paşa, a.g.e., s. 167.

⁴⁸⁶ *Tanin*. nr. 5, 23 Temmuz 1324, s. 1; Ayrıca bkz. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı...*, s. 72.

⁴⁸⁷ *Tanin*. nr. 6, 24 Temmuz 1324, s. 1; *Tanin*. nr. 7, 25 Temmuz, s. 4; *Tanin*. nr. 8, 26 Temmuz 1324, s. 1; *Tanin*. nr. 9, 27 Temmuz 1324, s. 4. *Tanin*. nr. 10, 28 Temmuz 1324, s. 4; *Tanin*. nr. 11, 29 Temmuz 1324, s. 4; *Tanin*. nr. 12, 30 Temmuz 1324, s. 4; Ayrıca bkz. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı...*, s. 72-75.

⁴⁸⁸ *Tanin*. nr. 10, 28 Temmuz 1324, s. 3-4; *Tanin*. nr. 11, 29 Temmuz 1324, s. 4; Ayrıca bkz. Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı...*, s. 72-75.

⁴⁸⁹ *Tanin*. nr. 8, 26 Temmuz 1324, s.

⁴⁹⁰ *Tanin*. nr. 12, 30 Temmuz 1324, s. 4.

kurtarmak hususundaki fedakârlığını belirtmişti.⁴⁹¹ Bu vesile ile tutuklu olan babasına destek olan Süreyya Paşa aynı gün yine Tanin Gazetesi'nin verdiği haberle hedefine ulaşmış olmalıdır.

Tanin Gazetesi'nin 13 Ağustos 1908 tarihli nüshasında “*Rıza Paşa*” başlıklı yazıda, paşanın 100.000 lira ödediği yazmakta, ayrıca 100.000 lira değerindeki gayr-i menkulü de Şehremaneti idaresine bırakmayı taahhüt ettiğinden bahsedilmekteydi. İş başında bulunduğu sırada vazifesini hakkıyla yerine getiremediği iddia edilen Rıza Paşa, bu şekilde cezalandırılmış, aynı gün de serbest bırakılmıştı.⁴⁹²

İttihat-Terakki Cemiyeti'nin önemli mensuplarından Dr. Rıza Nur “*Hayat ve Hatıratım*” isimli eserinde Rıza Paşa'nın maliyeye verdiği 200.000 liranın tehtit edilerek alındığından bahsetmektedir.⁴⁹³ Rıza Nur'un verdiği bilgileri Rıza Paşa'nın büyük oğlu Süreyya Paşa, babasına “*tabanca tüfek gösterilerek zorla*” parasına el koyulduğundan bahsederek teyid etmektedir.⁴⁹⁴ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu ise, Bekir Ağa Bölüğün'de Rıza Paşa, Tahsin Paşa gibi devlet adamlarının boğulmaya kalkışıldığından bahsetmekte buna Sadık Bey adında bir zabitin engel olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁵ Gerçekten de Rıza Paşa bu durumu kendisi hatıratlarında ifade etmese de mührünün alınması meselesinde olduğu gibi soruşturmalarda arbede yaşamıştı. Büyük bir servet tutarında olan bu parayı canını kurtarmak için vermiş olmalıdır.

4.2.4. İttihat-Terakkî'nin İdarede Güçlenmesi, 31 Mart Vakası ve Divan-ı Harb-i Örfî'nin II. Abdülhamit Ricali İle İlgili Kararı

Rıza Paşa, Seraskerliğinin son yıllarına doğru yaşı ilerlediğinden bazı rahatsızlıkları ortaya çıkmaya başlamış, doktorlar tarafından yapılan muayenelerde, ayağında rahatsızlıklar olduğu tespit edilmişti.⁴⁹⁶ Harbiye Nezareti'ndeki tutukluluk hali sonlandıktan sonra Rıza Paşa'nın evine dönmesine izin verilmişti.⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Kazım Karabekir, a.g.e., s. 354.

⁴⁹² Tanin. nr. 13, 31 Temmuz 1324, s. 3.

⁴⁹³ Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım*. c. 1, Altındağ Yayınevi, İstanbul, s. 260.

⁴⁹⁴ Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış...*, s. 64.

⁴⁹⁵ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu. (2007). *Yâd-ı Mâzî ve Hayatının Tarihi Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Hukukçunun Hatıraları*, (haz.) Ömer Hakan Özalp ve Raziye Özalp, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 201.

⁴⁹⁶ BOA, Y.PRK.ASK., nr. 235/48; Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış...*, s. 57-60.

⁴⁹⁷ BOA, BEO., nr. 3544/265748.

Vaniköyü'ndeki yalıdan alındığı sırada hasta olduğunu ifade eden Rıza Paşa⁴⁹⁸ Harbiye Nezareti'ndeyken rahatsızlığının arttığını belirterek doktor talebinde bulunmuştu. Serbest bırakıldıktan bir gün sonra 14 Ağustos tarihinde Zabtiye Nezareti doktorlarından Simon Efendi Rıza Paşa'yı muayene etmek için görevlendirilmişti.⁴⁹⁹

İttihat-Terakki Cemiyeti yönetiminde gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Ancak dahili ve harici karışıklıklar, meşrutiyet idaresinden beklenen refah ve huzura ulaşamamasına sebep olmuştu. II. Abdülhamit'in ekibinin yeniden yıldızı parlayabileceği bir sürece doğru gidilmesi üzerine, 30 Aralık 1908 tarihinde Büyük Ada'da tutulan devlet adamlarının akibetinin ne olacağı konusu gündeme gelmiş, Serasker Rıza Paşa, Ragıp Paşa, Ahmet Ratıp Paşa gibi önemli kimselerin durumunun Meclis-i Mebusan toplantısında belirlenmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁰⁰ Bu karardan birkaç ay sonra 31 Mart Vakası gerçekleşmiş, İstanbul'da müthiş bir terör havası esmişti. Hareket Ordusu 24 Nisan 1909 günü İstanbul'a ulaşmış bir gün sonra da şehrin kontrolünü eline almıştı.⁵⁰¹

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a ulaşmasının ardından, daha önce 200.000 lira vermesi koşulu ile serbest bırakılacağı ve kendisine artık dokunulmayacağı söylene Rıza Paşa'yı yeniden tutuklayarak göz altına almışlardı. Bekirağa Bölüğü'nde tevkif edildiği zaman olduğu gibi yine Rıza Paşa'dan zorla para almaya kalkışılması üzerine paşa bunu kabul etmemiş, Divan-ı Harb'e sevk edilerek tutuklanmıştı.⁵⁰²

25 Nisan 1909 günü Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuş, asayişin sağlanması için yargılamalara başlanmıştı. Üç daire halinde teşkilatlanan bu mahkemenin 1. Dairesi'ne Tophane Nazırı Hurşit Paşa, 2. Dairesi'ne Topçu Livası Hasan Rıza Paşa, 3. Daireye'de Nazif Paşa başkanlık etmekteydi.⁵⁰³ Bu mahkemeler birçok kimseyi idam ederken, sürgün cezaları da vermekteydi. Abdurrahman Şeref Efendi'nin de naklettiği üzere, Akdeniz adaları, Trablusgarp ve Bingazi menfilerle dolmuştu.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ Rıza Paşa, Hatırat, s. 63.

⁴⁹⁹ BOA, ZB., nr. 325/22.

⁵⁰⁰ BOA, BEO., nr. 3544/265748.

⁵⁰¹ Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı...*, s. 232-234.

⁵⁰² Süreyya İlmen, *Dört Ay Yaşamış...*, s. 64.

⁵⁰³ Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı...*, s. 240-244.

⁵⁰⁴ Abdurrahman Şeref (Efendi), a.g.e., s. 135.

Rıza Paşa'da bu sürgünlerden nasibini almıştı. Divan-ı Harb-i Örfî'nin 2. Daire'sinde, Rıza Paşa'nın yanında, Tahsin Paşa, Memduh Paşa, Reşid Paşa, Hasan Rami ve Zeki Paşalar, eski Hicaz valisi Ahmet Ratıb Efendi, Saadeddin Paşa, İsmail Paşa ve Ragıp Paşalar'ın sürülmeleri kararlaştırılmıştı. Bu kararın gerekçesi ise, İstanbul'da yaşanan bir takım gaileler ve cinayetlerin yanı sıra bu kişilerin II. Meşrutiyet'ten önce iş başındayken devleti iyi idare edemeyip hazineyi zarara soktukları yönündeki iddialardır. Hükmeden karara göre İstanbul'da bulunmaları asayiş tehdit ettiğinden İstanbul'dan uzaklaştırılacaklardı.⁵⁰⁵

Rıza Paşa'ya verilen sürgün kararının altında yatan etmenler bu konuda Bâb-ı Âlî'nin düzenlediği mazbatatada özellikle vurgulanmamıştı.⁵⁰⁶ Yukarıda isimleri zikredilen eşhas için verilen kararın ortak gerekçelerine değinilmişti. Abdurrahman Şeref Efendi'nin II. Meşrutiyet dönemi olaylarını anlattığı eserinde bu kimseler hakkında tek tek başlıklar açılmış, haklarındaki mütalaa ortaya koyulmuştur. Abdurrahman Şeref Efendi'nin belirttiğine göre Rıza Paşa üzerinde dönemin kamuoyunda oluşan kanaat şu şekildedir: Serasker olduktan sonra "*Hubb-i mâla mübtelâ*" olmuş levazım-ı askeriye müteahhitlerinden ve muhatap olduğu diğer kimselerden birçok paralar almıştır. İstanbul'un çeşitli semtlerinde yalı ve köşkleri bulunan Rıza Paşa'nın aynı zamanda demiryollarında hisselerinin bulunduğu da hakkındaki iddialar arasındadır. Kendisi Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre II. Abdülhamit döneminde en çok para kazanan kimsedir. Padişahın korkusundan rüşvete daldığını da yine Abdurrahman Şeref Efendi naklederek verilen sürgün kararının gerekçelerini bu şekilde izah etmektedir.⁵⁰⁷

Divan-ı Harb-i Örfî'nin 2. Daire'sinde görülen mahkemede, Rıza Paşa'nın Midilli Adası'na sürülmesi kararlaştırılmıştı. Rıza Paşa'nın yanında diğer rical-i devletten kimseler, Rodos ve İstanköy adalarına gönderilmişlerdi. Sürgün edilen devlet adamlarının yolsuzlukla elde ettikleri gayr-i menkullerinin tek tek tespit edilerek geri alınması, kendilerine emekli maaşı verilmemesi, uhdelerinde bulunan rütbe, nişan ve madalyaların kaldırılması kararlaştırılmıştı.⁵⁰⁸ Rıza Paşa için en zor

⁵⁰⁵ BOA, *BEO.*, nr. 3558/266831.

⁵⁰⁶ BOA, a.g.b.

⁵⁰⁷ Abdurrahman Şeref (Efendi), a.g.e., s. 136; Divan-ı Harb-i Örfî tarafından verilen sürgün kararları ile ilgili Abdurrahman Şeref Efendi resmi belgeleri eserinin sonun koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahman Şeref (Efendi), a.g.e., s. 209-255.

⁵⁰⁸ Abdurrahman Şeref Efendi emekli maaşları kesilip servet sahibi olmayan vükelanın ekmek parasına muhtaç olduklarını söylemektedir. Abdurrahman Şeref (Efendi), a.g.e., s. 135.

olanı rütbe, nişan ve madalyalarının geri alınması olmalıdır.⁵⁰⁹ Çünkü Rıza Paşa, Seraskerlikten azledildikten sonra kaleme aldığı yazılarında müteaddid defalar 50 yıllık bir asker olduğunu, elde ettiği makam, rütbe, nişan ve madalyaları hakkıyla kazandığını özellikle vurgulamıştı.

4.2.5. Mehmet Rıza Paşa'nın Midilli'ye Sürgünü, Yurt Dışına Çıkışı ve Ölümü

Tutuklama kararının ardından Rıza Paşa'nın İstanbul'dan kaçacağı yönünde bazı dedikodular çıkmış, bunun üzerine Zabtiye Nezareti Üsküdar Mutasarrıflığı'na yazdığı telgrafla, herhangi bir firar olmaması için kara ve denizden gerekli tedbirerin alınmasını istemişti.⁵¹⁰ Rıza Paşa ise tutuklanmak için arandığını duyduğunda kendiliğinden teslim olmuş, Bâb-ı Seraskerî'ye sevk edilmişti.⁵¹¹

Rıza Paşa gözaltına alındıktan sonra 27 Ağustos 1909 tarihinde akşam saatlerinde Midilli'ye gönderilmesi kararlaştırılmış, refakatine de Kolağası Mahmud Bey ve iki polis memuru verilmişti.⁵¹² Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Rıza Paşa'nın Midilli Adası'na sevk edildiği Dahiliye Nezareti'ne ve Midilli Mutasarrıflığına bildirilmiş,⁵¹³ iki gün süren yolculuğun ardından Rıza Paşa Midilli Adası'na ulaşmıştı.⁵¹⁴

64 yaşında sürgün hayatına mecbur edilen Rıza Paşa Midilli'de hastalıklarla uğraşmıştır. Aralık 1909'da İstanbul'a gönderilen yazısına;

“Ben elli senelik bir askerim rütbe ve nişanlarımı muhabere meydanlarında düşmanla pençeşerek her dürlü mehalik ortasında ancak muhafaza-i vatan hissiyle çalışarak kazandım.”

sözleri ile girizgah yapan Rıza Paşa sürgün cezasının affedilmesini sağlık durumunu bahane ederek istemişti. Midilli'ye gönderilmesinin sebebini Mabeyn Katipleri Tahsin, İzzet Paşalarla, Müfettiş İsmail Paşa'nın çevirdiği entrikalarla başlayıp gelişen sürece bağlayan Rıza Paşa, kendisinin menfada tutulmasının II. Meşrutiyet'le beraber gelen hürriyet ve özgürlük kavramlarının getirdiği değerlere aykırı

⁵⁰⁹ BOA, *BEO.*, nr. 3558/266831; Abdurrahman Şeref Efendi emekli maaşları kesilip servet sahibi olmayan vükelanın ekmek parasına muhtaç olduklarını söylemektedir. Abdurrahman Şeref (Efendi), a.g.e., s. 135.

⁵¹⁰ BOA, *ZB.*, nr. 620/110.

⁵¹¹ BOA, *ZB.*, nr. 620/119.

⁵¹² BOA, *ZB.*, nr. 395/33.

⁵¹³ BOA, *ZB.*, nr. 495/31.

⁵¹⁴ BOA, *ZB.*, nr. 333/30.

olduğundan bahsetmiş, eğer burada başına bir şey gelecek olursa mevcut yönetimin tarihi bir mesuliyet altında kalacağını ifade etmiş, adaletin gereği olarak durumunun göz önüne alınmasını ve cezasının affını istemiştir.⁵¹⁵

Rıza Paşa'nın ilgili yazıya eklenen tetkik raporlarından anlaşıldığına göre hastalıkları ise şu şekildedir: Daha önce geçirdiği rahatsızlıkların etkisiyle Midilli'nin rutubetli havasından etkilenen Rıza Paşa, doktor Fano Paşa tarafından muayene edilmiş, romatizmasının ciddiyet arzettiği belirtilmiştir. Tetkik raporundan anlaşıldığına göre, Rıza Paşa Midilli'de bulunduğu sırada kısmî felç geçirmiş ancak bu durum sürekliliğini korumamıştır. Muayene sonucunda ortaya çıkan bir diğer gerçek ise Rıza Paşa'nın kalp yetmezliği yaşadığıdır.⁵¹⁶

Rıza Paşa gibi sürgünde bulunan II. Abdülhamit devri vükelasının sürgün hayatından kurtulmaları, 1912 Balkan Harpleri ile beraber adaların elden çıkmasıyla mümkün olmuştur.⁵¹⁷ 1912 yılında oğlunun eğitimini sürdürdüğü Paris'e giden Rıza Paşa Nice'de güzelliğine hayran kaldığı Carnot Bulvarında bir villa satın almış burada yaşamaya başlamıştır.⁵¹⁸ Vefat ettiği 21 Eylül 1920 tarihine kadar Rıza Paşa, burada yaşamıştı. Mezar kitabesinde kaydedildiğine göre, vasiyeti üzerine cenazesi, gönülden bağlı olduğu Sümbül Efendi'nin yanına gömülmek üzere İstanbul'a getirilmişti. 26 Ekim 1920 Salı günü öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından askeri tören düzenlenmiş, devlet ricalinin yanında büyük bir halk kitlesinin de katılımıyla⁵¹⁹ Sümbül Efendi türbesine getirilerek defnedilmiştir.⁵²⁰

4.2.6. Sümbül Efendi Türbesi ve Rıza Paşa'nın Mezarı

Rıza Paşa'nın Sümbül Efendi'deki türbesi, bugün İstanbul'da Fatih Belediyesi sınırları içerisinde yer alan Koca Mustafa Paşa semtindedir. Bu semtte yer alan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki Sümbül Efendi'nin türbesinin bitişiğindedir.

⁵¹⁵ BOA, *BEO.*, nr. 3677/275729, leff 3.

⁵¹⁶ BOA, a.g.b., leff 1.

⁵¹⁷ Ahmet İhsan Tokgöz, a.g.e., s. 227-228.

⁵¹⁸ Ö. Kürşad Karacagil. (2011). *Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 3.

⁵¹⁹ İstanbul ahalisinin cenazeye katıldığı Rıza Paşa'nın mezar kitabesinde kayıtlıdır. Mezar kitabesi için bkz. Ek.3.

⁵²⁰ BOA, *DH.İ.UM*, nr. 19-14/1-33; bu belgede cenaze töreni esnasında herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması için gerekli miktarda polis ve jandarmanın bulundurulması özellikle vurgulanmıştı. Rıza Paşa'nın defni ile ilgili ayrıca bkz. Ö. Kürşad Karacagil, a.g.t., s. 3.

Sünbül Efendi Türbesi, bugünkü biçimini 1250/1834-35 tarihli onarımı ve Serasker Rıza Paşa'nın vefatından (1920) az önce gerçekleştirdiği tadilat sonucunda almıştır.⁵²¹ Serasker Rıza Paşa'nın türbesi ise, Sünbül Efendi Türbesine bitişiktir. Türbenin alt kısmı silindir biçimindeki gövde yarı yarıya giriş bölümünün içinde kalmakla, türbe mekânı, mermer sütunlara oturan dört adet kemerli açıklıkla bu bölüme açılmaktadır. Gövdenin dışa taşkın olan diğer yarısında, köşeleri çeyrek dairelerle donatılmış basık kemerli, mermer söveli ve demir parmaklıklı bir pencere yerleştirilmiştir. Yine bu kesimde, silindir biçimdeki gövdenin üst kesimi sekizgen prizmaya dönüştürülmüş, sekizgenin kenarlarına, beyzi tepe pencereleri konmuştur. Türbeyi örten, içeriden bağdadi sıva, dışarıdan kurşunla kaplı kubbe, ampir üslubunda madeni bir alemle taçlandırılmıştır. Serasker Rıza Paşa Türbesinin doğu kenarına bitişen türbedar dairesi dikdörtgen planlı, kagir duvarlı ve çatılı bir yapıdır. Güneye açılan kapısının yanında, türbedekilerin eşi olan üç adet pencere sıralanır.⁵²²

Sünbül Efendi'nin yanına defnedilen Rıza Paşa'nın türbesi eşi Advie Hanımefendi ve oğulları Süreyya Paşa, Şükrü ve Ziya Beyler tarafından tezyin edilmiştir.⁵²³ Bu türbe içerisinde Rıza Paşa'nın sandukası ve mezar kitabesi bulunmaktadır. Sandukasının alt tarafının baş kısmında “*Veladeti sene-i mâliye 1261*” yazılıdır. Sandukanın, türbedar dairesi kısmına bakan kısmında, “*mülâzım-sânî 1283, Karadağ Harbi 1292 ve Rus Muharebesi 1293*”, ayakucunda “*vefatı 1336*”, sandukanın pencereye bakan cihetinde de “*Seraskerliği 1307, Yunan Zaferi 1313 ve İnfisali 1324*” tarihleri yazılıdır. Böylelikle Rıza Paşa'nın biyografisinin ana hatları ve hayatındaki dönüm noktaları sandukasının alt kısmını çepe çevre saran bu tarihlerle genel olarak ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Sandukanın üst kısmında ise Kur‘ân-ı Kerîm'den ayetler bulunmaktadır.

4.3. MEHMET RIZA PAŞA’NIN KİŞİLİĞİ VE AİLESİ

4.3.1. Mehmet Rıza Paşa’nın Kişiliği

Serasker Rıza Paşa, mesleğini küçük yaşlarda benimsemiş bir insandı. Harbiyeden mezun olduktan sonra kendisine, kumandanları tarafından tevdi edilen

⁵²¹ M. Baha Tanman. (1994). Sünbül Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, Taih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 105-107.

⁵²² Semavi Eyice ve M. Baha Tanman. (1994). Koca Mustafa Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, Taih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 30-34.

⁵²³ Bu bilgi Rıza Paşa'nın mezar kitabesinde kayıtlıdır.

görevleri başarı ile yerine getirmek için son derece hassasiyet göstermişti. Sadakati dolayısıyla II. Abdülhamit'in en güvendiği adamlarından biri olmuş, yaklaşık 17 yıl aralıksız olarak Seraskerlik gibi önemli bir görevde bulunmuş, başarılı hizmetlere imza atmıştı. Askerlik ve asker hususundaki anlayışını ortaya koyması bakımından Yunan Harbi ile ilgili müzakerelerin yapıldığı toplantıda sarfettiği;

“Bir asker ki giyinmiş, oldukça ta‘lîm görülmüş, fişengi ile palaskasını beline takmış silâhı da eline almış, üç günlük peksîmâdını da arkasına koymuşdur, göğsünde de lehü'l-hamd imânı vardır, artık noksanı ikmâl edilmiş...”

bu sözler önemlidir.

Rıza Paşa, hatıratında kendini tanımlarken; “*Elhamdülillah Türk oğlu Türk Müslümân oğlu Müslümân'ım*” der.⁵²⁴ Mehmet Zeki Pakalın tarafından yazılan biyografisinde Rıza Paşa şu şekilde betimlenmektedir.

"Rıza Paşa vücutça güzel, iri yarı, şişman bir zattı. Veçhi (yüzü) medur, çeşmanı (gözleri) siyah, kirpikleri çatık, rengi esmer, sakal ve bıyığı sık ve kırantadır. Kabil olsa da dünyada bir seyahat edilmesi lazım gelse pasaportuna bu yolda şerh verilmek iktiza eder. Ahlaken emsalsiz derecede latiftir. Nazik, mültefit ve sahih gayr-i sahih ifrat derecede zahit ve takva-perverdir Bir Türk için kabil olduğu derecede tertip ve intizamı severdi."⁵²⁵

Abdurrahman Şeref Efendi ise Rıza Paşa'dan bahsederken, “*İri yarı, gösterişli, mehâbetlü zabt u rabta ve tahdîdini ikâ'a kâdir, çalışkan, iş bilir bir zât*” ifadelerini kullanmıştır. Yine Tophane Müşiri Zeki Paşa ile Rıza Paşa'yı kıyaslarken “*Serasker Rıza Paşa ne kadar tosun ve mert tavırlı ise, Zeki Paşa'da o kadar zelil ve hasisdir*” şeklinde kendisinden bahsetmektedir.⁵²⁶

Bir asker ve devlet adamı yönüyle Mehmet Rıza Paşa, zor günlerin yaşandığı sıralarda isabetli kararlar alabilen ve bu kararlara gösterilen muhalefete rağmen düşündüklerini fiiliyata geçirebilen bir kişiliğe sahipti. Rıza Paşa sadece askerlik konusunda kendini yetiştirmiş değildi. Demir yolları ile ilgili sunduğu görüşler, Haydar Paşa Limanı'nın inşası ile ilgili mütalaaları, yine askerin iâşe ve lojistik ihtiyaçlarının giderilmesi için gerek maliye ile yaptığı müzakereler gerekse de ihtiyaç duyulan malzemelerin temini noktasında ortaya koyduğu görüşler onun idarecilik vasfını ortaya koymaktadır.

⁵²⁴ Rıza Paşa, *Hülâsâ-i...*, s. 1.

⁵²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmani...*, s. 116.

⁵²⁶ Abdurrahman Şeref (Efendi), a.g.e., s. 135-136.

Rıza Paşa müteşebbis bir insandı. Gelişmeleri çok yakından takip edip servetini büyötmüştü. Seraskerliği süresince padişah ve sarayla yakın ilişkiler içerisinde bulunması, siyasi olaylardan haberdar olmasını sağlamış, bu haberler doğrultusunda da borsaya girerek büyük paralar kazanmıştır. Rıza Nur'un naklettiğine göre sadece Panama kağıtlarından elde ettiği kar yatırdığı paranın elli katıdır ve Rıza Paşa buradan kazandığı parayı servetinin çekirdeği olarak görmüştür.⁵²⁷

4.3.2. Ailesi

Rıza Paşa hayatı boyunca iki kez evlenmiştir. İlk evliliği Harp Okulu'nda çok samimi arkadaşı okan Cemal Beyefendi'nin kız kardeşi ile olmuştur. Bu evlilikten Rıza Paşa'nın bir çocuğı olmuş, ancak çocukta annesi de vefat etmiştir. Rıza Paşa'nın ilk eşinin ismi ve doğan çocuğı hakkında bildiklerimiz bundan ibarettir.⁵²⁸

Rıza Paşa ikinci evliliğine 1873 yılında yapmıştır. Çerkez asıllı Advie Hanımefendi ile evlenen Rıza Paşa'nın bu evlilikten, Süreyya, Şükrü ve Ziya adında üç oğlu, İffet adında da bir kızı olmuş ancak bu kızı bir buçuk yıl kadar yaşamıştır.

Rıza Paşa iyi bir devlet adamı ve asker olmasının yanında aynı zamanda iyi bir aile reisiydi. Çocuklarına fevkaalede ilgi gösteren Rıza Paşa, onların eğitimi ile yakından ilgilenmişti. Ancak yurtdışına gittikten sonra ömrünün sonlarına doğru para meselesi yüzünden çocuklarıyla arası açılmıştı. En güvendiğı ve sevdiği oğlu Süreyya Paşa'ydı. Süreyya Paşa'nın babasının 60.000 altınını sahte imza ile çalması aralarını açmıştı. Diğer oğulları Şükrü ve Ziya'ya da bu mesele yüzünden güvenmemiştir.⁵²⁹ Rıza Paşa'nın ailesi günümüze kadar ulaşmıştır. Emiroğlu ve İlmen soyisini alan torunları bugün ailenin varlığını devam ettirmektedir.⁵³⁰

⁵²⁷ Rıza Nur. (1967). *Hayat ve Hatıratım*. c. II, Altındağ Yayınevi, İstanbul, s. 431.

⁵²⁸ Vedii İlmen, Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları I, s. 45.

⁵²⁹ Rıza Nur, a.g.e., s. 430.

⁵³⁰ Ö. Kürşat Karacagil, a.g.t., s. 4 vd.

SONUÇ

Bu çalışma, II. Abdülhamit döneminin önemli asker ve devlet adamlarından biri olan Serasker Rıza Paşa'nın (1845-1920) biyografisinden oluşmaktadır. Rıza Paşa, 1845 yılında Koca Mustafa Paşa semtinde dünyaya gelmiştir. 1857 yılında kaydolduğu Askerî Lise'deki eğitimini tamamladıktan sonra 1866 yılında Harbiye Mektebi'nden mezun olmuştur.

Üsteğmen rütbesiyle Şumnu'da aynı yıl memuriyet hayatı başlamıştır. İlk önemli başarısını 1866 Girit isyanında gösterir ve burada komutanlarının dikkatini çekmeyi başarmıştır. 1876-1877 Osmanlı-Rus Harbi'nde görev yapan Rıza Paşa burada esir düşmüştür. Esaret hayatı birkaç ay süren Rıza Paşa, İstanbul'a döndükten sonra Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde görev yapmıştır.

1888 yılında Yıldız Sarayı'nın korunmasından sorumlu olan Arap ve Arnavut askerler arasında yaşanan problemi padişahın endişelerini giderecek şekilde çözmüştür. Böylelikle II. Abdülhamit'in güvenini kazanan Rıza Paşa, Yıldız Sarayı'nın muhafazasından sorumlu olan İkinci Fırka'nın kumandanlığına atanmıştır. 1891 yılında da rütbesi Müşirliğe çıkarılarak Seraskerliğe getirilmiştir.

Yeni görevine başladığında ordunun lojistik açıdan iyileştirilmesi için çalışmalarda bulunur. Ordunun ekmek, ayakkabı, çizme, giyecek, yiyecek-içecek vs. masrafları için yeni düzenlemeler ve girişimler yapmış, gayret göstermiştir. 1897 yılında çok kritik bir karar alarak II. Abdülhamit'i ikna eder ve zaferle neticelenecek olan Osmanlı-Yunan Harbini başlatmıştır. Bu savaşta elde ettiği başarı kendisine büyük bir şöhret kazandırmıştır. Seraskerliği müddetince, Anadolu ve Rumeli'de yaşanan olayları yakından takip ederek güvenlik ve asayişin sağlanması için birçok çalışmalar yapmıştır.

Mali konularda görüşlerini sık sık bildiren Rıza Paşa, Nizamiye Hazinesi ile ilgili meseleleri yakından takip etmiştir. Asker sevkiyatını hızlandırmak, ulaşımı kolaylaştırmak, üretimi desteklemek için demir yolları ile ilgili çalışmalarda bulunmuş, Haydar Paşa Limanı'nın genişletilmesi ile ilgili görüşlerini belirten vükela arasında yer almıştır.

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmeden iki gün önce, sadrazam Sait Paşa ile arası açık olduğu için oluşturulan kabinenin dışında bırakılmıştır. II. Abdülhamit devri devlet adamlarının yaşadığı sıkıntılardan Rıza Paşa'da nasibini almıştır. Seraskerlikten azledildikten sonra Bab-ı Seraskerîde bulunan Bekir Ağa Bölüğü'ne hapsedilmiş, 200.000 altın lira para ödedikten sonra serbest bırakılmıştır.

31 Mart vakasının ardından Rıza Paşa yeniden tutuklanmış, Divan-ı Harp'te yargılandıktan sonra Midilli'ye sürülmüştür. Burada yaşam şartlarının elverişsizliği yüzünden kötü günler geçiren Rıza Paşa Fransa'ya gitmiş ve 1920 yılında burada vefat etmiştir.

Son derece çalışkan birisi olan Rıza Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne görevde bulunduğu sürece önemli katkıları olmuştur. Seraskerliği döneminde edindiği servet, sürgün hayatında rahatça yaşamasını temin etmiştir. Cumhuriyetin ilk günlerinden bugüne kadar çocuklarının da gayretleri ile kendisinden kalan servet ile ailesi refah içerisinde yaşamış, bugünlere ulaşmıştır.

KAYNAKLAR

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, Gazeteler ve Düsturlar

Sadaret Mektubî Kalemi

29/79; 52/31; 78/68.

Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi

502/25; 461/70; 464/49.

Bâb-ı Âlî Evrak Odası

10/721; 107/8001; 190/14222; 220/16446; 401/30012; 429/32159; 443/33215;
697/52270; 800/59963; 938/70302; 1053/46320; 1535/115052; 1738/130324;
1832/137333; 1883/141153; 1957/146718; 1972/147881; 1978/148291;
1984/148780; 1986/148890; 1996/149642; 3544/265748; 3544/265748;
3558/266831; 3677/27572;

Cevdet Askerî

127/5663; 933/40391; 1086/47883.

Cevdet Maliye

12/548.

Dahiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye-i Dâhiliye Müdüriyyet-i Umûmîyyesi

19-14/1-33

Dahiliye Mektubi Kalemi

8/70; 13/30; 40/26; 81/22; 95/50; 107/76; 237/62; 364/23; 458/18; 631/41; 1687/24;
1764/130; 1773/104; 1845/5; 1887/21; 1890/109; 1899/48; 1942/119;
1950/25; 1962/78; 1994/108; 1996/72; 2000/69; 2021/54; 2022/36; 2036/118;
2057/109; 2061/83; 2061/86.

Hatt-ı Hümayûn

339/19418; 1362/53751; 1640/9.

Hariciye Londra Sefareti

127/3.

İrâde-i Askeriye

12/63; 43/26.

İrâde-i Dâhiliye

91/4585; 669/46609; 916/72704; 971/76727; 1085/85124; 1090/85469; 1137/88725;
1138/88855; 1141/89023; 1178/92131; 1202/94117; 1239/97090; 1242/97289;
1244/97465; 1244/97473; 1253/98320; 1256/98581; 1256/9866; 1264/99296;
1264/99367; 1268/99721; 1404/24; 142/7327; 957/75664; 1256/98564.

Dosya Usûlü İrâde Tasnifi

190/54.

İrâde-i Hârîciye

324/20993; 325/21004.

İrâde-i Husûsî

102/40; 134/63.

İrâde İmtiyaz ve Mukavelat

3/1; 11/235.

İrâde Girit

28/1041; 29/1082.; 29/1091.

İrâde Meclis-i Vâlâ

63/1206; 112/2638.

İrâde Taltîfât

99/23; 143/59; 269/40.

Maliyeden Müdevver Defterler

10556, s. 35

Meclis-i Vükela Mazbataları

68/41; 69/8; 11/93; 61/3; 114/65.

Şûrâ-yı Devlet

264/25.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (sadaret)

1/77; 4/305.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (jandarma müşiriyeti)

1/47.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Kosova)

1/24.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı (Makamat)

1/13; 1/14; 1/15; 1/16; 1/17; 1/18; 1/23; 1/24; 1/43; 1/44; 1/58; 1/59; 1/63; 1/66; 1/67;

Yıldız Hususi Maruzat

246/28; 254/90; 255/12; 259/74; 269/96; 304/92; 305/29; 311/90; 348/2; 366/25; 366/40; 421/10.

Yıldız Resmî Marûzât

58/1; 58/6; 61/55; 78/8;

Yıldız Esas Evrâkı

3/9; 40/49; 59/61; 82/52; 86/94;

Yıldız Mütenevvî Mârûzât

19/29; 20/16; 40/3; 54/51; 58/11; 156/28; 57/58; 57/60; 61/56; 63/25; 76/29; 80/34; 97/42; 130/108.

Yıldız Sadaret

7/22; 11/3; 11/35.

Yıldız Askerî Marûzât

1/30; 28/74; 1/29; 30/83; 48/90; 57/51; 57/60; 77/16; 78/4; 80/45; 93/3; 109/68; 121/102; 123/115; 123/116; 144/109; 185/85; 235/48; 246/111.

Yıldız Arzuhal Jurnal

21/10; 20/38.

Yıldız Başkitabet Dairesi Maruzatı

24/52; 30/134; 37/37; 65/76; 76/124.

Dahiliye Nezareti Maruzatı

4/23.

Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik

15/10; 16/89; 26/130;

Hariciye Nezareti Maruzatı

13/61; 15/30; 25/33.

Müfettişlikler ve Komiserlikler

11/110; 11/96.

Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye

4/73; 12/45; 15/18; 19/12.

Posta Telgraf Nezareti Maruzatı

8/26; 12/58.

Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn

5/28; 12/19.

Yıldız Perakende Umûmî

24/63; 60/50; 60/59.

Zabtiye Nezareti

325/22; 333/30; 395/33; 495/31; 620/110; 620/119

Düstur. (1296). Tertip 1, c. 4, s. 366.

Düstur. (1939). Tertip 1, c. 6, s. 1337.

Takvim-i Vekayi

nr. 69, 1 Safer 1309, s. 1.

Tanin Gazetesi

nr. 4, 21 Temmuz 1324; nr. 10, 28 Temmuz 1324, s. 3-4; 11, 29 Temmuz 1324, s. 4; nr. 12, 30 Temmuz 1324, s. 4; nr. 13, 31 Temmuz 1324, s. 3; nr. 5, 23 Temmuz 1324; nr. 6, 24 Temmuz 1324, s. 1; nr. 7, 25 Temmuz, s. 4; nr. 8, 26 Temmuz 1324, s. 1; nr. 9, 27 Temmuz 1324, s. 4; nr. 10, 28 Temmuz 1324, s. 4; nr. 11, 29 Temmuz 1324, s. 4; nr. 12, 30 Temmuz 1324, s. 4.

2. Makale ve Kitaplar

Abdurrahman Şeref (Efendi). (1996). *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*. (haz.) Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Abdülkerim Nadir Paşa., (1329). *Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa'nın Müdâfa'ânâmesi*. Karagöz Matbaası, Dersa'âdet.

Adıyeke, A. Nükhet., (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir 40-Tetimme*. (Haz.) M. Cavid Baysun, TTK, Ankara.

Ahmet Lütfi Efendi. (1990). *Vak'a-Nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*. (Haz.) Münir Aktepe, c. XIII, TTK, Ankara.

Akar, Ş. K., (1998). *1876-1908 Bütçelerine Göre II. Abdülhamit Dönemi Maliyesi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Akbulut, M. Rıfat., (1994). Haydar Paşa. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aksun, Z. N., (2010). *II. Abdülhamid Han*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Aktepe, M., (1982). Dünkü Fransızlar Blak Bey ve Oğlu M. Alexandre Blaque ve Edouard Bloque. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (23), s. 266-268.

Akyıldız, A., (1992). *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1836-1856)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.

Ali İhsan Gencer ve Nedim İpek. (1993). 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877). *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 15 (9), s. 207.

Alkan, N. (2011). *Selanik İstanbul'a Karşı 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi*. Timaş Yayınları, İstanbul.

Alkan, N.(2009). *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jön Türkler 1889-1908*. Selis Kitaplar No:106, İstanbul.

- Arslan, A., (2002). Eçmiyazin'de Krimyan'ın Katagigosluk Dönemi ve Osmanlı-Eçmiyazin İlişkilerinin Bozulması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı*, (37), s. 27-43.
- Aydın, M., (1989). Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, c. IX., s. 209-234.
- Aydın, M., (1989). *Şarkî Rumeli Vilayeti (Ortaya Çıkışı, İdarî Teşkilatı, İlhâkı)*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aydın, M., (1994). 93 Harbi. *DİA*, c. IX, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s. 498-499.
- Aydın, M., (2004). Osmanlı-Sırp Karadağ Savaşlarında İngiltere'nin Balkan Politikası. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (15), s. 139-163.
- Aydın, Mithat., (2005). Osmanlı İngiliz İlişkilerinde İstanbul Konferansı (1876)'nın Yeri. *OTAM*, (12), s. 1-11.
- Ayışığı, M., (2002). Osmanlı'nın Son Vilayeti Yemen. *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III/3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-30.
- Bağırhan, S., (2008). *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Manisa.
- Balamir, A. L., (1975). Erzincan Hattının İşletmeye Açılışı Ve Atatürk'ün Demiryollarımız İçin Son Mesajı. *Demiryol Dergisi*, (597), s. 9-10.
- Baysun, M. Cavid., (1978). Abdülkerim Nadir Paşa. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, s. 91.
- Berkes, N., (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (haz.) Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, K., (1979). II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağan Sayısı*, İstanbul, (32), s. 481-494.
- Beydilli, K., (1998). 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinde Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 13(17), s. 365-434.
- Beyhan, M., A., (1999). Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı Üzerine Bazı Düşünceler Vak'a-yı Hayriyye. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. VII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 258-272.
- Birinci, A., (2001). *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Birol, N., (1999). *Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901)*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Malatya.
- Birol, N., (2003). Halil Rıfat Paşa, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), s. 267-288.
- Bostan, M. Hanefi., (2002). Anadolu'da Çepni İskânı. *Türkler Ansiklopedisi*, c. VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 299-311.
- Bölükbaşı, Ö. F., (2003). *Sultan II. Abdülhamit Döneminde Maliye Komisyonları ve Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Buzpınar, Ş. Tufan., (2005). Midhat Paşa. *DİA*, c. XXX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Evi İstanbul, s. 7-11.
- Cezar, Y., (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*. Alan Yayıncılık, [y.y.].

- Çadırcı, M., (1987). Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler. *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri Ankara 13-14 Mart 1985*, TTK, Ankara, s. 97-105.
- Çakmak, Z., (2003). 1875 Hersek İsyanı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), Elazığ, s. 241-254.
- Çelik, H., (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çelik, Y., (2009). Serasker. *DİA*, c. XXXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 547-549.
- Çetik, M., (1995). *Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti'nin (1906-1908) Örgütü*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Danişment, İ. H., (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. c. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Demir, N., Emiroğulları Beyliği ve Karadeniz Bölgesindeki İskan Hareketleri, <http://www.emirogullariailesi.com/emiroglu/id1.htm> (11.07.2012).
- Dikici, A., (2010). Osmanlı Makedonyasında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı. *Karadeniz Araştırmaları*, 6 (24), s. 75-108.
- Ekinci, M. U., (2006). *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: a Diplomatic History*, Master of Art Thesis, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Ankara.
- Erim, N., (1953). *Devletlet Arası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*. c. I, TTK, Ankara.
- Es'ad Efendi., (2005). *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dâir)*. (haz.) Mehmet Arslan, Kitap Evi Yayınları, İstanbul.
- Eyicil, A., (2002). Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkler Ansiklopedisi*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 228-244.
- Gencer, Ali İhsan, Ali Fuat Örenç ve Metin Ünver. (2008). *I/Belgeler Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin, T. (1979). Midhat Paşa. *İA*, c. VIII, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul, s. 270-282.
- Gölen, Z., (2009). *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları (1839-1878)*, Alter Yayıncılık, Ankara.
- Gülsoy, U., (1994). *Hicaz Demiryolu*. Eren Yayınları, İstanbul.
- Gülsoy, U., (2010). *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayr-i Müslim Askerleri*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Gülsoy, U., (2010). *Kutsal Proje Ortadoğu'da Osmanlı Demir Yolları*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Güran, T., (1989). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1860)*. TTK, Ankara.
- Güran, T., (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler (1841-1918)*, c. 7, Tarihi İstatikler Dizisi, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Hacısalıhoğlu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Hacısalıhoğlu, M., (2003). İttihadcılar ve Makedonya İhtilal Komiteleri: İttihad ve Terakki Hükümetinin Başlamasına Kadar İlişkiler, Pazarlıklar ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (38), s. 102.
- Hanioğlu, M. Ş., (t.y.). *Bir Siyasal Örgüt Olarak "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti" ve "Jön Türklük" (1889-1902)*. c. I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Ş., (2004). Meşrutiyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 388-393.

- Haydar Paşa Limanı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV., Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 31.
- Haydar Paşa Limanı'nın İnşası. <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=845> (10 Temmuz 2012).
- Hülagü, M. M., (1999). 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları. *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 314–318.
- Hülagü, M., (2000). 1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit. http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302115455_0.pdf. (05.07.2012).
- Hülagü, M., (2008). *Gazi Osman Paşa Yaralı Mareşal*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- Hülagü, M., (2008). *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*. Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- Hülagü, M., (2008). *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*. Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- Hüseyin Raci Efendi. (2007). *Târîhçe-i Vaka'-i Zağra; Zağra Müftüsünün Hatıraları*. (haz.) M. Ertuğrul Düздаğ, İz Yayıncılık, İstanbul.
- İlmen, S., (1951). *Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka (III. Kitap Hatıralarım)*. Muallim Fuad Gücüyener Yayını, İstanbul.
- İlmen, V., (1999). Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları I. *Tarih ve Toplum*, (181), s. 44-51.
- İlmen, V., (1999). Süreyya (İlmen) Paşa'nın Anıları-II. *Tarih ve Toplum*, sayı 182, s. 21-26.
- İnal, İ. M. K. (1983), *Son Sadrazamlar*, I, Dergah Yayınları, İstanbul.
- İnal, İ. M. K.. (1341). Sultan Abdülaziz'e Dair. *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, 15 (9), s. 177-195.
- İnalcık, H., (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi (Doktora Tezi'nin 50. Yılı 1942-1992)*. Eren Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, H., (2011). Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (Ed.) Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanoğlu, İstanbul, s. 169-195.
- İpşirli, M. (1993). Cemaleddin Efendi, Halid Efendizade. *DİA*, c. VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 309-310.
- İrtem, S. K. (1999). *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*. Temel Yayınları, İstanbul.
- İrtem, S. Kâni., (1999). Abdülhamid Devri'nde Hafiyelik ve Sansür; Abdülhamid'e Verilen Jurnaller. (haz.) Osman Selim Kocahanoğlu. Temel Yayınları, İstanbul.
- İsmet Müstecabizâde., (1315). *Muvaffâkiyât-ı Osmâniye Yahud Yâdigâr-ı Zafer*. Karabet Matbaası, İstanbul.
- Kansu, A. (1995). *1908 Devrimi*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, K. (1993). *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*. Emre Yayınları, İstanbul.
- Karabulut, V., (2006). *Meşihat Müsteşarı Hüseyin Kâmil Efendi'nin Yemen Hatıraları (1912-1913)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaca, A., (1993). *Anadolu Islhâtı ve Ahmet Şâkir Paşa*. Eren Yayınları, İstanbul.
- Karacagil, Ö. K. (2011). *Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Karal, E. Z. [t.y.]. *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı (1908-1918)*. c. V, TTK, Ankara.
- Karal, E. Z., (1962). *Osmanlı Tarihi*. c. IV, TTK, Ankara.

- Kaya, G., (1999). *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1878-1909)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Kemal Beydilli ve İlhan Şahin., (2001). *Mahmut Raif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*. TTK, Ankara 2001.
- Kodaman, B., (1979). Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamit ve Doğu-Anadolu). *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Armağan Sayısı*, (32), s.427-480.
- Kodaman, B., (2002). II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914). *Türkler Ansiklopedisi*, c. XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 165-192.
- Koloğlu, O., (1998). *Avrupa Kısacasında Abdülhamit*. İletişim Yayınları, Tarih Politika Dizisi No: 17, İstanbul.
- Koparan, N., (2007). *Türk Jandarma Teşkilatı (1903-1908)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Kuran, A. B. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. Tan Matbaası, İstanbul.
- Kurat, A. N. (1970). *Türkiye ve Rusya*. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Kurat, Y. T., (1962). 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri. *Belleten*, 26 (3), s. 567-592.
- Kurşun, Z., (1991). *Küçük Mehmed Sâid Paşa (Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Küçük, C., (1984). *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3265, Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3201, İstanbul.
- Küçükerman, Önder., (1994). Beykoz Deri Fabrikası. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. II, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 196-198.
- Kütükoğlu, M., (1999). Osmanlı İktisadi Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi*, c. II, (Ed.) Ekmelettin İhsanoğlu, İstanbul.
- Levine L., (1914). Pan-Slavism and European Politics. *Political Science Quarterly*, 29 (4), s. 664-686.
- Mahmud Celaledin Paşa. (1983). *Mir'at-ı Hakikat; Tarihi Hakikatlerin Aynası I-II-III*. (Haz.) İsmet Miroğlu, Berekât Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Ş., (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, Şamil., (1994). *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati; Mehmed Daniş Bey ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3398, İstanbul.
- Nasuhoğlu, A. M. (2007). *Yâd-ı Mâzî ve Hayatımın Tarihi Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Hukukçunun Hatıraları*, (haz.) Ömer Hakan Özalp ve Raziye Özalp, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım*. c. I-II, Altındağ Yayınevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber., (1981). *İkinci Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları no: 479; Ankara.
- Ölmez, A., (2004). *Gazi Ethem Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1844-1909)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Özbilgen, E., (2006). *Osmanlı'nın Balkanlardan Çekilişi Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul.

- Özcan, A., (1988). Abdülkerim Nadir Paşa. *DİA*, c. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul, s. 253-254.
- Özcan, A., (1997). Harbiye Nezareti. *DİA*, c. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s. 119-120.
- Öztürk, K., (2008). *Üsküdar Harem Semsinin Tarihi Gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- Pakalın, M. Zeki., (1991). *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. c. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, M. Zeki., (2008). *Sicill-i Osmânî Zeyli*. c. XV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Petrosyan, Y. A., (2002). 1876 Anayasası ve Türk Tarihindeki Yeri. *Türkler Ansiklopedisi*, c. XII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 899-908.
- Resimli-Haritalı Mufasssal Osmanlı Tarihi*. (1972). c. VI, Güven Yayınevi, İstanbul.
- Rıza Paşa. (1324). *Hatırat*, Artin Asadoryan Matbaası, Dersaadet.
- Rıza Paşa. (1325). *Hülâsâ-i Hâtrât*, [y.y.], s. 1.
- Saatçı, M. B., (2004). *Makedonya Sorunu (1903-1913)*. Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Sakal, G. G., (2010). Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900). *Gazi Akademik Bakış*, Ankara, 4 (7), s. 122.
- Sedes, İ. H., (1935). *1877-1878 Osmanlı Rus ve Romen Savaşı*. I, İstanbul.
- Semavi Eyice ve M. Baha Tanman. (1994). Koca Mustafa Paşa Külliyesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, Taih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 30-34.
- Sezer, H., (1996). 1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18 (29), s. 169-197.
- Shaw, S. J., (1978). Ottoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *International Journal of Middle East Studies*, 9 (3), p. 373-378.
- Shıdara, K., (1999). İttihat ve Terakkimi? Terakki ve İttihat mı?. *XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara, s. 1-5.
- Sırma, İ. S., (1986). Yemen, *İslam Ansiklopedisi*, c. XIII., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s. 373-381.
- Subaşı, C. S., (2007). *Dünden Bugüne Panislawizm*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara.
- Sümer, F., (1967). *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy-Teşkilatı-Destanları*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları No:170, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Şam, E., (2011). Prens Alexandre Battenberg'in İttihat Beyannamesi ve Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a İlhakı. *History Studies*, 3 (1), s. 240.
- Şener, A., (1987). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi (1839-1876)*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şirin, V., (2002). *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu ve Seraskerlik*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tahsin Paşa., (1931). *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*. Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.
- Tanman, M. B. (1994). Sümbül Efendi Tekkesi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, Taih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 105-107.

- Tokay, G., (1995). *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*. Afa Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, A. İ. (2012). *Matbuat Hatıralarım (1888-1914)*. (haz.) Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tukin, C., (1979). Girit. *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul.
- Tunaya, T. Z. (1959). *Hürriyetin İlanı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Baha Matbaası, İstanbul.
- Turan, Ş., (1951). Edirne Antlaşması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9 (1/2), s. 111-151.
- Türkgeldi, A. Fuat., (1987). *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye*. (haz.) Bekir Sıtkı Baykal. C. III, TTK, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları Devre I*, c. III, 28 Kanun-ı Sâni 1338, s. 1247.
- Uçarol, R., (1976). *Gazi Ahmet Muhtar Paşa (Askerî ve Siyâsi Hayatı); Bir Osmanlı Paşa'sı ve Dönemi*. [y.y.].
- Uçarol, R., (2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. Der Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1944). Ali Suavi ve Çırağan Vakası. *Belleten*, VIII (29), s. 71-118.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1987). *Midhat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dâir Vesikalar*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H., (1988). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H., (2000). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. TTK, Ankara.
- Ülgen, A., (1988). *Tanzimat Döneminden Günümüze Kalan İstanbul Sarayları (1839-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünsal, E., (2009). *Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Edirne.
- Ürekli, F., (1998). 1894 İstanbul Depremi. *İstanbul Araştırmaları*, (5), s. 47-97.
- Vernadsky, G., (2009). *Rusya Tarihi*. (çev.) Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Wallach, J. L., (1985). *Bir Askerî Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*. (Çev.) Fahri Çeliker, Genelkurmay Askerî ve Stratejik Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Woods, S. H. F., (1976). *Türkiye Anıları (Osmanlı Bahriyesinde Kırk Yıl 1869-1909)*. (çev.) Fahri Çoker, Milliyet Yayın Ltd. Şti Yayınları, Tarih Dizisi No: 42, [y.y.].
- Yalçın, A. Bilban., (1994). Kızıtaşı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 17.
- Yaramış, Ahmet., (2002). *II. Mahmut Döneminde Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye (1826-1839)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Tarih (Yakınçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Yenidünya, S., (1999). *Balkanlarda Kilise Mücadeleleri (XIX. YY-XX.YY)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yeşilot, O., (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14 (34), s. 187-199.
- Yiner, A., (2006). *Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.

EKLER

Ek.1: Serasker Rıza Paşa, Dolmabahçe Sarayı Müzesi Tablo Deposu 100/1271, 50 x 80 cm, Fotoğraf: Abdullah Biraderler, Renklendiren: Josef Manas⁵³¹

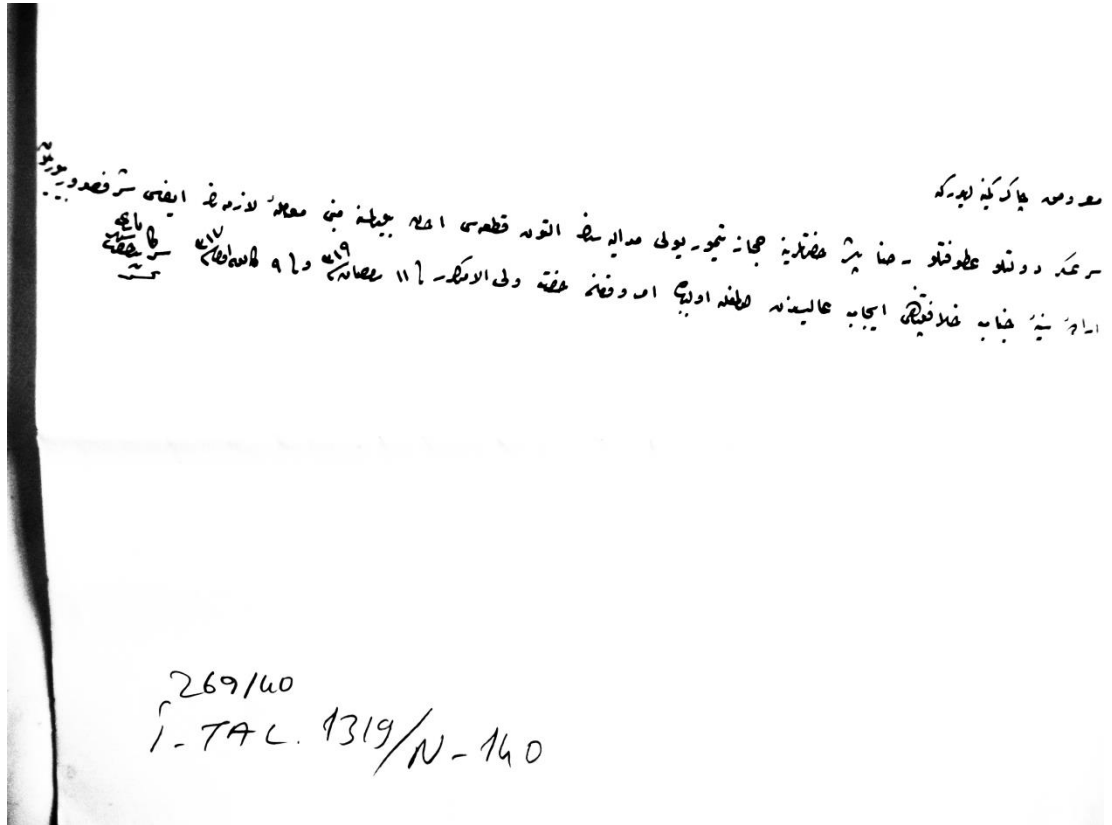

⁵³¹ Nurdan Küçükhasaköylü. (2007). Dolmabahçe Sarayı'ndan bir ressam: Josef Manas. K. Kahraman (Ed.), 150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu- Bildiriler, I, s. 392.

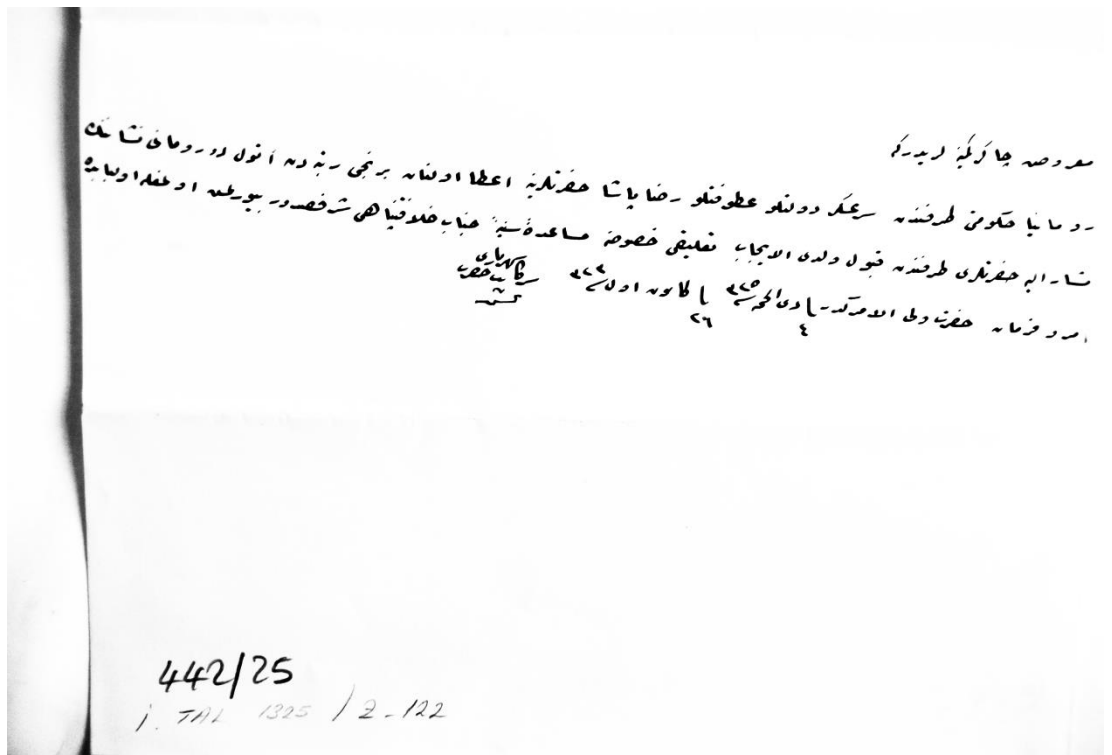
Ek 2: Şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi ve Serasker Rıza Paşa'ya verilen murassa iftihar nişânı

[illegible]

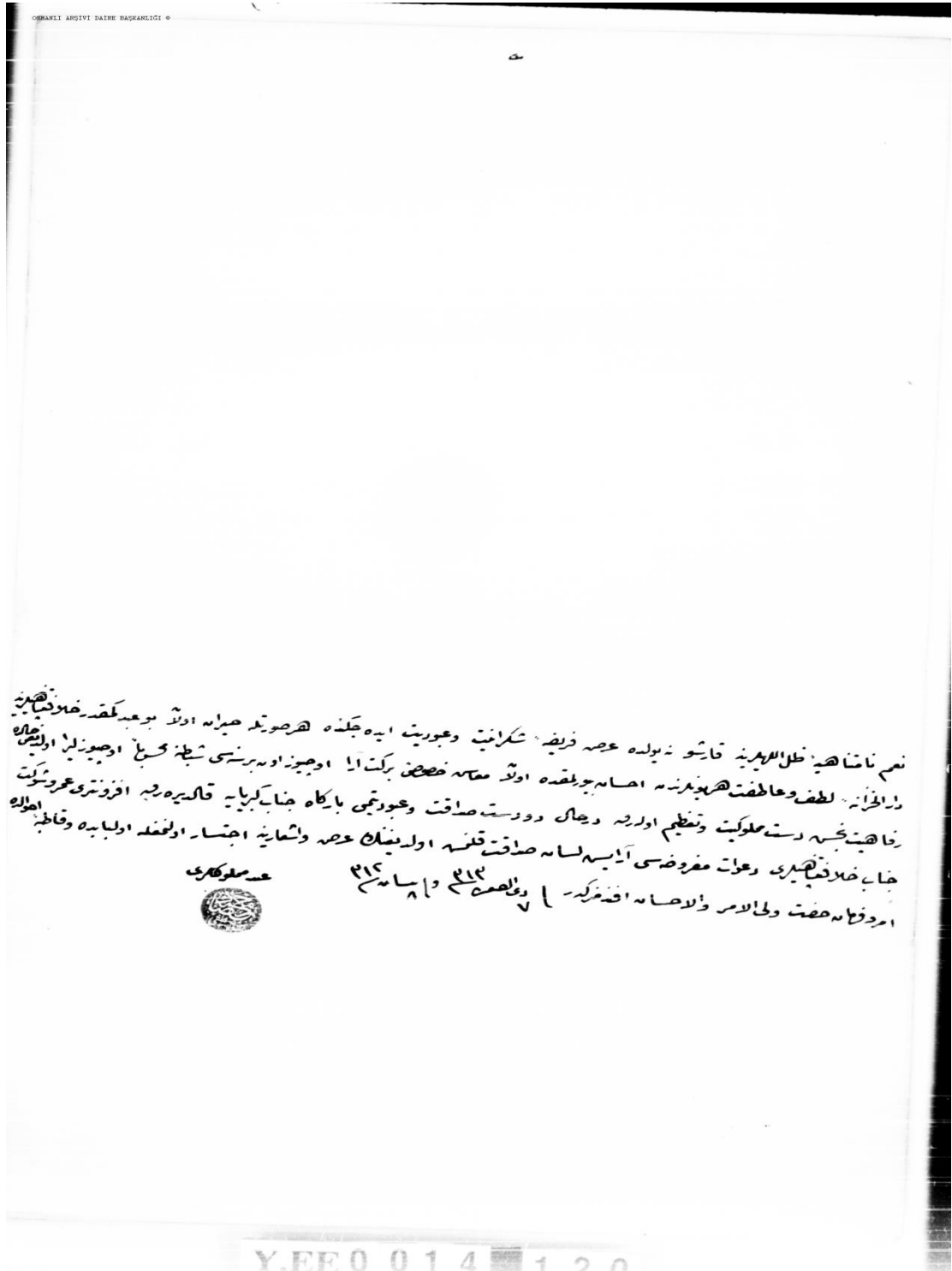
Ek.4. Serasker Rıza Paşa'ya Hicaz Demiryolu Madalyası Verilmesi

Ek.5. Romanya Hükümeti Tarafından Rıza Paşa'ya verilen 1. Rütbeden Etval dö Romani Nişanı Hakkında

Ek.6. Rıza Paşa'nın maaşı ile ilgili teşekkürü

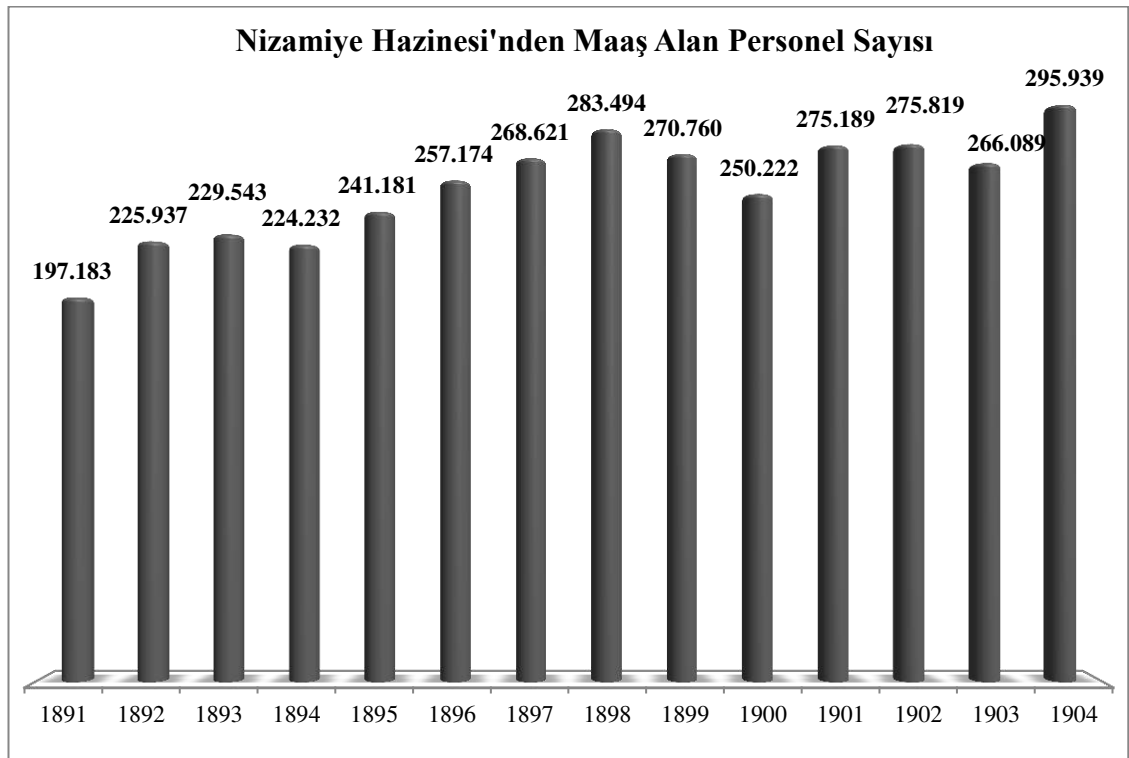
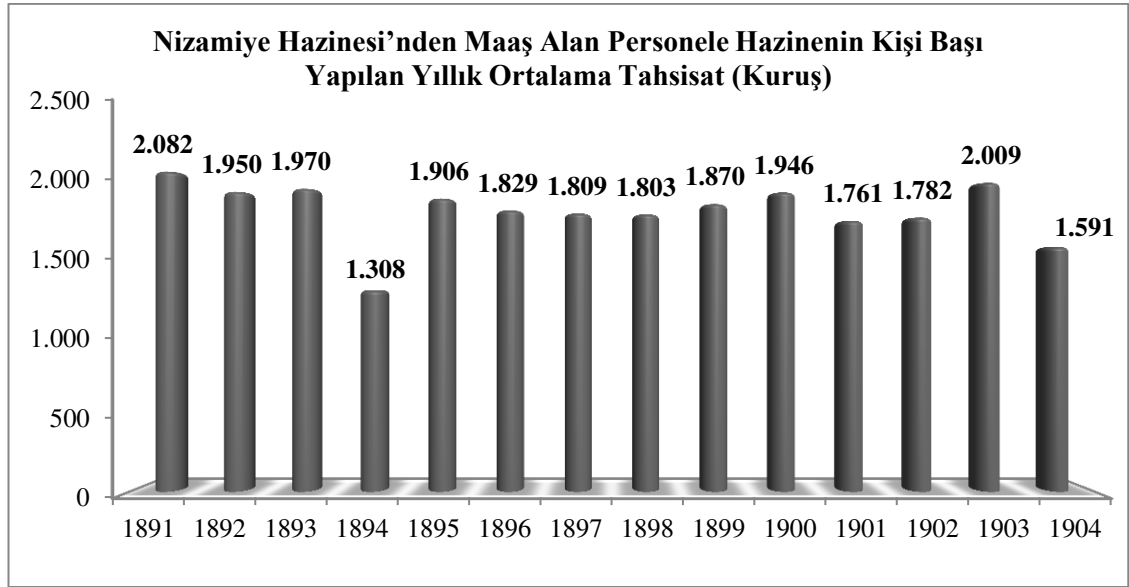
Ek.7. Mehmet Rıza Paşa'nın Mezarı ve Kitabesi

EK.8. Serasker Rıza Paşa'nın Mezar Kitabesi'nin Transkripsiyonu

Serasker Mehmet Rıza Paşa, Serkâtip Mustafa Paşa[nın] Dâvân Efendisi Lefke'li Emiroğlu Mustafa Şükrü Efendi sulbinden 1261 sene-i mâliyesinde Koca Mustafa Paşa Mahallesi'nde tevellüd etmiş 1283'de Mekteb-i Harbiye'den nişâetle zabıt elbisesini Türbe-i Sünbül'de iki rekat namazı müte'âkib giydiği esnâda türbedar Nuri Efendi kendisine “*Sen Cihan Seraskeri olacaksın*” tebşîrinde bulunmuş Rumeli ve Anadolu'nun her yerinde icrâ-yı me'mûriyetle sırasıyla terfî' olunarak Karadağ Muharebeleri'nde Binbaşı olmuş ve Rus Harbi'nde Kızanlık'da mahsûr-ı ahâlî-yi İslâmiye'yi tahlîs etmiş ve Şıpka Muharebesi'nde 54 günlük binbaşı iken kaymakamlığa irtifa ve ba'del-harb Yunanistan'daki eşkiyayı te'dîb eylemiş ve bi'l-âhire Aydın Vilâyeti'ne ifâ-yı me'mûriyetden sonra redif alayına Miralay olmuş 1301'de Rumeli-yi Şarkî vuku'âtında Edirne'ye gidip Livalık'la 3. Fırka kumandanlığına 1304'de Feriklikle Yıldız'da 2. Fırka Kumandanlığı'na ta'yîn edilmiştir. 1307 Ağustos'u'nun 22. gününden itibaren cennet-mekân Abdülhamid-i Sâni Hazretleri zamanında bâlâ-fâsıla on yedi sene Seraskerlik makamında bulunmuştur. Rumeli, Anadolu, Cezâir-i Bahr-i Sefîd, Kürdistan, Irak, El-Cezîre, Sûriye, Arabistan, Hicaz, Yemen, Trablusgarb ve Bingazi'de bulunan ve vakt-i hâzırda 300.000 kuvvetinde olan kıta'ât-i askeriye'yi idare etmiş ve zamânında düşmana bir karış toprak verilmediği gibi muhârib hükûmete karşı da'imâ kuvvetli ve hâzır bulunduğu ordu-yı hümayûnu dahi 1313'de Atina kapılarına kadar sevk ile Yunan Harbi'ni kazanmıştır. 1324 senesi Temmuzunun 8. günü Meşrûtiyet idâre-yi ilân husûsundaki teklîfi kabul edilmediğinden infisâl ederek bir müddet sonra Fransa'nın Niş şehrine çekilmiş 1336 senesi Eylül'ünün yirmi birinci günü vuku'-ı vefâtı hasebiyle cenâzesi vasiyeti mücebince Dersa'âdet'e nakledilerek bütün İstanbul ahâlisi hâzır olduğu hâlde iş bu hankah-ı âlî hatırasına yirmi altı Teşrîn-i Evvel 1336 senesinde vedi'â-yı rahmet-i ilâhiye kılınmıştır. Türbesi, haremi Adviye Hanım, mahdumları Süreyya ve Şükrü Paşa ve Ziya Bey tarafından inşa edilmiştir.

Ek.9. Nizamiye Hazinesi İle İlgili Grafikler

TABLO XIV

NizâmiyeHazîne-i Celîlesi'nin Rü'yet Edilen Sinîn-i Muhtelifê Hesâbât-ı Umûmiyyelerinde Tahakkuk Eden Mesârifât-ı Âdiye İle O Senelerde Müstahdem Bulunan Ümerâ ve Zâbitân ve Efrâdının Mikdârını ve Bu Mesârifin Beher Nefere İsâbet Eden Mebâlîği İrâ'e Eder Cedvel

Seneler	Efrâd-ı Şâhaneden Müşîrân-ı AzâmHazeratına Kadar Kısım-ı Mesârifâtın Beher Nefere İsâbet Eder							Tahakkuk Eden Mesarifât	Yekûn-ı Umûmî	Efrâd-ı Şâhâne	Şâkirdân	Me'mûrîn-i Mülkiye ve Sıhhiye ve Esnâf Askeri ve Hademe				Yekûn	Zabtiye Nâzırı	Mülâzım-ı Saânî	Mülâzım-ı Evvel	Yüzbaşı Vekili	Yüzbaşı	Tabur Kâtibi	Kol Ağası	Alay Kâtibi	Alay Emini	Binbaşı	Kâ'imakam	Miralay	Mirliya	Ferik	Müşir
	İnşâ'ât	Nakliyât	İcrâ-yı Tıbbiye	Melbûsât	Tâ'yînât	Ma'âş Mütferrik Harcırâh ve Sâ'ire	Yekûn					Yekûn	Esnaf Askeri	Me'mûrîn-i Sıhhiye ve Hademe	Memûrîn-i Mülkiye ve Hademe																
84							1943	403.785.368	137.195	122.886					14.309																
85							1620.50	329.190.651	140.883	122.574					14.309																
86							2530.50	322.773.135	144.939	130.630					14.309																
87							2863.50	412.237.831	143.943	129.630					14.309																
88							2889	344.541.011	136.553	122.244					14.309																
89							3234	467.941.444	144.703	122.208					12.495																
90							3400.50	501.262.890	147.519	133.392					14.127																
96	11.21	50.010	8.12	389.81	1280.21	933.75	2679.50	495.405.907	184.875	169.034					15.841																
303	74.20	59.024	6.86	235	1265.22	951.58	2592.50	531.608.122	205.033	188.314	1.554	5.217		3.846	1371	12.882					7.233		2.773		222	1.441	553	382	167	90	23
307	80.322	63.789	90.701	357.339	1163.33	1018.616	2592.90	506.090.215	197.183	174.674	3.438	5.871		4.046	1825	13.200					7.336		3.075		157	1.400	540	332	227	107	26
308	79.313	62.344	10.086	223.706	1062.585	964.377	2402.40	542.569.884	225.937	203.598	3.841	6.065		4.083	1982	13.340					7.232		2.348		161	1.441	580	342	204	98	27
309	92.431	61.803	8.483	198.716	1075.40	960.304	2396.76	550.160.599	229.543	197.078	3.900	5.586	1.217	2.706	1663	22.979	299	5.811	4.992		4.815	798	2.858	358	160	1.550	613	374	215	107	29
310	54	59	5.75	187	1012	1011.075	2329.20	524.702.823	224.232	191.469	3.661	5.984	1.332	2.778	1874	23.118	299	5.978	5.277		4.479	767	2.865	361	165	1.566	627	363	230	111	30
311	38.739	54.277	10.681	204.816	0983.107	970.931	2262.55	545.797.594	241.181	207.468	4.611	5.984	1.332	2.778	1874	23.118	299	5.978	5.277		4.479	767	2.865	361	165	1.566	627	363	230	111	30
312	52.723	96.493	9.506	177.512	0961.088	961.679	2.219.10	570.913.428	257.174	222.692	6.263	5.118	1.361	1.871	1888	23.199	354	6.182	4.520	303	4.942	729	2.687	396	168	1.542	574	288	245	138	31
313	17.10	72.040	4.050	164.80	0099.030	879.090	2.111	556.882.748	268.621	239.159	6.263	5.118	1.361	1.871	1886	23.199	354	6.182	4.520	303	4.942	729	2.687	396	168	1.542	574	388	245	138	31
314	37.90	70.079	9.005	133.59	0984.065	852.012	2.088.10	591.962.178	283.494	246.920	7.082	6.229	1.444	2.823	1962	23.262	337	6.095	4.638	241	4.601	726	3.021	411	168	1.599	633	385	238	144	26
315	35.761	49.513	6.883	115.915	1.051.076	889.048	2.149.33	573.140.427	270.760	234.832	7.522	6.920	1.364	2.574	1982	22.386	311	6.220	4.723	321	4.752	797	2.054	404	177	1.386	526	397	241	150	27
316	32.455	40.292	5.852	135.15	1.037.088	942.079	2.192.85	548.926.688	250.222	212.606	7.851	7.119	1.476	3.614	2029	22.666	346	6.295	4.796	225	4.957	730	1.947	430	173	1.374	524	425	244	156	24
317	16.080	40.071	7.154	136.467	0948.085	920.088	2.080.86	549.558.478	275.189	236.457	8.108	6.460	1.478	3.973	2009	23.164	346	6.475	4.763	306	4.968	744	2.137	418	168	1.381	544	464	259	168	23
318	15.097	34.046	8.258	172.675	0911.043	873.042	2.015.30	564.113.792	275.819	241.597	7.674	4.956	0619	2.421	1916	25.688	312	6.584	5.415	538	2.158	738	2.289	324	208	1.488	617	456	266	177	22
319	16.050	41.030	9.030	183	1060.030	9.400.085	2.253.20	609.875.034	266.089	232.932	6.849	5.191	0671	2.650	1860	25.723	317	6.182	5.614	504	2.015	725	2.249	337	223	1.466	593	441	252	186	23
320	16.012	43.617	10.006	146.901	930.495	851.942	2.004.913	593.722.222	295.939	257.471	6.785	4.919	0679	2.231	1909	26.964	288	7.311	6.031	500	6.126	734	2.247	331	239	1.480	625	453	284	184	31

ÖZGEÇMİŞ

Feyzullah Uyanık, 1987 yılında Tokat'ta doğdu. İlköğretimi (2001), lise eğitimini (2004) 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü tamamladı. 2011 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne ve 2012 yılında da Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne araştırma görevlisi olarak atandı. Hala Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

VITAE

Feyzullah Uyanık was born in Tokat in 1987. He graduated from primary school in 2001, high school in 2004 and Department of History, Faculty of Letters at Istanbul University in 2010. In 2011 he was appointed as research assistant in Graduate School of Social Sciences at Gaziantep University. In 2012, he was re-appointed in Department of History, Faculty of Letters at Trakya University. He still continues his works in the same department.